אוניברסיטת בן-גוריון בנגב

הפקולטה למדעי הרוח והחברה

המחלקה למחשבת ישראל

הש״ך – ביו-ביבליוגרפיה

חיבור זה מהווה חלק מהדרישות לקבלת התואר ״מוסמך למדעי הרוח והחברה״

(M.A)

מאת: יחזקאל פייגלין

בהנחיית: פרופסור אברהם (רמי) ריינר

אדר תשעה   מרץ 2015

אוניברסיטת בן-גוריון בנגב

הפקולטה למדעי הרוח והחברה

המחלקה למחשבת ישראל

הש״ך – ביו-ביבליוגרפיה

חיבור זה מהווה חלק מהדרישות לקבלת התואר ״מוסמך למדעי הרוח והחברה״

(M.A)

מאת: יחזקאל פייגלין

בהנחיית: פרופסור אברהם (רמי) ריינר

חתימת הסטודנט: ____________ תאריך: ____________

חתימת המנחה: ____________ תאריך: ____________

חתימת יו״ר הועדה המחלקתית: ____________ תאריך: ____________

אדר תשעה

תקציר

ר׳ שבתי כ״ץ, ידוע בעיקר בכינויו ׳הש״ך׳, על שם ספרו ׳שפתי כהן׳ על השולחן ערוך. חיבור זה זכה לתפוצה רחבה והקנה למחברו מעמד של נושא כלים בכיר על השולחן ערוך בחלקים יורה דעה וחושן משפט. החיבור נדפס פעמים רבות, וזכה להתייחסויות רבות בספרי הלכה מאוחרים יותר. אף על פי כן, דמותו של ר׳ שבתי כ״ץ וספריו השונים שחיבר, קיבלו מעט מאוד תשומת לב מחקרית. עבודה זו תעסוק בחייו ובפועלו הספרותי של ר׳ שבתי כ״ץ – הש״ך.

הש״ך נולד בליטא, בשנת שפא (1621). אביו היה ר׳ מאיר בן ר׳ משה אשכנזי, רב באמסטיבוב ואחר כך במוהילוב שבליטא. הש״ך למד בעיקר מאביו ר׳ מאיר אשכנזי, אך גם מר׳ יהושע בן יוסף מקראקא (מחבר שו״ת פני יהושע), ומר׳ השיל מלובלין. הש״ך עבר לגור בווילנה, שם נישא לבתו של ר׳ ואלף, מנכבדי הקהילה ונינו של הרמ״א. בווילנה עסק בהוראה לתלמידים, ושם סיים את הכנתו של ׳שפתי כהן׳ על יורה דעה שהודפס בשנת תו (1646), כשהיה הש״ך בגיל עשרים וחמש. בין השנים תח-תטו (1648-1655) כיהן הש״ך כדיין בווילנה, בבית הדין של ר׳ משה לימא (מחבר ׳חלקת מחוקק׳ על אבן העזר), רב העיר. לאחר מכן עסק בכתיבת הספרים נקודות הכסף (תח, 1648), גבורת אנשים (תי, 1650), תקפו כהן (תיא, 1651), סליחות על פרעות תח-תט (הודפס בשנת תיא, 1651) ו׳שפתי כהן׳ על חושן משפט. בשנת תטו (1655) ברח הש״ך מווילנה מאימת הכובש הרוסי. הש״ך פנה תחילה ללובלין, ומשם דרומה לצ׳כיה, שם חנה בפראג, ולבסוף התיישב בדרזניץ. מאוחר יותר, התמנה לרב בהלישוי, שם נפטר באדר תכב (1662).

ספרו ׳שפתי כהן׳ על יורה דעה, מכיל פרשנות על השולחן ערוך והרמ״א וגם דיונים הלכתיים הנוגעים להלכה הנידונה בשולחן ערוך. הוא הודפס לראשונה בקראקא בשנת תו (1646) לצד דברי השולחן ערוך בלבד. מאוחר יותר הודפס תמיד לצד ׳טורי זהב׳ שכתב ר׳ דוד הלוי, וכך עד היום. בדפוס ראשון הוסיף הש״ך מראי מקומות לדינים הכתובים בשולחן ערוך וברמ״א, אך מאוחר יותר הם נדחקו מפני מראי המקומות שכתב בעל ׳באר הגולה׳.

׳סליחות וקינות׳ – בשנת תיא (1651) הודפסה באמסטרדם חוברת ובה קינות על פרעות תח ותט אותן כתב הש״ך. בראש החוברת הוסיף הש״ך דברי הקדמה המתארים את ההתרחשויות בימי הפרעות. בדפוסים מאוחרים יותר נהגו להפריד את ההקדמה הזו ולכנותה ׳מגילת עיפה׳.

'שפתי כהן' על חושן משפט – הוא חיבור בעל מגמות דומות לשפתי כהן על יורה דעה אך יש הבדלים ביניהם הנובעים מהתפתחות בגישתו של הש"ך בפסיקת הלכה, ומכך שלא הספיק לסיים את החיבור בחייו, ולא הספיק לערוך אותו באופן סופי. לאחרונה נמצא טופס השולחן-ערוך חלק חושן משפט שבו למד הש"ך ועליו הערות שכתב בכתב ידו. הערות אלה שולבו לרוב בתוך 'שפתי כהן', ועיון בהם מלמד אותנו על אופן עריכת החיבור הסופי. 'שפתי כהן' על חושן משפט הודפס באמסטרדם על ידי ר' מאניש חתן הש"ך בשנת תכג (1663), לאחר מות הש"ך.

'נקודות הכסף' – בשנת תו (1646) הדפיס ר' דוד הלוי את 'טורי זהב', שגם הוא, כמו 'שפתי כהן' פירוש לשולחן ערוך חלק יורה דעה. בשנת תח (1648) סיים הש"ך לכתוב השגות על ספר זה בחיבורו 'נקודות הכסף'. הש"ך הוסיף גם מעט הערות על 'שפתי כהן' ומעט הערות חדשות על השולחן ערוך עצמו. הספר הודפס על ידי ר' משה בן הש"ך בפרנקפורט על האודר (תלז, 1677).

'תקפו כהן' – בתגובה למקרה שבא לפני בית הדין בווילנה כתב הש"ך חיבור העוסק בדיני תפיסת ממון במקרה של ספק. תקפו כהן נכתב בשנת תיא (1651) והודפס על ידי ר' משה בן הש"ך בפרנקפורט על האודר (תלז, 1677).

'גבורת אנשים' – עוסק בפן ההלכתי של העדר יכולת הבעל לקיים חיי אישות, ובכפית גט עקב כך. כמו כן דן גם במצבים אחרים של כפית גט והיתכנותם. הש"ך כתב אותו בווילנה בשנת תי (1650) והוא הודפס על ידי ר' יצחק בן ר' משה בן הש"ך בדסוי (תנז, 1697). בסוף הספר הוסיף ר' יצחק עשר תשובות שכתב ר' מאיר אשכנזי אבי הש"ך, וארבעה מכתבים נוספים שנשלחו לר' מאיר.

'פועל צדק' – רשימת תרי"ג מצוות שכתב הש"ך מתוך מגמה לחזור על רשימה זו בכל שבוע. הודפסה על ר' דוד בן דן ממוהילוב שהיה נשוי לנכדתו של הש"ך (יסניץ תפ, 1720).

'ארוך מש"ך' – במקומות רבים בחיבוריו הידועים מציין הש"ך ל'ספרו', אך רק לאחר כמאה שנים הדפיס נינו ר' אהרון בברלין (תקכז, 1767) חלקים מכתב יד בטענה שהן הן ההערות אליהן הפנה הש"ך. לחיבור זה קרא ר' אהרון 'ארוך מש"ך חלק א', אם כי מעולם לא הודפס חלק נוסף מכתב היד, והוא נחשב היום אבוד. בדיקת ההערות הקיימות ב'ארוך מש"ך' מלמד שהן שייכות בוודאות לש"ך, והשוואתן לנכתב בדיונים מקבילים בשפתי כהן מלמדת על התפתחות בגישתו של הש"ך בפסיקת הלכה, יחסו לפוסקים שונים בצעירותו ועל סדר משוער של כתיבת חיבוריו. מספר קטעים אבודים אותרו ב'נקודות הכסף'.

קיימים חיבורים נוספים של הש״ך: שני מכתבים שכתב, האחד לאדם לא יהודי בשם וולנטיני ווידריך ואחד שכתב ליהודי בשם ר׳ בונם. כמו כן קיים פירוש של הש״ך לקטע מן ההגדה של פסח, וכמה הגהות שכתב לספר ׳ים של שלמה׳.

ידוע לנו על חיבורים של הש״ך שלא הגיעו לידינו והם טופס השולחן-ערוך שלו לחלקים אחרים מלבד חושן משפט (אליו התייחסנו למעלה), וחידושים שכתב למסכת כתובות.

תוכן העניינים

הקדמה...... 1

פרק 1: קורות חייו של ר' שבתי כ"ץ (הש"ך)...... 4

1.1 לידתו והוריו של הש"ך...... 4

1.2 רבותיו של הש"ך...... 5

1.3 הש"ך בווילנה...... 6

1.4 הדפסת הספר 'שפתי כהן' על יורה דעה...... 8

1.5 חיבור הספר 'נקודות הכסף'...... 8

1.6 הש"ך ופרעות תח ותט...... 9

1.7 החיבורים 'גבורת אנשים' ו'תקפו כהן'...... 10

1.8 הש"ך חבר בבית הדין בווילנה...... 11

1.9 כתיבת 'שפתי כהן' על חושן משפט...... 11

1.10 תקופת הנדודים של הש"ך...... 12

1.11 הש"ך בהלישוי...... 14

1.12 שנת לידת ופטירת הש"ך...... 14

1.13 סיכום תאריכים עיקריים...... 16

פרק 2: חיבוריו של הש"ך לפי סדר הדפסתם...... 17

2.1 'שפתי כהן' על יורה דעה...... 17

2.1.1 מראי מקומות על יורה דעה...... 19

2.2 סליחות וקינות...... 20

2.3 'שפתי כהן' על חושן משפט...... 22

2.3.1 מה בין 'שפתי כהן' על יורה דעה ובין 'שפתי כהן' על חושן משפט...... 22

2.3.2 זמן כתיבת 'שפתי כהן' על חושן משפט...... 24

2.3.3 הדפסת 'שפתי כהן' על חושן משפט על ידי ר' מאניש חתן הש"ך...... 25

2.3.4 טופס השולחן ערוך שבו למד הש"ך...... 26

2.4 'נקודות הכסף' ו'קונטרס אחרון'...... 29

2.5 'תקפו כהן'...... 32

2.6 'גבורת אנשים'.. 34
2.7 'פועל צדק'.. 36
2.8 'ארוך מש"ד'.. 37
2.9 מכתב לוולנטיני ווידריך.. 37
2.10 פירוש על קטע מהגדה של פסח.. 37
2.11 מכתב לר' בונם.. 38
2.12 הגהות בשולי ספר ים של שלמה על מסכת חולין.. 40
2.13 חיבורים אבודים.. 40
2.13.1 טופס שולחן ערוך על חלקים או"ח אה"ע ויו"ד.. 40
2.13.2 חידושים על מסכת כתובות.. 41
פרק 3 : 'ארוך מש"ד'.. 43
3.1 תעלומת הספר הנעלם.. 43
3.2 הדפסת הספר 'ארוך מש"ד'.. 45
3.2.1 המשך 'ארוך מש"ד'.. 46
3.3 האם כתב הש"ך את 'ארוך מש"ד'.. 47
3.4 תוכנו של הספר 'ארוך מש"ד'.. 54
3.4.1 מבנה כללי.. 54
3.4.2 פוסקים עיקריים ש'ארוך מש"ד' מתייחס אליהם.. 55
3.4.3 אופי הדיונים ב'ארוך מש"ד'.. 55
3.5 שאלת היחס והזיקה בין 'ארוך מש"ד' ובין 'שפתי כהן'.. 57
3.5.1 זמן כתיבת 'שפתי כהן' על יורה דעה.. 58
3.5.2 זמן כתיבת 'ארוך מש"ד'.. 58
3.5.3 בחינת קטעים מקבילים ב'ארוך מש"ד וב'שפתי כהן'.. 59
3.5.4 דיונים ללא מקבילות בחיבור האחר.. 66
3.5.5 אופי ההפניות מ'ארוך מש"ד' ל'שפתי כהן' ולהיפך.. 68
3.6 קטעים אבודים מ'ארוך מש"ד' בתוך 'נקודות הכסף'.. 70
3.7 יחסו של הש"ך ל'בית חדש' ב'ארוך מש"ד'.. 73
3.8 מקומו של 'ארוך מש"ד' בהתפתחותו של הש"ך.. 76

ביבליוגרפיה ורשימת קיצורים.. 77
נספח 1.. 83
תמונה 1.. 84
תמונה 2.. 85

הקדמה

'ספק אם בעולם האשכנזי במאה הי"ז היה אדם ששלט שליטה מקיפה ומוחלטת בכל הספרות ההלכתית כמו ששלט בה ר' שבתי הכהן בעל הש"ך'.[1]

במילים אלה, מתאר סולובייצ'יק את דמותו הייחודית של ר' שבתי כ"ץ, המכונה הש"ך, על שם ספרו 'שפתי כהן'. לספר זה שני חלקים: הראשון על חלק יורה דעה של השולחן-ערוך והשני על חלק חושן משפט. מאז הדפסתם לראשונה לפני כשלוש מאות וחמישים שנה, קנו שני חלקי הספר מעמד מיוחד, ולדברי אלון, השפתי כהן 'הוא מנושאי הכלים החשובים והמוסמכים ביותר על השולחן ערוך'.[2] לאור דברים אלה בולטים בחסרונם מחקרים על דמותו של הש"ך ועל מפעלו הספרותי. זה האחרון כולל ספרים נוספים, בהם: 'נקודות הכסף', 'גבורת אנשים', 'תקפו כהן' ו'ארוך מש"ך', לצד חיבורים קטנים יותר פרי עטו של הש"ך.

מספר רשימות ביוגרפיות נכתבו על הש"ך במהלך השנים: רשימה קצרה וראשונית כתב הר' חיים יוסף דוד אזולאי בספרו 'שם הגדולים' (תקלד, 1774). מאוחר יותר, בשנת תרה (1845) פירסם יוסף ווייסע מאמר קצר, שעיקרו הוא העתקת נוסח המצבה של הש"ך בהלישוי.[3] אגב כך, תיאר בקצרה את קורות חייו של הש"ך. בשנת תרכ (1860), פירסם שמואל יוסף פין את ספרו 'קריה נאמנה', על חכמי העיר ווילנה, ובו הקדיש כמה עמודים לקורות חייו של הש"ך, וגם הוא הוסיף נופך משלו.[4] בשנת תרמח (1848), הודפס ספרו של דמביצר 'כלילת יופי' על רבני העיר לבוב, ואגב הדיון בר' דוד הלוי (בעל הטורי זהב), דן גם בבר-פלוגתתו – הש"ך, ביחסיו עם ר' דוד ובמידת התקבלות הספרים של שניהם.[5] לאחר מכן, בשנת תרנח (1898), פירסם פרידברג את החיבור 'כתר כהונה', אשר לראשונה, יועד כולו לתאר את 'תולדות רבנו שבתי כהן ז"ל בעל 'שפתי כהן', קורות אבותיו, תולדות בניו ונכדיו צאצאי מעיו, בצירוף קורותיהם ושימת עין על ספריהם'.[6] עד היום זהו החיבור השלם ביותר על קורות חייו של הש"ך, אך הוא כאמור פורסם לפני למעלה ממאה שנים, ועל כן ברור שהגיעה העת לערוך רשימה חדשה, מעודכנת ומתוקנת.

---

[1] סולובייצ'יק, **הדפסת ספרים**, עמ' 319.

[2] אלון, **המשפט העברי**, עמ' 1188.

[3] ווייסע, **מצבת הגאון**.

[4] פין, **קריה נאמנה**, עמ' 80-86.

[5] דמביצר, **כלילת יופי**, עמ' ס-סו.

[6] פרידברג, **כתר כהונה**, עמוד שער.

בשנת תשסג (2003), פירסם בס עבודה בשם: 'מבוא ל'גבורת אנשים', רקע מגמה והשפעה'. בתוך עבודתו, הוסיף בס פרק בשם 'חיבוריו של הש"ך',[7] ובו מביא את רשימת חיבוריו של הש"ך, וגם כמה בירורים חשובים הנוגעים לקורות חייו של הש"ך. בפרק אחר בעבודתו – 'מקורות ההשפעה מהם קלט הש"ך'[8] – עסק המחבר בשאלת זהותם של רבותיו של הש"ך. אולם, על אף תרומתה החשובה של עבודה זו, כבר המחבר עצמו העיר שם שעבודתו בעניין זה היא 'תמציתית', ושבכוונתו לעסוק בתיאור קורות חייו של הש"ך 'רק ככל שהדבר נוגע לתיאור יצירתו ומיקומה של 'גבורת אנשים' בתוכה'.[9] בעבודה זו, אקדיש את הפרק הראשון לרשימה ביוגרפית המתארת בצורה עדכנית ומתוקנת את קורות חייו של הש"ך.

אשר לחקר כתביו של הש"ך, כמעט שלא קיימים מחקרים כלל. כאמור, בס חקר את החיבור 'גבורת אנשים' על צדדיו השונים. כמו כן, טיקוצ'ינסקי עסקה בחיבור 'קונטרס הספקות' (של ר' יהודה ליב) ובתוך כך עסקה בהשוואת חיבור זה לחיבור 'תקפו כהן' של הש"ך.[10] אך, לגודל הפליאה, בכך תמה רשימת המחקרים הרלוונטיים למפעלו הספרותי של הש"ך.

מן הראוי להקדיש מחקר לחיבורו המרכזי של הש"ך 'שפתי כהן', אך זו משימה רחבה מאוד לעת עתה, ובנוסף לזאת, קיים צורך למלא את החלל בתחום הביבליוגרפי בנוגע לכלל כתבי הש"ך. מסיבה זו, אקדיש את הפרק השני בעבודה זו לרשימה ביבליוגרפית מפורטת ומורחבת על חיבוריו השונים של הש"ך. זאת, תוך שימת לב לאופיים, תוכנם, סגנונם, הרקע לכתיבתם, זמן כתיבתם וזמן הדפסתם.

בפרק השלישי, ארחיב על חיבור אחד – 'ארוך מש"ך'. חיבור זה פורסם כמאה שנים לאחר פטירת הש"ך (בשנת תקכז, 1767), ויוחס לש"ך על ידי נינו, ר' אהרון, שהוציא לאור ספר זה. לספר זה אין הקדמה מאת המחבר (בשונה מחיבורים אחרים שלו), והייחוס נשען עד היום על עדותו של ר' אהרון הנ"ל. ר' אהרון מסביר שלספר הזה רומז הש"ך פעמים רבות ב'שפתי כהן'. על כך כתב בס: 'לא ידוע לי אם טרח מאן דהו לבדוק את התאמת הרמיזות האמורות, או שביצע בדיקה לשונית שתבחן את התאמת הספר לספרי הש"ך האחרים'.[11] כיון שכך, אבדוק את התאמת הרמיזות,

---

[7] בס, **מבוא לגבורת אנשים**, פרק יא, עמ' 237-242.

[8] שם, פרק יב, עמ' 242-252.

[9] שם, עמ' 240.

[10] טיקוצ'ינסקי, **קונטרס הספקות**.

[11] בס, **מבוא לגבורת אנשים**, עמ' 238, הע' 1.

ואעסוק גם בהשוואות סגנוניות ותוכניות בין הכתוב ב'ארוך מש"ד' ובין 'שפתי כהן' על יורה דעה (המקביל לו בנושאים הנידונים). בנוסף, אעסוק בכלל ההיבטים הקשורים לספר זה.

ברצוני להודות מעומק הלב למנחה העבודה – פרופסור אברהם (רמי) ריינר, על תשומת הלב, ההכוונה המדוקדקת ועל פתח שפתח לי לעולם של מחקר במחשבת ישראל.

למחלקה למחשבת ישראל באוניברסיטת בן גוריון, שבין כתליה ניתנה לי ההזדמנות להחכים ולפגוש עולמות חדשים בחכמת ישראל.

להוריי היקרים, שגידלו אותי וחינכו אותי ללימוד ולחשיבה.

ואחרונים חביבים – לאשתי תמרה, על תמיכה עצומה ואמונה גדולה, ולילדיי היקרים המלווים אותי ואת המחקר הזה בעניין בדרכם שלהם.

פרק 1: קורות חייו של ר' שבתי כ"ץ (הש"ך)

1.1 לידתו והוריו של ר' שבתי כ"ץ

הרב שבתי כ"ץ[12] (להלן הש"ך) נולד בשנת שפא (1621)[13] בליטא, לאביו הרב מאיר כהן אשכנזי[14] בן ר' משה.[15] עשר תשובות שכתב ר' מאיר הודפסו כנספח לספר גבורת אנשים.[16] ר' מאיר היה תלמיד חכם חשוב בדורו, ויעידו על כך התכתבויות שלו בענייני הוראת הלכה עם תלמידי חכמים מוכרים כר' משה לימא, בעל החלקת מחוקק, ור' יהושע בן יוסף מקראקא, בעל שו"ת פני יהושע. החכמים האלה רכשו כבוד לר' מאיר אשכנזי, כפי שניתן ללמוד מן התארים שהעניקו לו:

> מאיר עיני חכמים בהלכה, אשרי העם שלו ככה, מה' ישא ברכה, שמורה לו וערוכה, אהובי הגאון נ"י, עמוד התוך אשר בית ישראל נשען עליו.[17]

> הנמצא כזה חכם עדיף מנביא וחוזה, עוקר הרים וטוחנן זה בזה, ה"ה החכם התורני, מוכתר בנימוסי כתר תורה וכתר כהונה, היושב ראשונה בחכמה ובתבונה, נודע ביהודה ובכל עדת מי מנה.[18]

---

[12] כך חתם את שמו במקומות שונים. ראו הקדמתו ל**שפתי כהן** על יו"ד, בהקדמה ל**נקודות הכסף**, בהקדמה לחיבור **תקפו כהן** ובהקדמה ל**גבורת אנשים**. כך גם חתם שמו בתשובתו לר' בונים (נדפסה ב**אור צבי**, חלק השו"ת סי' יב). לעומת זאת, בתוך החיבור **תקפו כהן** מופיעות כמה פסקות הפותחות במילים: 'אמר שבתי כהן'. בחתימת מכתב לוולנטיני ווידריך חתום: 'הק' שבתי בן הגאון רבנו מאיר הכהן' (על מכתב זה ראו בסע' 2.9).

[13] בהקדמה ל**שפתי כהן** על חו"מ כתב ר' מנחם מאנש, חתן הש"ך, על חמיו: 'ויהי כאשר הוא הלך למנוחה, ואני לנאנחה, באשר נלקח ממני מחמד עינים, והוא לא בא עד ארבעים ושנים'. מכאן שהש"ך חי ארבעים ואחת שנים. ומכיוון שנפטר בשנת תכב (1662; ראו להלן בסע' 1.12) הרי שנולד בשנת שפא (1621).

[14] כך חתם שמו באגרותיו שנדפסו בסוף הספר **גבורת אנשים**, ובסוף תשובתו שהובאה ב**חלקת מחוקק** בסי' יז באבן העזר, סעיף קטן כא.

[15] היה אב"ד בקהילת דאנהויזן (Dunhausen), ודיין בקהילת פרנקפורט על המיין (**ארוך מש"ך**, הקדמה (ללא מספור), שו"ת **השיב ר' אליעזר**, הקדמה (ללא מספור)).

[16] הודפס לראשונה על ידי ר' יצחק נינו של ר' מאיר בשנת תנז (1697), כחמישים שנה לאחר פטירתו (ראו להלן סע' 2.6). כמו כן, ב**שפתי כהן** שכתב בנו, מובאות בשמו הלכות רבות (ראו הע' 24)

[17] ר' משה לימא, **חלקת מחוקק**, סימן יז ס"ק כא.

[18] ר' יהושע בן יוסף, **גבורת אנשים** עמ' כד (וראו עוד שם בעמ' כב).

ר׳ מאיר כיהן ברבנות בעיר אמסטיבוב[19] (Mścibowo), ולאחר מכן בעיר מוהילוב (Mariлёў), שם נפטר[20] בשנת תו (1645) בקירוב.[21]

את אמו, מזכיר הש״ך פעם אחת (ללא ציון שמה) בהערכה רבה, בהקשר הלכתי בהלכות הפרשת חלה.[22]

1.2 רבותיו של הש״ך

בנושא זה עסק דוד בס,[23] ולהלן אביא את עיקרי הדברים: שלושה חכמים מוזכרים בידי הש״ך כמוריו, ובשמם מובאות הלכות בספריו: אביו – ר׳ מאיר אשכנזי,[24] ר׳ יהושע בן יוסף מקראקא[25] ור׳ השיל בן יעקב מלובלין.[26]

---

[19] ראו ב**גבורת אנשים** עמ׳ כג, וב**חלקת מחוקק** סי׳ יז ס״ק כא, שם נכתב: ׳שהיה ר״מ ואב״ד בק״ק אמסטיבוו׳. פרידברג, **כתר כהונה**, עמ׳ 6, כתב שזו עיר הולדתו של הש״ך, וכך כתבו גם אחרים אחריו, אך לא מצאתי כל מקור לכך, מלבד זה שאביו היה רב בעיר הזו בערך באותן שנים.

[20] ראו הסכמת ר׳ יום טוב ליפמן הלר ל**שפתי כהן** על יו״ד: ׳כמהר״ר מאיר כ״ץ זצ״ל ה״ה ר״מ ואב״ד דק״ק מאהלוב׳; לשון המדפיס בהקדמתו ל**שפתי כהן** על יו״ד: ׳מוהר״ר מאיר כ״ץ זלה״ה שהיה ר״מ ואב״ד בכמה קהילות ומנוחתו כבוד בעיר האלקים ק״ק מאהלוב׳ (וראו על כך גם בהקדמה ל**ארוך מש״ך**). המילים ׳בכמה קהילות׳ מרמזות על כך שר׳ מאיר שימש ברבנות לפחות בקהילה נוספת אחת אשר זהותה אינה ידועה לנו. בנוסף לזאת, בהקדמה לספר **ברכת הזבח** מכונה ר׳ מאיר על ידי בנו ר׳ מנחם נחום – ׳מיקירי ווילנא׳.

[21] ב**שפתי כהן** על חלק יו״ד, שהודפס באמצע שנת תו (1646), מוזכר ר׳ מאיר בברכת המתים; מאידך גיסא הספיק האב לכתוב שיר קצר לכבוד חיבור זה שהודפס בראשו בדפוס ראשון, ומכאן סביר שנפטר זמן לא רב קודם לכן. קיימות התייחסויות מעטות של הש״ך לאביו בעודו בחיים, כולן בספר **ארוך מש״ך** (בסימנים יח, כה, לט), אולם קשה לומר באילו שנים הן נכתבו (וראו עוד להלן הערה 242). על כתביו ההלכתיים של ר׳ מאיר ראו אצל בס, **מבוא לגבורת אנשים**, עמוד 246, ולהלן בעבודה זו בסעיף 2.6.

[22] ׳וכן ראיתי מהגבירה הרבנית אמי תי׳ ומשאר נשים צדקניות חכמניות שנזהרו בזה׳ (**שפתי כהן** על יו״ד סי׳ שכד ס״ק ד). לדבריו, מנהגה של אימו תואם הכרעה הלכתית שלו.

[23] בס, **מבוא לגבורת אנשים**, עמ׳ 242-246, ובהערות שם.

[24] הש״ך מצטט את אביו בחיבורו **שפתי כהן** על יו״ד ועל חו״מ חמישים פעמים בלשון ׳אבי מורי ורבי׳, אם מהגהה שרשם אביו בשולי ספר (בדרך כלל ספר מאירת עינים; להלן סמ״ע), אם מתשובה שכתב אביו, אם משיחה בעל פה עמו. לעיתים מתנסח הש״ך בסגנון ׳קיבלתי מפי הגאון אמ״ו׳ – כמעין מסורת.

[25] ראו **שפתי כהן** על יו״ד סימן סח ס״ק לג ושם סימן צח ס״ק ו (פעם נוספת מוזכר ר׳ יהושע ב**נקודות הכסף** סי׳ לז, כנמען תשובה שכתב ר׳ מאיר אביו של הש״ך). בפתיחה לסליחות שכתב הש״ך (׳מגילת עיפה׳), קונן הש״ך על רבו:

כפי הנראה, אביו השפיע עליו הרבה יותר מאשר רבותיו האחרים. ניתן ללמוד זאת מריבוי איזכורי האב בספריו לעומת המספר המבוטל של איזכורי האחרים, כמו גם מדרכי ההצגה השונים של השלושה.[27] ברור על כן שאביו היה מורו המובהק.

מלידתו ועד שנת ת בערך (1621-1640), התגורר הש"ך בבית הוריו באמסטיבוב ובמאהלוב שבליטא (שפא-שצא בערך), ולאחר מכן שהה מספר שנים בלובלין, כנראה בעת שלמד אצל ר' השיל.[28]

1.3 הש"ך בווילנה

בווילנה נשא הש"ך לאישה את יענטא,[29] בתו של ר' וואלף[30] בן ר' יצחק, נין הרמ"א.[31] ר' וואלף דאג לכל מחסורו של הש"ך, וגם סייע לו בהדפסת ספרו הראשון – 'שפתי כהן' על יורה דעה.[32]

ונאספו אל עמם הרבה גאונים וראשי ישיבות. מורי ורבי הגאון הגדול מהר"ר יושיע ר"מ ואב"ד דק"ק קראקא נאסף בעונינו הרבות.

להתייחסויות של ר' יהושע כלפי הש"ך ראו בהסכמתו ל**שפתי כהן** על יו"ד; תשובת ר' יהושע לש"ך, שו"ת **בית אפרים**, חלק יו"ד סימן לב.

[26] ראו **שפתי כהן**, יו"ד סימן נז ס"ק לה ו**נקודות הכסף** סימן פב. ר' השיל מוכר גם כר' השיל מקראקא. ראו שוורץ, **מבוא**, עמ' 17-23. לדעת פרידברג, **כתר כהונה**, עמ' 6-7, גם ר' נתן שפירא בעל **מגלה עמוקות**, ור' נפתלי כ"ץ מלובלין היו רבותיו של הש"ך. אך בס (**מבוא לגבורת אנשים**, עמ' 249, הע' 63) הראה שאין הוכחה מספקת לכך (וראו שם ראיותיו).

[27] לדוגמה: 'בכאן הראה הגאון אמ"ו [אבי מורי ורבי] את ידו הגדולה וגודל חריפותו' (**שפתי כהן** על חו"מ, סימן רצב ס"ק ד). ביטוי מסוג זה - נדיר בכתיבתו של הש"ך.

[28] על פי שוורץ, **מבוא**, עמ' 17-18, ר' השיל גר בלובלין בשנים שצד-תיד (1634-1654), ולכן קרוב לודאי שהש"ך גר שם כשלמד אצל ר' השיל. לעומת זאת, רבו ר' יהושע בן יוסף מקראקא כיהן ברבנות במספר ערים: הורודנה (Гóрадня, משנת שצד - 1634), טיקטין (Tykocin, משנת שצז - 1637), פשמישל (Przemyśl, שצח - 1638), פרוור העיר לבוב (שצט - 1639), ואילו לקראקא הגיע רק בסוף שנת שצט (1639), כשהש"ך היה כבר בן 18. לעת עתה אין אפשרות לקבוע היכן למד הש"ך אצל ר' יהושע (ראו דמביצר, **כלילת יופי** חלק ב עמ' א ואשכנזי, **גדולי ישראל**, עמ' 708). לדעת פרידברג, **כתר כהונה**, עמ' 41, לאחר שהש"ך עזב את אביו, גר בקראקא (ולמד אצל ר' נתן שפירא), אחר כך עבר לטיקטין (ולמד אצל ר' יהושע בן יוסף), אחר כך חזר לקראקא (יחד עם מורו ר' יהושע). לבסוף עבר ללובלין (כנראה ללמוד אצל ר' השיל). מפרידברג העתיקו אחרים (ראו אצל טל, **גדולי ישראל**, עמ' 1241 וטיקוצ'ינסקי, **קונטרס הספקות**, עמ' 37). אלא שפרידברג לא הביא עדויות התומכות בקביעות אלה. סביר למדי שהתבסס על ההנחה שהש"ך למד אצל ר' נתן שפירא, ולמד אצל ר' יהושע בהיותו בקראקא. אבל, כיוון שהראנו כאן ובהע' 26 שאין לכך ראיות מספיקות, יש להטיל ספק בקביעה זו.

[29] נקברה בעיר זולקווה (Żółkiew). לנוסח מצבתה ראו: פרידברג, **כתר כהונה**, עמ' 7; פין, **קריה נאמנה**, עמ' 80 (בשינויים קלים). זו לשונה (לפי פרידברג):

לעובדה זו חשיבות גם באשר לקביעת מועד הגעתו של הש״ך לווילנה שהרי ׳שפתי כהן׳ על יורה דעה היה מוכן כבר בסוף שנת תה (1645) או תחילת תו (1645)[33] – הרי שהש״ך התיישב בווילנה לא יאוחר מתאריך זה.

יתכן שבתקופת שהייתו בווילנה כבר החל ללמד. בהקדמתו לשפתי כהן על יורה דעה, השתמש הש״ך בביטוי ׳חברים המקשיבים לקולי׳ – ביטוי המרמז על מציאות של תלמידים קבועים שהוא מלמדם, כנראה בווילנה.[34]

ביום ב יא אייר תסה אבדה האשה הרבנית הזקנה והצפירה והנדיבה מרת יענטא בת הרבני הגביר מוה״ר בנימין וואלף מווילנא אשת הרב הוא מוהר״ר שבתי כ״ץ בעל מחבר שפתי כהן.

[30] כך מופיע שמו בעמוד השער של **שפתי כהן** על יו״ד דפוס ראשון, ובהקדמת ר׳ מנחם מאניש ל**שפתי כהן** על חו״מ, וכך גם בכתב היחוס שלו הנושא את הכותרת: ׳מגלת יוחסין של הקצין המפורסם מוהר״ר וואלף ווילנא׳ (ראו אנגלרד, **כתב יחוס**, עמ׳ תשטו-תשמג). אבל בנוסח שעל מצבתה של בתו (ראו הערה 32) נכתב ׳בנימין וואלף׳ (לפי פרידברג, **כתר כהונה**, עמ׳ 7), או ׳בנימין זאב וואלף׳ (לפי פין, **קריה נאמנה**, עמ׳ 80). ולעומת זאת, בהקדמת המדפיס לש״ך על יו״ד דפוס ראשון נקרא חותן הש״ך בשם ׳שמעון וואלף׳. לדעת אנגלרד (אנגלרד, **כתב יחוס**, הע׳ 73), שמו האמיתי הוא ׳שמעון וואלף׳ כדברי מנחם נחום מייזלש בהקדמה ל**שפתי כהן** על יו״ד, ואילו נוסח המצבה הוא משובש. לראיה מביא הוא מה שמצא בספר **פנקס המדינה** שבו תיעוד של החלטות ועד המדינה של ליטא, שם בועד של סעלץ (Zalesie) משנת תטו (1655) חתום ׳שמעון וואלף בן הר׳ יצחק׳ (ראו דובנוב, **פנקס המדינה**, עמ׳ 123). אולם נימוק זה הוא תמוה, כיון שבאותו מקום שחתום אדם בשם ׳שמעון וואלף בן ר׳ יצחק׳, במרחק כמה שורות חתום גם כן אדם בשם ׳בנימין וואלף בן ר׳ יצחק׳, ואדם זה חתום ארבע פעמים נוספות על תקנות ועד ליטא. ואילו ידענו מהי מידת מרכזיותו של חותן הש״ך בהנהגת הקהילה בליטא, היה בידינו להכריע איזה מן האנשים האלה הוא חותן הש״ך.

[31] על פי כתב היחוס של ר׳ וואלף (ראו הערה 30), אמו היא לאה (אשת ר׳ יצחק) בת דרעזל (אשת ר׳ בונים) בתו של הרמ״א. כלומר, ר׳ וואלף היה בן בתו של בתו של הרמ״א. בהקדמה ל**שפתי כהן** על יו״ד מכנה הש״ך את הרמ״א ׳חמי זקני׳ (כלומר, מאבות משפחתה של אשתו). הש״ך החזיק תחת ידו ספר איסור והיתר (לר׳ יונה אשכנזי) ועליו הערות בכתב יד של הרמ״א (ראו **שפתי כהן** על יו״ד סי׳ קה ס״ק ב וס״ק ו, ובסי׳ קי ס״ק סג; **ארוך מש״ך** סי׳ ע, עז. את כת״י זה ירש ר׳ משה בנו של הש״ך; ראו **נקודות הכסף** סי׳ קב אות א).

[32] ראו **שפתי כהן** על יו״ד, הקדמת המדפיס מנחם נחום מייזלש, ו**שפתי כהן** על חו״מ, הקדמה.

[33] ההסכמות הראשונות על **שפתי כהן** על יו״ד הן מסוף שנת תה (1645). על אף שיתכן שהש״ך התחיל לקבץ את ההסכמות לפני שסיים את העריכה הסופית (כשם שעשה בספרו **שפתי כהן** על חו״מ), לא סביר לאחר את הגעתו לווילנה אחרי תחילת שנת תו (1645), מכיון שההדפסה החלה בכא בשבט באותה שנה.

[34] כבר עמד על כך בס (ראו בס, **מבוא לגבורת אנשים**, עמ׳ 240).

1.4 הדפסת הספר שפתי כהן על יורה דעה

בשלהי שנת תה (1645), בגיל עשרים וארבע, החל הש״ך במלאכת איסוף הסכמות שונות לספרו הראשון שעתיד היה לעלות על מכבש הדפוס – ׳שפתי כהן׳ על חלק יורה דעה של השולחן ערוך. לצורך כך יצא הש״ך מווילנה למקומות שונים, בעיקר בפולין. בחודש אב הופיע לפני רבו ר׳ יהושע בקראקא, ובאותה הזדמנות היה גם אצל ר׳ יום טוב ליפמן הלר (בעל התוספות יום טוב) שפעל גם הוא בקראקא. בחודש אלול הגיע הש״ך ליריד ירוסלב (Jarosław), ושם קיבל הסכמתם של כמה מחשובי הרבנים שבדור.[35] שלוש הסכמות נוספות מתוארכות לתשרי תו (1645), אחת לחשון והאחרונה לחודש שבט באותה שנה (לאחר התחלת הדפסת הספר). על גבי שבע הסכמות נוספות לא צוין תאריך.

מצויד בכל אלה, ניגש הש״ך להדפיס את ספרו בבית הדפוס של משפחת מייזלש בקראקא, שהיו קרובי משפחתו מצד חותנו.[36] המלאכה החלה (כפי שמצוין בעמוד השער) ב׳יום ג **אך** טוב שבט **בקדש** לפ״ק׳ (כא בשבט תו - 1646). מלאכת הדפוס ארכה כשלושה עשר חודשים. בחלקה הראשון השגיח הש״ך בעצמו על הנעשה, אך לאחר תקופה מסוימת נאלץ לשוב לעירו, והוא הניח את האחריות לאדם אחר.[37] כששב לבית הדפוס לקראת סיום העבודה, גילה הש״ך כמה דברים שאינם לשביעות רצונו, אך לא היה בכך בכדי לעצור את התהליך – וביום ה, כג באדר א בשנת תז (1647), הסתיימה הדפסת ספרו הראשון של הש״ך – ׳שפתי כהן׳ על חלק יורה דעה שבשולחן ערוך.[38]

1.5 חיבור הספר ׳נקודות הכסף׳ על ׳טורי זהב׳

באותה שנה שבה הדפיס הש״ך את שפתי כהן על יורה דעה בקראקא – שנת תו (1646), הדפיס ר׳ דוד הלוי את ספרו ׳טורי זהב׳ על שולחן ערוך חלק יורה דעה בלובלין. לספר זה היו מטרות דומות

[35] הרבנים הר׳ נטע כ״ץ מאוסטרהא, ר׳ שעפטל מפוזנא, ר׳ יוסף מלבוב ור׳ מענדל משידלוב ציינו בדברי ההסכמה שלהם שהם נמצאים באותה עת ביריד ירוסלב.

[36] כפי שהעיד המדפיס מנחם נחום מייזלש בהקדמה ל**שפתי כהן** על יו״ד.

[37] על פי עדות הש״ך בחתימת הספר **שפתי כהן** על יו״ד (נכתבה בסוף הספר בדפוס ראשון).

[38] עדות הש״ך שם. עוד מציין שם הש״ך שלא הספיק לכתוב פירוש על הלכות כלאי הכרם ׳כי המדפיסים היו אצים למלאכתם׳. ואכן ב**שפתי כהן** לא מצוי ביאור שלו על סימן רצו ועל רובו של סימן רצז, העוסקים בנושא זה. להתייחסות בהרחבה לחיבור זה ראו בסע׳ 2.1.

למדי למטרותיו של הספר 'שפתי כהן',[39] אלא שפעמים רבות הגיעו המחברים השונים למסקנות שונות לגמרי. עקב כך, כתב הש"ך השגות על החיבור 'טורי זהב', וקרא להשגות אלה 'נקודות הכסף'. סיום כתיבת החיבור היה בתאריך כז בטבת תח (1648), בעיר ווילנה,[40] אך מסתבר שהש"ך השמיע את השגותיו בפומבי עוד לפני כן, ומקצת השגותיו אלה הגיעו לאזניו של בעל הטורי זהב.[41] בתגובה, הוסיף בעל הטורי זהב עמוד נוסף בסוף חיבורו, המכונה על ידי הש"ך 'הדף האחרון', ובו תשובות לכמה השגות של הש"ך על דברי הט"ז. עם דברים אלו התפלמס הש"ך בקונטרס משלו, אשר אותו כינה 'הקונטרס האחרון', ואותו צירף לחיבור 'נקודות הכסף'.[42]

1.6 הש"ך ופרעות תח ותט

שלהי שנת תח (1648) היתה תחילתה של תקופה של כעשרים שנים שבהן התמודדה הממלכה המאוחדת של פולין-ליטא עם מרידות מבית, ועם פלישות מצד שכנותיה, רוסיה ושבדיה. עימותים אלו גבו מחיר גבוה של חיי אדם – חיילים ואזרחים. אך יותר מבני לאום אחרים, סבלו היהודים, שהיו במקרים רבים הקורבנות של המנצחים והמנוצחים כאחד.[43]

חמורים במיוחד היו האירועים של שנת תח ותחילת שנת תט (1648) – המכונים 'פרעות תח תט'. הרקע לפרעות אלה היה מרידת קוזאקים – איכרים אוקראינים – וכוחות טטארים נגד הפולנים. בין חודש אייר תח וכסלו תט נרצחו רבבות יהודים, בעיקר במזרח הממלכה המאוחדת ובדרומה.[44]

---

[39] ראו להלן בסע' 2.1, ובסע' 2.4.

[40] כך מצוין בשער הספר.

[41] ראו על כך בהקדמת המהדיר ל**שולחן ערוך יורה דעה** עמ' 35 ובעמ' 46, ושם הביא את דברי הש"ך ב**נקודות הכסף** על סי' יג, על אחת מהשגותיו על הט"ז, וכך כתב הש"ך: 'והראיתי דבר זה בלובלין ביריד גראמניץ העבר ת"ז לפ"ק, לפני כמה רבני הדור, והגיע הדבר אליו (אל הט"ז; י"פ), ורצה לתקן את בדף אחד שהדפיס בסוף חבורו'.

[42] החיבור **נקודות הכסף** לא הודפס בחייו של ש"ך אלא רק בשנת תלז (1677) בפרנקפורט על האודר, על ידי בנו ר' משה. על ספר זה ראו בהרחבה להלן בסע' 2.4.

[43] ראו Kiaupa, **The History of Lithuania**, pp. 183-187; רבא, **בין זיכרון להכחשה**, עמ' 35.

[44] להרחבה ראו: Stampfer, **The Jews of Ukraine in 1648**; Subtenly, **Ukraine A History**, pp. 127-128; Magocsi, **A History of Ukraine**, p. 201.

כאמור, באותה עת היה הש״ךבווילנה שלא נפגעה בפרעות, אבל הדי ההרס והחורבן הגיעו אליה באמצעות פליטים שבפיהם עדויות על מעשי הזוועה.[45] בשנת תיא (1651) פירסם הש״ך, חיבור קצר, אשר כותרתו הייתה: ׳סליחות וקינות על הגזרות רעות שארעו בעו״ה בארץ אקריינ״א וואלין ופאדליי׳ וליטא, שנת ת״ח ות״ט לפ״ק׳. לפני הסליחות והקינות, כתב הש״ך הקדמה בת עמודים ספורים, בה גולל את אשר קרה בפרעות. כרוניקה זו, זכתה בהמשך לכינוי ׳מגלת עיפה׳.[46] בדבריו, התייחס הש״ך למותם של כמה תלמידי חכמים בתקופת הפרעות, ובהם מורו ורבו, ר׳ יהושע בן יוסף מקראקא.[47] לאחר מכן כתב הש״ך: ׳על כן קבעתי לעצמי ולדורותי לבנים ולבני בנים, יום צום ותענית ואבל ומספד וקינים, ביום כ׳ לחדש סיון׳.[48]

1.7 החיבורים ׳גבורת אנשים׳ ו׳תקפו כהן׳

בשנת תי (1650), בעת מגוריו בווילנה, כתב הש״ך את ׳גבורת אנשים׳,[49] שעניינו באין אונות גברית כעילה לכפית גט ואגב כך עסק המחבר גם בעילות אחרות לכפית גט. כתיבתו הסתיימה בכד בסיון שנת תי (1650).[50] סמוך לכך, בחודשים טבת עד אדר תיא (1651) כתב הש״ך את ׳תקפו כהן׳, שדן בדיני תפיסת ממון במקרה של ספק.[51] פרק נוסף נכתב לאחר כמה שנים.[52]

---

[45] ׳ואנשי מדינות ליטא ברחו לק״ק ווילנא ולק״ק הראדנה גדולה, ושם לא באו האויבים׳ (**יון מצולה**, עמ׳ 18). ראו גם בס, **מבוא לגבורת אנשים**, עמ׳ 240, הע׳ 10.

[46] על הסליחות שכתב הש״ך ועל ׳מגילת עיפה׳ ראו להלן בסע׳ 2.2.

[47] אם כי על קברו של ר׳ יהושע נכתב: ׳נפטר והלך לעולמו׳ (דמביצר, **כלילת יופי**, חלק ב, עמ׳ נג), בלי שום רמז לפרעות שאירעו באותם ימים. אמנם, גם הש״ך לא כתב שר׳ יהושע מת בפרעות עצמן אלא באותה תקופה.

[48] הבחירה בתאריך זה לא היתה מקרית (ראו להלן בסע׳ 2.2).

[49] ראו בס, **מבוא לגבורת אנשים**.

[50] לפי דברי המחבר בחתימה לספר. אולם הספר לא הודפס בחייו אלא על ידי נכד הש״ך בדסוי בשנת תנז (1697). ראו להלן בהרחבה בסע׳ 2.6.

[51] ראו טיקוצ׳ינסקי, **קונטרס הספקות**.

[52] בהקדמת הספר צוין שהעיסוק בנושא היה תגובה למקרה שקרה בחודש טבת תיא (1651), ובסיומו צוין שהסתיים באדר אותה שנה. בראש הפרק הנוסף צוין שהוא נוסף לאחר ׳כמה שנים׳. גם חיבור זה הודפס לאחר מות הש״ך על ידי בנו בפרנקפורט על האודר בשנת תלז (1677). על ספר זה ראו להלן בסע׳ 2.5.

1.8 הש"ך חבר בבית הדין בווילנה

לא יאוחר מראשית שנת תח (1648), בהיותו בן עשרים ושבע בלבד, התמנה הש"ך כדיין בבית הדין בווילנה.[53] לצד הש"ך ישבו בהרכב בית הדין ר' אפרים הכהן מחבר 'שער אפרים' ור' אהרון שמואל קוידנובר מחבר 'ברכת הזבח'.[54] ר' משה לימא מחבר 'חלקת מחוקק' פעל כאב"ד. נותרה בידינו עדות אחת על פסק דין עליו חתום הש"ך, מחודש אב תי (1650), הדן בסכסוך בין ר' משה רבקש (מחבר 'באר הגולה') ושותפיו (אולם הפסק עצמו אינו לפנינו).[55] סביר להניח שהש"ך החזיק בתפקיד זה עד צאתו הפתאומית מן העיר בשנת תטו (1655).

1.9 כתיבת 'שפתי כהן' על חושן משפט

כתיבת 'שפתי כהן' על חלק חושן משפט של השולחן ערוך הייתה בעיקר בשנים תיא-תטו (1651-1655), לאחר שנפנה הש"ך מעיסוק בחיבורים אחרים, ולפני תקופת הנדודים שבאה לאחר מכן.[56] בחודש ניסן בשנת תיד (1654), הגיע הש"ך לירידי גרמניץ בלובלין כדי לבקש הסכמה על החיבור, או לפחות על חלקים ממנו שהיו קיימים אז.[57] הש"ך זכה להסכמה נלהבת וייחודית, אליה הוסיפו המסכימים את הדברים הבאים:[58]

---

[53] ב**נקודות הכסף** (בסימן מג) נכתב: 'ומעשה בא לפני בדין זה ונשאתי ונתתי בדבר עם בית דיני ולא מצאנו ראיה להתיר'. את הספר הזה סיים לכתוב הש"ך בטבת תח (1648) בווילנה.

[54] ראו **שער אפרים**, עמ' ג. ר' אפרים מכנה את הש"ך ואת ר"ש קוידנובר בשם 'עמיתיי' (שם בסימן נא). בתו של ר' שמואל הייתה נשואה לר' מנחם נחום אחיו הצעיר של הש"ך (ראו **ברכת הזבח**, הקדמת המגיה – ללא מספור), ובשל כך מכנה ר' שמואל את הש"ך 'מחותני' (בספרו **אמונת שמואל**, סימן א).

[55] פין, **קריה נאמנה**, עמ' 76-77, 81. בעמוד 77 ציין פין על פסק דין זה: 'ראיתיו ביד הגביר הנכבד ידידי ר' אפרים פרנס'. כלומר, זו עדות ראיה של שמואל יוסף פין. בנוסף, ב**שפתי כהן** על חו"מ, בסימן פז ס"ק כא מזכיר הש"ך מעשה שארע בווילנה, ומעיר על זה במילים 'ופסקנו שיטול בלא שבועה', ויש בזה רמז לפסק דין בשבתו כדיין. כמו כן, בפתיחת הספר **תקפו כהן** מתאר הש"ך מקרה שקרה שבעקבותיו התעורר לעסוק בדיני תפיסה, וגם שם נדמה שמדובר במקרה שבא לפניו בשבתו כדיין.

[56] ראו להלן בסע' 2.3.

[57] ששה רבנים שהיו באותה עת ביריד חתמו על ההסכמה, ארבעה מתוכם מפולין ושנים מליטא (ראו הלפרין, **פנקס ועד ארבע ארצות**, עמ' 83-84).

[58] מתוך ההקדמה ל**שפתי כהן** על חו"מ.

על כן באנו בדברינו אלה בגזירת נח״ש[59] לבל ירים איש את ידו להדפיס שום חיבור בדיני ממונות עד כי יקריב את חיבורו לפנינו [...] ובלעדינו לא ירים איש את ראשו להדפיס שום חיבור בעניני דיני ממונות לבל יהיה בזה חלילה היזק או גרם היזק להמאור הגדול מהר״ש כ״ץ נר״ו, ועשות ספרים כמותו ירבו בישראל.

קביעה שכזו האוסרת הדפסת ספרים אחרים היא חריגה מאוד בהשוואה להסכמות בכלל על ספרים, והוא מלמד על ההערכה הרבה שרכשו החכמים לש״ך, ולמעמדו בעיניהם.[60] למרות הישג זה, הדפסת הספר נדחתה בתשע שנים נוספות.[61]

1.10 תקופת הנדודים של הש״ך

בשלהי שנת תטו (1655) הצטרפה רוסיה לקוזאקים במאבקם המתמשך בפולין, ופלשה מכיוון מזרח לעבר דוכסות ליטא. בחודש תמוז באותה שנה צרו הרוסים על ווילנה, ולבסוף כבשו את העיר תוך שהותירו בה הרס רב.[62] תושבים רבים ברחו מהעיר מבעוד מועד,[63] ובתוכם גם הש״ך.[64]

המסלול אשר עבר בשנים הבאות לא נודע בבירור, ולא מצאנו התייחסות מפורשת שלו לקורותיו החל מיציאתו מווילנה ואילך, למעט רמיזה אחת בשפתי כהן על חושן משפט (סימן ג ס״ק א):

> בשעה שכתבתי דברי הנ״ל לא היה לפני ספר כסף משנה כי זה למדתי בברחי מן מלחמות הרקים[65] ימ״ש.

---

[59] נידוי חרם שמתא.

[60] ראו בס, **מבוא לגבורת אנשים**, עמ׳ 7 הע׳ 25.

[61] על ספר זה ראו להלן בסע׳ 2.3.

[62] Kiaupa, **The History of Lithuania**, p. 184.

[63] תיאר זאת ר׳ משה רבקש בהקדמה ל**באר הגולה**: ׳ויהי כאשר קרב האויב אל קהילת קודש ווילנא ביום ד כ״ג לתמוז שנת תט״ו, נמלטו על נפשם ויצאו מן העיר כמעט כל הקהל כאחד. את אשר הכינו להם סוסים ועגלות, יצאו טעונות עם נשותיהם בניהם ובנותיהם וקצת מנכסיהם, ואשר לא הכינו יצאו ברגליהם ומשארותם בניהם הקטנים על כתפיהם׳.

[64] בהסכמתו של ר׳ גרשון מניקלשבורג (Mikulov; קרובו של הש״ך) לשפתי כהן על חו״מ כתוב: ׳בהיותו באמנה אתי בחנותי בק״ק פרוסטיץ (Prostějov), באשר הוגלה עם גולי ק״ק ווילנא׳. ומכאן שיצא עם כל הקהילה מווילנה, ובדרך עבר בעיר פרוסטיץ.

ככל הנראה, מווילנה ברח הש״ך ללובלין[66] ומשם יצא כאשר הגיעו לשם הפורעים בתשרי תטז (1655). בהמשך חנה בפראג, ושם נגרר שלא לגמרי במודע למאבק מקומי בין רב העיר, ר׳ אהרון שמעון שפירא, ובין מתנגדים לו מן הציבור:[67]

ושמעתי שפה פראג בימי מוח״ז[68] הגאון המפורסם מהר״ש[69] זצ״ל, בשנה אחת ע״י איזה מקרה, הביאו אתרוגים המורכבים בסימניי אלו, והורה שלא לברך עליהם. אך איזה תקיפי ואלמי ארץ היו רוצים להמרות פיו וצרפו אליהם בחלקלקות שבפיהם הגאון בעל שפתי כהן שהיה בעת ההיא אורח נטע ללון פ״פ,[70] והורו להתיר לברך עליה׳ בשעת הדחק [...] ואח״כ באו כתבים מגלילות אלו ממדינת אשכנז ופולין ומעהררין שכל גאוני ארץ הורו ג״כ למעשה שלא לברך עליהם באותו שנה. והגאון בעל הש״כ נתחרט על הוראה זו, קוד׳ מותו צוה לבנו בכתב ידו שיבקש מחילה מאת מוח״ז על ששגג בדבר זו נגדו, ובנו הראה כתב ידו למו״ה זקיני הגאון זצ״ל.

בנוסף, שהה הש״ך גם בעיר דרזניץ (Strážnice) שבמורביה, ואולי אף קיבל שם מינוי לכהן כאב״ד.[71]

---

[65] ביטוי זה רווח בספרות ההלכתית בת התקופה בהתייחס לקוזאקים (ראו **צמח צדק**, סי׳ קא, קג; **עבודת הגרשוני**, סי׳ פו; **אמונת שמואל**, סי׳ כד). יש המבחינים ביניהם ובין הרוסים, כגון **בצמח צדק**, סי׳ קג, שם כתוב: ׳המאסקוויטע״ר (=אנשי מוסקבה; י״פ) והריקים׳.

[66] ראו פרידברג, **כתר כהונה**, עמ׳ 16. יתכן שהשערה זו נובעת מתוך דברי ר׳ מאנש חתנו של הש״ך, בהקדמתו **לשפתי כהן** על חושן משפט, שם מספר הוא על עצמו:

> אני הגבר ראיתי עני, פחד ורעדה קראני, עדת מרעים הקיפוני, סבוני גם סבבוני הכוני פצעוני, והוליכו אותי בתוך אלו הן הגולין במדינת פולין סמוך לק״ק לובלין [...] כפסע היה בין המות וביני [...] ומטיט היו״ן הוציאני וה׳ עזרני [...] ולבית מלך חדריו הביאני, לבית מדרשו של ש״ם ועב״ר הימיני, יושב תחכמוני, הלא הוא הגאון המחבר.

במילים אלו מתאר ר׳ מאנש כיצד התגלגל לבית מדרשו של הש״ך בלובלין לאחר שנמלט מן ׳היו״ן׳ (כינוי לנוצרים בני הכנסיה היוונית אורתודוקסית – האוקראינים).

[67] **שבות יעקב**, חלק א סי׳ לו. המחבר הוא ר׳ יעקב ריישר, מרבני גליציה בתחילת המאה ה-18. ר׳ יעקב נולד וגדל בפראג.

[68] מורי וחמי זקני (כלומר, מאבות משפחתה של אשתו).

[69] הוא ר׳ אהרון שמעון שפירא, רבה של העיר פראג (ראו שטרן, **מליצי אש**, עמ׳ סא).

[70] פה פראג.

[71] בשו״ת **חתם סופר** חלק א, או״ח, בסימן פט כתוב: ׳ובאותו הפרק ממש ישב הש״ך שם בק״ק דרעזניץ׳. ווייסע, **מצבת הגאון**, עמ׳ 79 כותב: ׳כפי אשר סופר לי, ישב בראשונה בק״ק דרעזניץ׳. ואילו פרידברג, **כתר כהונה**, עמ׳ 16 כתב: ׳ואחרי טלטלו טלטלה גבר, נתקבל לאבד״ק דרעזניץ, ובשנת תיז ישב על כסאו׳, ומפנה שם ל׳כבי יצחק חלק ב׳ (או כ׳?) צד 21׳, אך לא עלה בידי למצוא את המקור לכך בכתב עת זה.

1.11 הש״ך בהלישוי

לא יאוחר מחודש אדר תכ (1660)[72] הגיע הש״ך להלישוי (Holešov) שבמורביה, שם כיהן כאב״ד.[73] בשנת תכא (1661), כתב הש״ך בהלישוי, דרוש שלו על הפיוט ׳כמה מעלות טובות עלינו׳, מתוך הגדה של פסח.[74] בשנת תכב (1662) – השנה האחרונה לחייו, העביר הש״ך את כתביו שלא ראו אור לידי יורשיו: את כת״י של שפתי כהן על חושן משפט ואת גיליון השולחן ערוך (חלק חושן משפט) שלו, עטור בהערות שלו, העביר לחתנו ר׳ מאנש;[75] ואילו את כתביו הקצרים יותר – נקודות הכסף, תקפו כהן, גבורת אנשים וביאורו על הטור, העביר לבנו ר׳ משה.[76] בראש חודש אדר תכב נפטר הש״ך[77] ונקבר בבית העלמין בהלישוי, ומצבתו ניצבת שם עד היום.[78]

1.12 שנת לידת ופטירת הש״ך

בסעיף הקודם כתבנו שהש״ך נפטר בשנת תכב (1662). בעוד שבכיתוב על גבי מצבתו בהלישוי נרשם שנפטר בשנת תכג (1663). אין בידינו מידע מתי הוצבה המצבה הראשונה על קברו – אם מיד לאחר פטירתו או מאוחר יותר. כמו כן, בוודאי שהמצבה הנוכחית אינה המצבה המקורית – שהרי עליה כתוב שהיא חודשה בשלישית. בשנת תקעז (1817) הוקמה על קברו מצבה חדשה (שניה), זו חודשה בשנת תרנז (1897), ופעם נוספת בשנת תשיח (1958).[79] על חזית המצבה הנמצאת היום כתוב כך: ״יצאה נשמתו באחד דאדר ראשון וביום החמישי בשני בו נקבר ונטמן שנת היום בא

---

[72] ראו להלן בסע׳ 2.9 על מכתב שנשלח על ידי הש״ך מהלישוי בתאריך ׳יום ג פעברואר 1660׳ (שנת תכ).

[73] ר׳ יעקב עמדן (1697-1776) כתב שהש״ך התקבל כאב״ד ׳בהעלישויא בארץ מעררין׳ (**מגלת ספר**, עמ׳ 5). ר׳ שלמה האס, שהיה חבר בבי״ד בהלישוי בשנות השלושים של המאה התשע עשרה, כותב בהקדמה לספרו **כרם שלמה** על יו״ד שהש״ך היה ׳אב״ד בקהילתינו, גופו הטהור קבור במבחר קברינו׳. גם החת״ם סופר, בהסכמתו לספר הנ״ל כותב על ׳הש״ך זצ״ל, שהיה אב״ד דק״ק העללישויא׳.

[74] פורסם לראשונה על ידי ר׳ שלמה האס בשנת תר (**כרם שלמה**, עמ׳ נח-סא). ראו להלן בסע׳ 2.10.

[75] על כך ראו להלן בסע׳ 2.3.

[76] חלוקת הכתבים מתבררת מתוך ההקדמות השונות לכל חיבור (ראו להלן בסע׳ 2.4, 2.5, 2.6, 2.8).

[77] על קביעת תאריך פטירתו ראו להלן בסע׳ 1.12.

[78] את שנות חייו האחרונות עשה הש״ך במורביה. על ביקור נוסף וקודם שלו באזור ראו ב**שפתי כהן** על חו״מ (בסי׳ פח ס״ק א). ככל הנראה, קבר הש״ך הפך למקום עליה לרבים (ראו **שיח יצחק**, סי׳ תמו).

[79] ראו כ״ץ, **שנת פטירתו של הש״ך**, עמ׳ 511-515.

משיח לגאול׳.[80] האותיות ׳א משיח לגאל׳[81] מסומנות בנקודה מעליהן, לרמז על שנת הפטירה, וזו עולה בגימטריה תכג (1663).[82] סימון זה נראה באופן ברור גם מתמונה ישנה יותר של מצבה קודמת לזו הנוכחית. אם נבדוק את הלוח העברי, נגלה ששנת תכג (1663) היתה שנה מעוברת. אבל, בכל זאת אין התאמה בין התאריך ובין הכתוב על המצבה, כיון שא באדר א באותה שנה חל ביום חמישי בשבוע, ולא ביום רביעי, כפי שמשמע מן המצבה (אלא אם כן נאמר שהאות ו׳ במילה ׳וביום׳ מקורה בטעות, והיא צריכה להיכתב לפני המילה ׳בשני׳).[83]

לא רק זאת, הכיתוב על גבי המצבה סותר את המידע שעולה מתוך הסכמות ה׳שפתי כהן׳ על חושן משפט. בראש הספר הודפסו הסכמות משני מחותניו של הש״ך – ר׳ גרשון מניקלשבורג (Mikulov) ור׳ אהרון שמואל קוידנובר. הסכמתו של ר׳ גרשון ניתנה ביח באב תכב (1662), ושם כתוב: ׳הרב המחבר ז״ל׳. הסכמתו של ר׳ אהרון שמואל ניתנה בו תשרי תכג (1662), ושם כתוב: ׳מחותני הגאון מהר״ש כ״ץ זצ״להה [...] ועתה קודם שנתבקש הרב בישיבה של מעלה [...] הגאון ז״ל׳. ומכאן שלא יתכן שהש״ך נפטר באדר א בשנת תכג (1663), אלא לכל היותר באדר בשנת תכב (1662).[84]

אמירות ברורות אלו, הן ככל הנראה בעלות משקל רב יותר ממה שנכתב על המצבה – כיוון שטעות בתאריך על גבי מצבה היא תופעה מוכרת;[85] יותר מתקבל על הדעת שאי-הדיוק הוא מנת חלקו של מנסח המצבה, ולא של חתן הש״ך ושני מחותניו – שהתבקשו לכתוב הסכמות על ספרו. סביר על כן לראות את שנת תכב (1662) כשנת פטירת הש״ך.

---

[80] ראו תמונה מס׳ 1. בתמונה של מצבה קודמת שעמדה על קברו (ראו תמונה מס׳ 2) הנוסח דומה מאוד: ׳יצאת נשמתו באחד באדר ראשון וביום החמישי בשני בו נקבר ונטמן שנת היום בא משיח לגאול׳. על העתקה דומה של נוסח המצבה ראו ווייסע, **מצבת הגאון**, עמ׳ 77.

[81] המילה ׳משיח׳ מופיעה כרמז לציון השנה גם בעמוד השער של שפתי כהן על חו״מ: ׳ימי המשיח׳ (שנת תכג - 1663), וגם בחתימת אותו הספר צוינה השנה – תכה (1665), בגימטריה של המילים ׳בימי המשיח׳. וכבר היה מי שטען לקשר בין זה ובין התפרצות תנועתו של שבתאי צבי (פרידברג, **כתר כהונה**, עמ׳ 20 הע׳ 7). אבל זה לא יתכן, כיוון ששבתאי צבי פרץ לתודעה הציבורית רק בשנת תכו (1666), וכל מה שהיה לפני כן היו תקוות משיחיות ללא כל קשר אליו.

[82] זו מסקנתם של ווייסע, פין וכ״ץ (ראו ווייסע, **מצבת הגאון**, עמ׳ 78. פין, **קריה נאמנה**, עמ׳ 84. כ״ץ, **שנת פטירתו של הש״ך**, 514-511).

[83] ראו כ״ץ, **שנת פטירתו של הש״ך**, עמ׳ 512.

[84] ראו פרידברג, **כתר כהונה**, עמ׳ 19; פרשל, **על שנת פטירתו**, עמ׳ 525-524; תמר, **ספר טהרות**, הע׳ 13; הרכבי, **מסביב למאסף**, עמ׳ 6.

[85] בחקר המצבות שבבית העלמין בוירצבורג, הראה אברהם (רמי) ריינר שמתוך המצבות שנכתב על גביהן התאריך המדויק – בכרבע מהן נפלה טעות כל שהיא. לדעתו זה נובע מן העובדה שהכיתוב על המצבה לא מתבצע ממש סמוך לפטירה אלא זמן מה מאוחר יותר (ראו Reiner, **Epitaph Style**, p. 53).

<u>1.13 סיכום תאריכים עיקריים</u>

הש״ך נולד בליטא, בשנת שפא (1621). בשנת תו (1646) הדפיס את ׳שפתי כהן׳ על יורה דעה. בין השנים תח-תטו (1648-1655) כיהן הש״ך כדיין בווילנה, וחיבר את הספרים נקודות הכסף (תח), גבורת אנשים (תי), תקפו כהן (תיא), סליחות על פרעות תח-תט (הודפס בשנת תיא) ו׳שפתי כהן׳ על חושן משפט. בשנת תטו (1655) ברח הש״ך מווילנה לפולין ומשם לצ׳כיה. הש״ך התגורר זמן מה בדרזניץ, ולאחר מכן כיהן כרב בהלישוי, שם נפטר בשנת תכב (1662).

פרק 2: חיבוריו של הש"ך לפי סדר הדפסתם

2.1 שפתי כהן על יורה דעה

בשנת תו (1646), בגיל עשרים וחמש, הדפיס הש"ך חיבור הלכתי גדול על חלק יורה דעה של השולחן ערוך.[86] לספר זה קרא הש"ך 'שפתי כהן', על פי הפסוק 'שפתי כהן ישמרו דעת',[87] הרומז לשמו ולחלק יורה דעה אליו הוא מתייחס.[88] פרסום הספר הקנה לר' שבתי את כינויו 'הש"ך'.[89] במהלך שנות חייו כתב הש"ך חיבורים הלכתיים נוספים, אך שפתי כהן על יורה דעה הוא היחיד אותו הדפיס בחייו.

החיבור עצמו נע בין שני קטבים: בין פרשנות לקביעותיהם ההלכתיות של מחבר ה'שולחן ערוך' (להלן אכנהו על פי ספרו: השולחן ערוך) והרמ"א,[90] ובין משא ומתן הלכתי בדבריהם עד כדי מחלוקת. בתוך ניתן למצוא מקרים בהם קביעות 'השולחן ערוך' מהוות רק נקודת מוצא לצורך הבאת דעות נוספות ודיון בהן.[91]

את דרכי כתיבת הספר תיאר הש"ך בהקדמתו:

> באמת ובתמים טרחתי טרחות הרבה וכמה יגיעות יגעתי, לא עסקתי בשום עסק אחר, לא נתתי שנה לעיני ותנומה לעפעפי שנים רבות, עד אשר הוצאתי מכח אל הפועל מחשבתי. ובררתי ושקלתי הכל בכף המאזניים, וחזרתי על כל צדדים וצדי צדדים לא פעם אחת ושתים כי אם מאה פעמים ואחד, עם חברים חשובים [...] המקשיבים לקולי. ומי שלא היה אתי עמי במחיצתי לא יאמן כי יסופר לו מגודל התלאה שהיתה עלי בחפוש בים התלמוד והפוסקים, עד כי העמדתי הכל על בריו.

---

86 על זמן כתיבתו ראו בסע' 3.5.1.

87 מלאכי ב ז. ראו **שפתי כהן** על יו"ד, הקדמה.

88 המילים 'שפתי כהן' מרמזות לשמו 'ר' שבתי כ"ץ' (=כהן צדק), והמילים 'ישמרו דעת' מרמזות לחלק 'יורה דעה'.

89 ראו **אמונת שמואל** סי' מה, **עבודת הגרשוני** סי' יח, **שער אפרים** סי' י.

90 סעיפים קטנים רבים ב**שפתי כהן** נפתחים במילה 'פירוש' או 'כלומר' (לדוגמה ראו **שפתי כהן** על יו"ד סי' א ס"ק ג ט יב יד כד לד מא).

91 להלן בפרק 3 נראה שלתוכן ספר זה יש זיקה מסוימת לספר **הארוך מש"ך**.

בהמשך ההקדמה, ציין הש״ך את היותו ׳צעיר לימים׳, ועקב כך חסר סמכות לחלוק על ר׳ יוסף קארו והרמ״א. לדבריו, את טענותיו כנגד פוסקים אלה ואחרים כתב כהצעת דברים לפני הלומדים בדרך של ׳פלפול ומשא ומתן׳ בלבד. אמירות אלה הן יחודיות להקדמה זו, ואינן חוזרות בחיבורים מאוחרים יותר של הש״ך. דומה, כי מאוחר יותר בחייו לא ראה עוד הש״ך צורך להתנצל על פרסום דעותיו החולקות על פוסקים קודמים לו, כמו השולחן ערוך והרמ״א.[92]

בראש החיבור בדפוס ראשון נדפסו שמונה-עשרה הסכמות מרבנים מפולין ומליטא, ביניהם: הר׳ יום טוב ליפמן הלר (מחבר ׳תוספות יום טוב׳), ושני רבותיו של הש״ך ר׳ יהושע מקראקא ור׳ השיל מלובלין.[93] בנוסף, צורף שיר ברכה שכתב לו אביו לכבוד הוצאת הספר.

הספר הודפס בקראקא בשנים תו-תז (1646-1647).[94] בדפוס ראשון הודפסו דברי הש״ך בלבד לצד השולחן ערוך. לאחר סיום הספר הוסיף המחבר דברי חתימה, ובהם כמה הערות על תוכן החיבור. כיון שהן לא הודפסו שוב לאחר המהדורה הראשונה, אציין את תוכנן כאן:

א. מסימן א עד סימן קמג (מתוך תג סימנים) השגיח הש״ך על מלאכת ההדפסה והגיה בעצמו את העבודה, ואילו לאחר מכן נאלץ לשוב לביתו בווילנה, ולכן מינה אדם אחר לעסוק בזה (שלמה סג״ל). כשחזר הש״ך מצא ׳קצת טעיות׳, ועל אחת מהן העיר שם במקום.[95]

ב. לאחר סימן רמב הדפיסו עובדי הדפוס חיבור של הש״ך בשם ׳פלפול בהנהגת הוראות באיסור והיתר׳. הש״ך מעיר על כך שהם עשו זאת בלי רשותו וגם ׳השמיטו הרבה מהפסק הארוך אשר בררתי מכל הש״ס והפוסקים׳.

---

[92] אם כי מצויים כמה ביטויים דומים ב**שפתי כהן** על חו״מ, אך הם מתייחסים לפוסקים קדומים יותר, ואינם שוללים לגמרי את סמכותו של הש״ך כפוסק כמו כאן (ראו **שפתי כהן** על חו״מ סי׳ לט ס״ק ב, צא ס״ק לג, קיב ס״ק ו, ר ס״ק א).

[93] אלה שמות הרבנים המסכימים לפי סדר הופעתם: ר׳ יום טוב ליפמן הלר מקראקא, ר׳ יהושע מקראקא, ר׳ נטע כ״ץ מאוסטרה, ר׳ נפתלי כ״ץ מלובלין, ר׳ השיל מלובלין, ר׳ שפטל בן השל״ה מפוזן, ר׳ חיים מקרמניץ, ר׳ מנדל מפרמיסלה, ר׳ חיים מנחם מאוסטרייך, ר׳ שלמה זלמן מבריסק, ר׳ יוסף מפרבר לבוב, ר׳ יחזקאל מלודמיר, ר׳ יונה תאומים מהורדנה, ר׳ משה מלובמלה, ר׳ משה מחלם, ר׳ מנדל משידלוב, ר׳ שלמה מסטנוב ור׳ יעקב מטמשוב.

[94] ראו בסע׳ 1.4.

[95] המדובר בסי׳ קפז ס״ק ל. למעשה, הש״ך כתב שם מחדש את הס״ק הזה. כל המדפיסים השונים מאז התעלמו מתיקון זה עד ל**שפתי כהן** בהוצאת מכון ירושלים (ירושלים תשמט).

ג. הש״ך ציין שלא הספיק לכתוב פירוש להלכות כלאי הכרם, כלומר לסימן רצו ולרובו של סימן רצז. הסיבה לכך היתה ׳כי לא חברתי הפירוש עד תשלום חבורי כי הוא הכל לשון הרמב״ם ואינו בטור ובי״י׳. כלומר, הש״ך לא התעסק בכתיבת פירוש על נושא כלאי הכרם כיון שהטור והב״י לא כתבו על זה דבר. הש״ך ניסה להשלים זאת סמוך למועד ההדפסה: לצורך כך פינה עצמו מכל עסקיו וסיים לכתוב פירוש גם להלכות אלו. אבל, בסופו של דבר, כיון ש׳המדפיסים היו אצים למלאכתם, היו דוחקים השעה והדפיסו בלי פירוש׳.

ד. מסיים דבריו בתקווה להוציא מהדורה שניה מתוקנת משגיאות – אך מהדורה נוספת כזו לא הודפסה בחייו.[96]

לאחר דברי החתימה של המחבר, הודפסו דברי המגיה והמדפיס, ובעמוד האחרון הוסיף הש״ך שיר ובו רמז בכל שורה להלכות אחרות ביורה דעה. אלה שלוש השורות הראשונות בשיר:

אתן שיר ושבח, לאל המציא רוח, הכין לנו טבח, לזבוח זבח, דינו על פה צונו.

בנבלה וטרפה, נפשינו נצרפה, מי זאת הנשקפה, בחלב החופה, חלב אישנו.

גיד נשה ממקומו, ויאבק עמו, סמאל שר עמו, כי נגע הוא עצמו, בכף וירך אבינו.

שורות אלה רומזות להלכות שחיטה, טרפות וגיד הנשה.

כאמור, בדפוס ראשון הודפסו דברי הש״ך בלבד לצד השולחן ערוך, ויתכן שהייתה הדפסה נוספת במתכונת הזו.[97] בשנת תלז (1677), הודפס שפתי כהן בוילהרמסדורף לצד הטורי זהב תחת השם המאחד ׳אשלי רברבי׳ (= שני אילנות גדולים). מאוחר יותר הודפס שפתי כהן באופן הזה עשרות פעמים במקומות רבים. בהמשך נוספו פירושים שונים סביב דברי השולחן ערוך, אך הש״ך והט״ז נותרו נושאי הכלים הבכירים של השולחן ערוך.

<u>2.1.1 מראי מקומות על יורה דעה</u>

חלק נוסף ומוכר פחות של החיבור הוא מראי-מקומות שכתב הש״ך לשולחן ערוך ולרמ״א, בהם הוא מפנה למקורות הדינים. הערות אלה הודפסו בשולי הדף בצד דברי השולחן ערוך בדפוס

[96] תיקונים מעטים והערות נוספות הודפסו ב**נקודות הכסף** (ראו להלן בסע׳ 2.4).

[97] לפי פרידברג (**כתר כהונה**, עמ׳ 10), היתה הדפסה שניה בפראג בשנת תכז, אבל במפעל הביבליוגרפיה העברית של הספריה הלאומית לא מוזכרת הדפסה זו.

הראשון של שפתי כהן. אופיין של ההערות וחזותן דומים מאוד להערותיו של ר׳ משה רבקש בהערותיו המכונות ׳באר הגולה׳, אלא שהש״ך קדם לו בזמן.[98] בשונה מגופו של החיבור שפתי כהן, לא שפר גורלם של מראי המקומות והם נדחקו בדפוסים המאוחרים מפני ׳באר הגולה׳. ליתר דיוק, מראי המקומות של הש״ך נבלעו ושולבו בתוך הערות באר הגולה על ידי מדפיסים מאוחרים. רק במהדורת מכון ירושלים (תשמט) הופרדו שוב מראי המקומות של הש״ך מאלה של ׳באר הגולה׳, והוגהו על פי הדפוס הראשון.[99]

2.2 סליחות וקינות

בשנת תיא (1651) הדפיס עמנואל בנבנשתי באמסטרדם חוברת אשר כותרתה היא: ׳סליחות וקינות על הגזרות רעות שארעו בעו״ה בארץ אקריינ״א וואלין ופאדליי׳ וליטא, שנת ת״ח ות״ט לפ״ק, חברם המאור הגדול הגאון המפורסם מהר״ר שבתי כ״ץ בעל שפתי כהן׳. בעמודים הראשונים בחוברת כתובה מעין הקדמה לקינות פרי עטו של הש״ך, ובה תיאור של השתלשלות המאורעות בפרעות תח-תט.[100] קרוב לסיומה כתב הש״ך את הדברים הבאים:

> ׳על כן קבעתי לעצמי ולדורותי לבנים ולבני בנים, יום צום ותענית ואבל ומספד וקינים, ביום כ׳ לחדש סיון שבו נתנה תורה יקרה מפנינים, ועתה קרעוה פרעוה גוים רבים המונים המונים, יען כי יום זה הוא תחלה לגזרות ומכאובות וחלאים רעים ונאמנים, וגם כי בו הוכפלו הצרות וקלקולים מקלקולים שונים, כי גם גזרת תתקל״א[101] היתה ביום ההוא ובאותן הזמנים, וגם כי יום זה לא יארע בשבת קדש בשום פנים׳.

לאחר ההקדמה, באות שבע קינות: בכולן אקרוסטיכון שמי, בדרך כלל על פי המילים ׳שבתי בן הגאון מהר״ר מאיר כהן׳, ובשש מתוכן גם אקרוסטיכון אלפביתי. בקינות התייחסות מפורשת לאירועים בעיר נמירוב (Немирів) ולמות רב הקהילה ר׳ יחיאל מיכל. כמו כן מוזכרות הקהילות הומל (Гомель), פווריש (?) ופרביש (Погребище).

---

[98] **באר הגולה** הודפס לראשונה באמסטרדם בשנת תכב (1662).

[99] ראו עוד **שולחן ערוך יורה דעה**, הקדמת המהדיר, ויכלדר, **ציונים מהש״ך**, עמ׳ מט-סז.

[100] על הקדמה זו, המכונה ׳מגילת עיפה׳ ראו עוד אצל וורמן, **מקורות לגזרות תח-תט**; כץ, **בין תתנו לתח תט**, עמ׳ 335-336; רוסקיס, **מול פני הרעה**, עמ׳ 56-58; נדב, **שבועת אמונים**, עמ׳ 80.

[101] כוונתו היא לעלילת הדם בבלואה. ראו: הברמן, **גזירות אשכנז וצרפת**, עמ׳ קלז-קמו.

הקינות של הש"ך הודפסו שוב לפחות שתים עשרה פעמים, במקומות שונים עד שנת תקסו (1806), ונאמרו בתפילות במקומות מסויימים.[102] אלא שהיעלמותן של הקינות מסדרי התפילות ומן הדפוסים מאז ראשית המאה התשע עשרה, גרמה למיעוט ההתייחסות המחקרית אליהן. בנוסף, נוצרו עם חלוף השנים אי-הבנות באשר ליחס שבין הקינות ובין דברי ההקדמה שהסמיך להן הש"ך. גם הם הודפסו שוב ושוב בשל ערכם ההיסטורי, אך בדרך כלל בנפרד מהקינות, וגם נדבק בהן השם 'מגילת עיפה', אשר אין לו שום זכר במהדורה הראשונה. במהדורה זו, כותרת החיבור עוסקת ב'סליחות וקינות' ולהקדמה עצמה אין שום כותרת.

השם 'מגילת עיפה' השתרבב ככל הנראה לגמרי במקרה: עמנואל בנבנישתי, בעל בית הדפוס באמסטרדם שהדפיס את הקינות וההקדמה בשנת תיא (1651), הכיר ככל הנראה בערכם של דברי ההקדמה האלו, והוסיפם כנספח לספר 'שבט יהודה'[103] אותו הדפיס בשנת תטו (1655). לפני הביאו את הקדמת הש"ך, הוסיף המו"ל את המשפט הבא: 'העתק מגילת עיפה למזכרת עון שחיבר החכם השלם כמוהר"ר שבתי כהן נר"ו מק"ק וילנא ממקריי רעים ומאורעות קשים שבעוונותינו אירעו לאחינו בית ישראל בשנת ששת אלפים ת"ח ות"ט ליצירה במלכות פולוניא'.[104] כפי הנראה, המדפיסים הבאים 'אימצו' את המילים 'מגילת עיפה', המופיעות במשפט זה, כשמו של חיבור בפני עצמו. כאמור, הש"ך כתב דברים אלו רק כהקדמה לסליחות שכתב, אלא שחשיבותם ההיסטורית של הדברים ומשמעותם הקנו להם עם השנים מעמד עצמאי.[105]

אשר לקביעת הש"ך יום צום בכ בסיון – ידועה העובדה שקיימת החלטה כזו של ועד ארבע ארצות של פולין,[106] אליה אין שום התייחסות של הש"ך. אבל זה משום שהש"ך ישב בווילנה שבליטא, ובאותן שנים ליטא לא הייתה כפופה לוועד ארבע ארצות של פולין. המעיין בתקנות ועד ליטא

[102] להלן רשימת ההדפסות הנוספות: סליחות כמנהג קהלות קדושות דמדינת ליטא (אמסטרדם תיא, ושוב בשנת תלא), סליחות (אמסטרדם תפ, ושוב בשנים תצט, תקיא, תקכד, תקכו, תקכו (פעם שניה), תקמה, תקנו, תקסד ותקסו), וכן גם סדר סליחות (פירט תקמב).

[103] אותו כתב שלמה בן יהודה וירגא (1460-1554) על רדיפות שונות שעברו על עם ישראל מחורבן בית שני ועד גירוש ספרד.

[104] **שבט יהודה** עמ' פה.

[105] השוו דבריה של טיקוצ'ינסקי, **קונטרס הספקות**, עמ' 38: 'למגילה זו נודעה חשיבות היסטורית רבה, שכן יש בה תיעוד מדויק של תאריכים, מקומות, מספרים, מאורעות ומהלכים פוליטיים'.

[106] ביריד גראמניץ בשנת תי (1650), ראו הלפרין, **פנקס ועד ארבע ארצות**, עמ' 78-77. ומקורו בהקדמת המדפיס נחום מייזליש ל**סליחות לכ' סיון** (קראקא תי).

יבחין בתקנות שונות שתוקנו בתגובה לפרעות, אך לא ביום צום.[107] יתכן שהש״ך החליט לקבל עליו ועל משפחתו יום צום, דווקא משום שבליטא דבר זה לא התקבל.

2.3 שפתי כהן על חושן משפט

2.3.1 מה בין שפתי כהן על יורה דעה ובין שפתי כהן על חושן משפט

החיבור שפתי כהן על חושן משפט זהה בשמו וביעדיו לחיבור המקביל על יורה דעה: בשניהם עוסק הש״ך במשא ומתן הלכתי סביב דברי השולחן ערוך, ובפירוש דבריו. אף על פי כן, יש ביניהם הבדלים ניכרים:

א. בשפתי כהן על חושן משפט מרבה הש״ך לחלוק על פוסקים קודמים לו, אפילו בכמה מאות שנים. אין הכוונה שתופעה זו נעדרת משפתי כהן על יורה דעה, אלא שבחלק על חושן משפט היא מופיעה בצורה בולטת יותר, ומתאפיינת בביטויים נחרצים מלאי ביטחון, כגון:

> לפי עניות דעתי נראה דמהרא״י,[108] והדרכי משה, והבית חדש, שגו וטעו בזה.[109]

> כן כתב מהרי״ק... ואחריו נמשך הרב[110] ושאר אחרונים. ואני אומר שמהרי״ק והנמשכים אחריו טעו בדבר משנה.[111]

> מה שכתב בשם בעל העיטור בשם רב האי גאון, אף על פי שגם הטור כתב כן בשמו, והוא מדברי הרא״ש שכתב כן בשמו, מכל מקום נראה לפי עניות דעתי דהרא״ש חוץ לכבודו לא ירד לסוף דעת בעל העיטור בשם רב האי גאון, וכן הטור והנמשכים אחר הרא״ש.[112]

---

[107] השוו דבריו של כ״ץ, **רבנות חסידות והשכלה**, עמ׳ 110: ׳בליטא לא נתקבלה תקנה זו והוחלט להביעאת האבל בצורה אחרת׳. וראו דובנוב, **פנקס המדינה**, עמ׳ XII-XI, 102-104, 121.

[108] ר׳ ישראל איסרליין בעל **תרומת הדשן**.

[109] **שפתי כהן** על חו״מ סי׳ פז ס״ק לה.

[110] כוונתו לרמ״א.

[111] **שפתי כהן** על חו״מ סי׳ פז ס״ק לז.

[112] שם סי׳ כה ס״ק כח.

ב. בשפתי כהן על חושן משפט, נזקק הש"ך לעיתים לביאור חדש בסוגיה המתאימה בתלמוד[113] – בתוספת המילים 'מקום הניחו לי מן השמים', מתוך מודעות לחדשנות שבדבר. הביטוי הזה, והתופעה הזו אינם מופיעים כלל בשפתי כהן על יורה דעה.

ג. במקרים הרבים בשפתי כהן על חושן משפט, ולא ביורה דעה, מפנה הש"ך לעיין בספרי פוסקים אחרים, בלי לדון כלל בדבריהם ('עיין ב...').

ד. הכתיבה בשפתי כהן על חושן משפט מתאפיינת באריכות יתר, ויתכן שיש בזה סימן להיעדר מלאכת עריכה סופית, וחוסר ליטוש של הדברים.[114]

ה. בשפתי כהן על חושן משפט יש סימנים לא מעטים שבהם אין כלל פירוש של הש"ך.[115]

ו. בשונה מחלק יורה דעה, על חושן משפט לא הותיר הש"ך דברי הקדמה.

להבנת ההבדלים שנמנו, יש לומר שנדמה שעם חלוף השנים פיתח הש"ך תודעה עצמית גבוהה של פוסק: את שפתי כהן על חושן משפט כתב מאוחר יותר מאשר את החלק על יורה דעה. תודעה זו גרמה לו לחלוק על פוסקים קדומים,[116] ולפסוק הלכות מכוחם של פירושים חדשים בתלמוד. גורם נוסף להבדלים הוא שבשונה מהחלק על יורה דעה, העבודה על שפתי כהן על חושן משפט לא הושלמה על ידי הש"ך: חלקים מאוחרים בו לא זכו לכתיבת פירוש, הוא לא נערך עריכה סופית ולא הודפס בחיי הש"ך.

אשר למשמעותן של ההפניות-ללא-דיון, לעת עתה אינני יכול לומר מדוע הן מצויות דווקא בחלק על חושן משפט ולא על יורה דעה.[117]

---

[113] כגון בסי' בסו ס"ק קכו, סי' פו ס"ק יא, סי' פח ס"ק טז ובסי' קטו ס"ק לב.

[114] השוו דבריו של שלמה טל (טל, **גדולי ישראל**, עמ' 1245): 'בחיבור זה מאריך הש"ך עד מאד וניכרים בו סימני עריכה ראשונה וכתיבת חפזון, בשנות התלאות והנדודים, ולא הספיק המחבר לעבור עליו עד שנקטף בדמי עלומיו'. דברים דומים כתב ריינר (**אנציקלופדיה עברית**, בערכו): 'חלק זה של הש"ך, הארוך בהרבה מחלקו הראשון, פחות מלוטש, ונראה שהמחבר לא הספיק לערכו'.

[115] למעט הערות שהועתקו מגיליון השולחן ערוך שלו, וראו על כך בסע' 2.3.4. דוגמה לכך הם הסימנים האחרונים בחו"מ – מסימן תי עד סימן תיז, ומסימן תכ עד סימן תכז שם אין אף ס"ק בש"ך שאין מקורו בגיליון השולחן ערוך של הש"ך.

[116] ראו דוגמה נוספת לזה בהקדמת הש"ך ל**גבורת אנשים**, אשר נכתב בסמיכות זמנים ל**שפתי כהן** על חו"מ (ראו בסע' 2.6).

[117] ראו מה שנכתב על אודותן בסע' 2.3.4.

2.3.2 זמן כתיבת שפתי כהן על חושן משפט

כתיבת חלק חושן משפט התרחשה בעיקרה בין השנים תיא-תטו (1651-1655), לאחר שנפנה הש״ך מעיסוק בחיבורים אחרים, ולפני תקופת הנדודים שבאה לאחר מכן. על מועד ראשית הכתיבה למדתי מתוך הספר תקפו כהן, אותו כתב הש״ך באמצע שנת תיא (1651).[118] ספר זה עוסק לכל אורכו בנושאים מקבילים לאלו שבחלק חושן משפט. אע״פ כן, לא קיימת ולו הפניה אחת מתקפו כהן לשפתי כהן על חו״מ. ההיפך הוא הנכון – יש עשרות הפניות משפתי כהן על חו״מ לתקפו כהן במקומות שונים.[119] וכיון שדרכו של הש״ך להפנות לחיבורים קיימים שלו,[120] הרי ששפתי כהן על חו״מ לא היה קיים לפני אמצע שנת תיא (1651).[121] השערה זו מקבלת חיזוק מכמה מקומות בתקפו כהן בהם השתמש הש״ך במתודה המאפיינת מאוד את שפתי כהן על חו״מ, כלומר ניתח את דברי השולחן ערוך והסמ״ע בנושא מסוים (בדיוק באותו סגנון כמו בפירושו על השו״ע). בכל המקרים האלה בתקפו כהן התעלם הש״ך לחלוטין מקיומו של ביאור אחר שלו לשו״ע – ומכאן שהוא לא היה קיים אז.[122]

---

[118] ראו בסעי׳ 2.5.

[119] כגון בסי׳ ד ס״ק ח, סי׳ כה ס״ק יז, סי׳ מב ס״ק טו, סי׳ סב ס״ק כב, סי׳ צא ס״ק לג, סי׳ רעה ס״ק ג.

[120] ב**שפתי כהן** על יו״ד וב**ארוך מש״ך** יש הפניות הדדיות (ראו בפרק 3). ב**שפתי כהן** על חו״מ (ובגיליון של השו״ע שלו) יש הפניות ל**שפתי כהן** על יו״ד, ל**תקפו כהן** ול**ארוך מש״ך**.

[121] אמנם קיימות שתי הפניות מ**נקודות הכסף** לפירושו לשו״ע על חו״מ (סי׳ רכא אות ב וסי׳ רלו אות ב), ובעמוד השער של ספר זה צוין שהוא נכתב בשנת תח (1648), אבל סביר שהמדובר כאן בתוספת מאוחרת. תוספות כאלה בודאי קיימות ב**נקודות הכסף**, שכן במקום אחר שם מפנה הש״ך ל**תקפו כהן** (סי׳ שטו אות א), שנכתב שלוש שנים מאוחר יותר. ב**שפתי כהן** על חו״מ (בסי׳ כט ס״ק ב) מופיע: ׳שוב נדפס ספר גדולי תרומה׳ – וזה הודפס בשנת תג (1643). מזה למד בס, **מבוא לגבורת אנשים**, עמ׳ 242, שכתיבת שפתי כהן על חו״מ החלה כבר אז. אלא שעיון בגיליון השו״ע של הש״ך במקום (עליו ראו בסעי׳ 2.3.4), מראה שסעיף קטן זה הוא העתקה של ר׳ מאניש חתן הש״ך מהגיליון, ולכן יש לשער שזו הערה שכתב הש״ך לעצמו תוך כדי לימודו, שנים רבות לפני שהחל לכתוב את חיבורו על שו״ע חו״מ (כפי שהוא מכנה אותו פעמים רבות שם בגיליון; ראו להלן בסעי׳ 2.3.4).

עוד יש לציין את דברי המגיה ל**שפתי כהן** על יו״ד שהודפסו בחתימת הספר בדפוס ראשון (בלבד): ׳והן אלה קצות דרכיו כי עדיין יש עמו חתום באוצרותיו חבור גדול על ים התלמוד והפוסקים ובפרט על חושן המשפט כאשר ראינו עין בעין׳. המגיה טוען שראה חיבור על חושן משפט ודברים אלו נכתבו בשנת תז (1647), אך לא ברור מהם מה בדיוק ראה אותו מגיה (יתכן שמדובר בחידושים על התלמוד; ראה להלן 2.13.2).

[122] ראו לדוגמה **תקפו כהן** סי׳ יז-יח.

בניסן תיד (1654) קיבל הש״ך הסכמה לשפתי כהן על חושן משפט מרבני פולין וליטא ביריד גרמניץ בלובלין,[123] תוך כדי כתיבת הספר. מסוף שנת תטו (1655) ולמשך כשנתיים נדד הש״ך מווילנה דרומה לפולין, ומשם לצ׳כיה, שם התיישב בסוף ימיו.[124] גם בתקופה זו התקשה לסיים את כתיבת הספר,[125] ולכן המשיך לעבוד על כך עת ישב בדרזניץ ובהלישוי (תיז-תכב, 1662-1657 בקירוב), שם נפטר. פטירתו של הש״ך באדר תכב (1662) קטעה את העבודה משתי בחינות: ראשית, ישנם חלקים מעטים בשו״ע שהש״ך לא הספיק לכתוב עליהם פירוש. שנית, הש״ך לא ערך באופן סופי גם את החלקים המוכנים.

2.3.3 הדפסת שפתי כהן על חושן משפט על ידי ר׳ מאניש חתן הש״ך

גם סמוך לפטירתו בשנת תכב (1662), לא עלה בידי הש״ך להדפיס את החיבור, והוא העביר את כתב היד לידי חתנו ר׳ מנחם מאניש.[126] זה האחרון, בסיועו של ר׳ וואלף חותן הש״ך, הדפיס את הספר באמסטרדם, בבית הדפוס של אורי וייבש, בתוספת עשרות הערות משל עצמו, הפותחות במילה ׳הג״ה׳.[127] הדפסת הספר החלה בתמוז תכג (1663) ונמשכה כשנה וחצי.[128] עוד טרם החלה הדפסת הספר, הוסיף ר׳ מאניש הסכמות משני מחותניו של הש״ך: ר׳ שמואל קוידנובר ור׳ גרשון אשכנזי.

---

[123] שמות הרבנים המסכימים: הרב יהושע השיל בן יעקב (רבו של הש״ך), הרב יונה תאומים מפרג, הרב משה בן יצחק מקראקא, הרב אריה ליב מפשמישל, הרב יוסף שליט מלובלין, הרב משה בנו של ר׳ נתן שפירא מחבר הספר ׳מגלה עמוקות׳. הרב השני והשישי מליטא, והשאר מפולין. וראו מה שכתבנו על משמעות הסכמה זו בסעיף 1.9.

[124] על קורות חייו בשנים אלה ראו למעלה בסע׳ 1.12-1.10.

[125] על הקשיים בכתיבה בתקופה זו ראו ב**שפתי כהן** על חו״מ סי׳ ג ס״ק א.

[126] בהקדמתו לספר, מעיד ר׳ מאניש שהש״ך ביקש ממנו להוציא לאור ספר זה. יצוין, שבהקדמה לספר **ברכת הזבח** (של ר׳ שמואל קוידנובר), שאותו הוציא לאור ר׳ מנחם נחום, אחיו הצעיר של הש״ך, הוא מעיד שהש״ך ציוה עליו להוציא לאור את שפתי כהן על חו״מ, אלא שבשל רדיפות ׳הקדרים הארורים׳, ׳מה׳ היתה סיבה ערוכה, בהכרח לגמור הדבר על ידי חתנו׳.

[127] פעמים רבות תוכן ההערות מעיד על כותבן: לעיתים מזכיר בהן ר׳ מאניש את חמיו בפירוש (סי׳ צב ס״ק יב, סי׳ קמז ס״ק ג, סי׳ קפה ס״ק ח, סי׳ ריב ס״ק ב, סי׳ רמה ס״ק ז, סי׳ שיב ס״ק ז, סי׳ שיז ס״ק ה, סי׳ שנ ס״ק א וסי׳ שצא ס״ק ג), ולעיתים סגנון הדברים מלמד על כך שאינן משל הש״ך (סי׳ ריב ס״ק יב, סי׳ רמ ס״ק ב, סי׳ רנח ס״ק ב וסי׳ שיב ס״ק יד). במקום אחד נכתב במפורש שהש״ך הסכים עם הערת חתנו (סי׳ ריב ס״ק ב): ׳והצעתי הדבר לפני מורי חמי הגאון ז״ל והוטב בעיניו׳.

[128] לפי הנדפס בשער הספר ובחתימתו, הדפסת הספר היתה מכא בתמוז תכג (1663) עד כא בחשון תכה (1664).

בהדפסה זו, נדפסו דברי הש"ך בלבד לצד דברי השולחן ערוך, כפי שנהג הש"ך עצמו בהדפסת 'שפתי כהן' על יורה דעה. ואילו בשנת תנא (1691) הודפס בשנית בפירט (Fürth), תחת הכותר 'תורת כוהנים', לצד פירושו של ר' יהושע ולק כ"ץ, 'מאירת עיניים'. בתהליך דומה לשפתי כהן על יורה דעה, קנה גם החלק הזה מעמד של נושא כלים בכיר, לצידו של הסמ"ע (=ספר מאירת עיניים), על שולחן ערוך חלק חושן משפט.[129] בצורה הזאת, נדפס 'שפתי כהן' עוד פעמים רבות עד היום.[130]

2.3.4 טופס השולחן ערוך שבו למד הש"ך

בשנת תשנא (1991) התגלה דבר קיומו של ספר שולחן ערוך חלק חושן משפט, עם פירוש מאירת עיניים (פראג, שפח 1628), ועליו אלפי הערות בכתב ידו של הש"ך.[131] מדובר ככל הנראה בטופס השולחן ערוך שבו למד הש"ך,[132] ועליו כתב הערות תוך כדי לימודו. השוואת הכתוב בו לשפתי כהן מלמדת שהחיבור הסופי הוא איחוד של שני חיבורים: הפירוש שכתב הש"ך על חושן משפט, וההערות שכתב בשולי טופס השולחן ערוך שלו. כלומר, מתברר שלפני פטירתו מסר הש"ך לחתנו

[129] עם חלוף השנים, הודפס גם פירושו של ר' דוד הלוי, **טורי זהב** על חלק חו"מ, מתחת לפירוש הש"ך והסמ"ע. אם כי ברור, ששני נושאי הכלים החשובים על חו"מ נותרו הש"ך והסמ"ע.

[130] בחלק מן ההדפסות נשמר הכותר 'תורת כוהנים', כמו בהדפסה השניה. אך במקרים רבים, וכפי שמקובל גם היום, נקרא הספר בשם 'שולחן ערוך חלק חושן משפט' (ומציאותם של הפירושים 'שפתי כהן' ו'מאירת עיניים' היא מתבקשת מאליה). למעשה, מספר ההדפסות הידועות של **שפתי כהן** על יו"ד הוא כפול מאלה של **שפתי כהן** על חו"מ. סביר להניח שהסיבה היא שלומדים רבים יותר עסקו בהלכות יו"ד, אשר נגעו יותר למעשה ויותר ללומד הפרטי, מאשר אלה שעסקו בדיני ממונות.

[131] השיוך של הספר לש"ך הוא ודאי כיון שיש התאמה גבוהה בין ההערות בכתב יד ובין נוסח **שפתי כהן** באותם מקומות. את הספר הזה איתר הרב אברהם קבלקין בידיו של תושב ניו-יורק, והוא השתמש בו לצורך הגהת מהדורת הש"ך שהוציא במכון מורשה להנחיל (ירושלים תשנב, 1992). הרב קבלקין ניאות לתת לי לעיין בתצלום כתב ידו של הש"ך, ועל כך תודתי נתונה.

[132] הש"ך מכנה את ההערות האלה בשם 'גליון' במקומות רבים בגיליון עצמו, כגון (סי' תא סע' ב): 'וכמש"ל סי' ע"ב ס"ב בגליון'. על הערות הש"ך על שלושת החלקים האחרים של השולחן ערוך ראו בסע' 2.13.1.

את כתב היד של שפתי כהן וגם את ספר השולחן ערוך שלו; שפתי כהן הנדפס מאז מאות בשנים הוא עיבוד של שניהם.[133]

טופס זה שרד ברובו, אך בדפים רבים לכל אורכו אבדו הקצוות, כולל חלקים מההערות שעליהם.[134] ההערות עצמן נכתבו על הדף בין השורות ועל שולי הדף מארבעת צדדי הכתב, והן מתייחסות לדברי השולחן ערוך, הרמ"א או לדברי הסמ"ע. מבחינת התוכן, ההערות נחלקות לשני סוגים: יש הערות שהן הפניה בלבד, כגון: 'עיי' בתשו' מהרא"ן ששון סי' צ"ז';[135] ויש הערות המתייחסות לנכתב בשו"ע או בסמ"ע. הערות כאלה עשויות להיות בנות מילים ספורות, אך יש גם הערות ארוכות, הכתובות בצד הדף בכתב צפוף לאורך מחצית אורכו או יותר מכך.[136] לצורך כתיבת הערות ארוכות עוד יותר, הוסיף הש"ך 'קונטרסים' בסוף טופס השו"ע, אליהם הוא מפנה מגוף הטופס.[137]

עיון בתוכן ההערות מלמד שחלקן נכתב לפני כתיבת שפתי כהן על חו"מ,[138] ואילו חלקן נכתב במהלך כתיבת החיבור או לאחריו.[139] השוואה בין הטופס ובין שפתי כהן הנדפס מראה שרוב ההערות הועתקו כמעט כלשונן לתוך שפתי כהן. אע"פ כן, ברור שהמסה העיקרית של החומר

---

[133] הש"ך מזכיר הערות אלה במקום אחד בפירושו: 'ולפני כמה שנים כתבתי בשו"ע שלי על הגליון וזה לשוני...' (**שפתי כהן** על חו"מ סי' עב ס"ק קסג), ואכן הציטטה הזו נמצאת בטופס בסי' עב סמוך לסע' מא בשולחן ערוך (ראו על כך ב**שפתי כהן** על חו"מ, הקדמה, עמ' ל-לא).

[134] כמו כן ניכר שדף שב נקרע מן הספר. מלבד דף זה קיימים לפחות בצורה חלקית כל הדפים.

[135] נכתבה סמוך לסע' ז בסי' ו בשולחן ערוך על חו"מ. ההפניה היא לשו"ת של ר' אהרון בן ששון (1550-1626), יש מאות הערות כאלה לכל אורך הטופס.

[136] ראו לדוגמה בסימן רס.

[137] ראו לדוגמה (סי' רנג סע' כט): 'עיי' מה שכתבתי בקונטרסי' בסוף הספר'.

[138] ראו לעיל הע' 121, על הערה שניתן לתארך אותה לשנת תג (1643), כשמונה שנים קודם לכתיבת שפתי כהן על חו"מ. כמו כן, במקום אחד, לאחר הערה קיימת על הטופס הוסיף הש"ך את המילים הבאות (סי' פט סע' ה): 'שוב חזרתי מזה בחבורי'. וכן באופן דומה, מתחת להערה ארוכה קיימת הוסיף הש"ך (מתחת לסימן קו ס"ק ז): 'שוב העליתי בחבורי כדברי הריב"ש לדינא' – באופן המשתמע שההערה עצמה נכתבה לפני החיבור. בנוסף, באיזכור היחיד ב**שפתי כהן** על חו"מ לטופס זה נאמר כך (**שפתי כהן** על חו"מ סי' עב ס"ק קסג): 'ולפני כמה שנים כתבתי בשו"ע שלי על הגליון...'.

[139] בטופס השו"ע יש יותר ממאה הפניות ל**שפתי כהן** על חו"מ. הש"ך אינו מכנה חבור זה בשמו אלא מכנה אותו בשם 'כתבי' או 'חבורי'. פעמים רבות יש הפניה לס"ק הרלוונטי (מה שמוכיח שמדובר ב**שפתי כהן** ולא בחבור אחר). ראו לדוגמה: 'עיי' מ"ש לקמן סי' קכ"ו ס"ק צ"ט בכתבי' (סי' סו סע' כה), 'ועי"ל סי' ל"ט בכתבי ס"ק מ"ו' (סי' רצב סע' ז), 'וכמ"ש לעיל סי' פ"ג סעי' י"א בחבורי ס"ק כ"ג ע"ש ודוק' (מתחת לסימן צב סע' ז), 'ובחבורי סי' פ"ו סעי' ה' ס"ק י"א השגתי על זה ע"ש' (סי צו ס"ק יח).

הכתוב לא קיימת בטופס זה אלא נכתבה בנפרד בכתב יד אחר. בטופס יש כמאה הפניות לכתב יד זה, אותו מכנה הש״ך ׳כתבי׳ או ׳חבורי׳.[140]

בדיקה מדוקדקת של הטופס עשויה לשפוך אור על כמה שאלות הנוגעות לעריכת שפתי כהן על חושן משפט. נושא זה טרם נחקר,[141] אך מסקנות ראשוניות כבר ניתן להעלות מהשוואת טופס זה לחיבור כפי שהוא לפנינו. להלן שתי דוגמות לכך:

א. מתברר, שכל ההפניות-ללא-דיון (׳עיין ב...׳) בשפתי כהן על חו״מ, נמצאות בטופס השולחן ערוך. מכאן ניתן להסיק שהן לא היו קיימות כלל בכתב היד של שפתי כהן. לפי זה, הש״ך לא שינה ממנהגו בשפתי כהן על יו״ד, וכמו ששם לא כתב הפניות בגוף החיבור אלא רק בשוליו, כך גם בחיבור שפתי כהן על חו״מ. אלא שבמקרה זה, לא ניתן להכריע בשאלה האם הש״ך הורה לחתנו להכניס את ההפניות האלה לגוף החיבור המודפס, או אולי חתנו עשה זאת על דעת עצמו בלבד.[142]

חשוב להדגיש שיש הבדל משמעותי בין מראי המקומות שכתב הש״ך על יורה דעה, ובין ההפניות על חושן משפט: מראי המקומות על יורה דעה מפנים למקורות הדינים שבשו״ע וברמ״א למן תקופת הגאונים ואילך,[143] ואילו ההפניות בחושן משפט הן כמעט תמיד לרשימה סגורה של ספרי שו״ת מן המאה ה-16.[144] כלומר, ברור שהפניות אלה נכתבו לתכלית שונה לגמרי. אך לעת עתה לא אעסוק בזה.

ב. אם נחסיר מהחיבור הנדפס את ההערות שנמצאות בשלמותן בטופס השולחן ערוך, נגלה סימנים שלמים שאין עליהם (ככל הנראה) שום הערה הלקוחה מכתב היד המקורי של שפתי כהן.

---

140 ראו בהערה הקודמת. לעיתים מציין הש״ך שבשפתי כהן האריך בעניין זה ומבקש לעיין שם. ראו לדוגמה: ׳ובכתבי הארכתי׳ (סי׳ שו סע׳ ג), ׳וכבר הארכתי בזה בחבורי׳ (סי׳ רנה ס״ק ג).

141 כאמור בהערה 131, במכון מורשה להנחיל עמלו במשך מספר שנים על טופס זה, אך מתוך מגמה הפוכה משלנו: הם השתמשו בו על מנת להגיה את נוסח **שפתי כהן** על חו״מ, ואילו אנו מבקשים להבין כיצד נראה כתב היד של **שפתי כהן** על חו״מ, בטרם אוחד עם טופס זה, ובכלל על היחסים בין הטופס ובין כתב היד של **שפתי כהן** (וראו גם ארנפלד, **הגהות הש״ך**, עמ׳ סה-סז **ושולחן ערוך חושן משפט**, הקדמה, עמ׳ ל-לג).

142 ובכך השפיע השפעה מהותית על אופי החיבור: תופעה זו של ׳הפניה-ללא-דיון׳ תרמה להבחנתו של אלון (אלון, **המשפט העברי**, עמ׳ 1188), לפיה הש״ך דומה יותר משאר נושאי הכלים לשו״ע לספר ליקוט. אולם, לפי דברינו הפניות אלה אינן חלק מפירושו המקורי של הש״ך לשו״ע, וספק האם הש״ך היה מדפיסם אילו נותר בחיים לפקח על עבודת הדפוס בעצמו.

143 ראו לדוגמה מראה מקום שכתב הש״ך לשולחן ערוך יו״ד (סי׳ א סע׳ א): ׳מרד׳ (=מרדכי) והג״א ואגור בשם א״ז ושאלתות פ׳ בהעלותך׳.

144 הש״ך מפנה בטופס פעמים רבות בעיקר לספרי השו״ת הבאים: מבי״ט, ר״מ אלשיך, ר״מ אלשקר, רש״ך, מהריב״ל, ר״א בן ששון, ר״א בן חיים, מהרשד״ם, מהרי״ט ומהרלב״ח.

לפי זה נוכל לשער על אלו סימנים בחושן משפט לא הספיק הש״ך לכתוב פירוש כסדר. כאלה הם לדוגמה שמונת הסימנים האחרונים בחלק חושן משפט.

הצגנו כאן שתי מסקנות ראשוניות העולות מתוך השוואת טופס השולחן-ערוך וההערות שעליו לנוסח שפתי כהן הנדפס. סביר להניח, שמחקר מעמיק יניב מסקנות נוספות. על כל פנים, טופס זה, בצרוף ההנחה שהש״ך לא הספיק לערוך את החיבור עריכה סופית, מסבירים את התופעות המיוחדות לשפתי כהן על חושן משפט שהוזכרו למעלה: אריכות יתר, הפניות ללא דיון, חסרונה של הקדמה, סימנים שלמים ללא הערות, וסימנים בהם הערות מעטות מפוזרות.

2.4 נקודות הכסף וקונטרס אחרון

הופעת הספר טורי זהב שכתב ר׳ דוד הלוי, על שולחן ערוך יורה דעה, עוררה את הש״ך לכתוב השגות לספר זה. להשגות שכתב, קרא הש״ך ׳נקודות הכסף׳ על פי הפסוק:[145] ׳תורי זהב נעשה לך עם נקודות הכסף׳.[146]

נוסף להשגותיו הרבות על הט״ז, הוסיף הש״ך גם כמה הערות על דברי עצמו ב׳שפתי כהן׳ על יורה דעה – מהן תיקוני נוסח,[147] מהן תוספת דיון[148] ויש בהן גם חזרות מדברים שכתב קודם לכן.[149] במקרים בודדים אף הוסיף הערה חדשה על דברי השולחן ערוך.[150] נראה מכאן, שיש לראות בחיבור זה מעין השלמה לשפתי כהן על יורה דעה.

רוב ההשגות כתובות בסגנון ענייני, תוך הצגת חלופה לדבריו של הט״ז, ופעמים רבות מפנה הש״ך לדברי עצמו בשפתי כהן באותו ענין. במקרים מסוימים נוקט הש״ך בסגנון ביקורתי, ובמקרים

[145] שיר השירים א יא.

[146] על חיבורים אלו ראו **שולחן ערוך יורה דעה**, הקדמה, עמ׳ 35, 46; ויכלדר, **נקודות הכסף לבעל הש״ך**, עמ׳ סח-פד; יודלוב, **על שתי הוצאות**, עמ׳ 451. בעמוד השער בד״ר כתב המו״ל נימוק לשם הספר: ׳על שם דאיתא במדרש רבה פרשת תרומה פרשה ל״ה ופרשת נשא פרשה יב ובמדרש חזית פסוק עמודיו עשה כסף וגו׳ למה נקרא שמו כסף שמכסיף כל הזהבים׳.

[147] כמו על סימן רפא ס״ק ט, ועל סימן רפד ס״ק ג.

[148] רוב ההערות על הש״ך הן בעלות אופי כזה.

[149] ראו לדוגמה: סימן ל ס״ק ה, סימן קנט ס״ק ו, סימן רא ס״ק עז וסימן רכו ס״ק יג.

[150] ראו לדוגמה: סימן רכב סעיף א, סימן רלד סעיף נד, סימן רפ סעיף א, סימן רפד סעיף ג, וסימן רפט סעיף ב.

מעטים אף בלשון חריפה ביותר, כגון: 'כל דבריו דחוקים',[151] 'האריך בדברים שאין בהם ממש',[152] 'לא עיין בסוגיא',[153] 'אין לדבריו שחר כלל',[154] 'ואין דבריו נכונים, ואין ספק שלא עיין שפיר במקור הדין'.[155]

יצוין, שהט"ז היה מבוגר מהש"ך בכארבעים שנה, ושימש במשך שנים כראש ישיבה. מסתבר שהש"ך חשש כי פרסום דברים בסגנון כזה עלול לעורר עליו התנגדות של לומדים רבים. הש"ך אמנם לא עידן את הניסוחים האלה, אבל ניסה לאזן רושם זה בהקדמתו לספר:

> אל יעלה על לב הקורא בספרי זה שמפני שהיה לי ח"ו איזה מחלוקת עם הבעל טורי זהב או יש בלבי איזו טינא עליו חברתי השגות על ספרו.

לאות הוכחה לזה, מציין הש"ך מקרה שקרה ובו הזדמן הט"ז להיות אורח בביתו של הש"ך למשך שלשה ימים, והש"ך כיבדו 'כבוד גדול אשר לא יאמן כי יסופר'. על תגובתו של הט"ז, מעיד הש"ך:

> גם הוא נתכבד בי הרבה עד שנשקני על ראשי ושמח בי ממש כשמחת בית השואבה [...] וא-ל אלקים הוא יודע ועד שלא חברתי ספרי נקודות הכסף הלז רק לשם שמים לברר וללבן האמת.

בחלק השני של הקדמת 'נקודות הכסף' קרא הש"ך לכל מי שיש לו השגה על דבריו, שלא יהסס לפרסמם או לשלוח לש"ך כדי שיוכל להשיב עליהם. וסיים דבריו במילים הבאות:

> כי אין כוונתי ח"ו להתגדר ולהעמיד על דברי וצריכים אנו לקבל האמת מפי[156] שאמרו, והאמת מעצמו מוכרע ויורה את דרכו. ובכן אל אמת ינחנו בדרך אמת...[157]

הש"ך השמיע מקצת מהשגותיו על הט"ז בפומבי עוד במהלך הדפסת הספר טורי זהב.[158] טענות אלה הגיעו לאזניו של הט"ז, והוא בחר להגיב עליהם בנספח שהוסיף בסוף הספר טורי זהב, עוד בהדפסתו הראשונה. הט"ז התייחס שם גם לדברים שכתב הש"ך בשפתי כהן, ככל הנראה

---

[151] סימן לו ס"ק יא.

[152] סימן שכג ס"ק א.

[153] סימן רנג ס"ק א.

[154] סימן קמב ס"ק א.

[155] סימן קפז ס"ק ג.

[156] כך הוא בדפוס ראשון, ושמא צריך לומר 'ממי שאמרו'.

[157] חתימה זו דומה לחתימת ההקדמה לספר **גבורת אנשים**.

[158] ראו למעלה בהערה 41.

מגיליונות הש״ך שהיו למראה עיניו.[159] הט״ז אמנם לא ציין שם את הש״ך בשמו, אך לש״ך ברור היה שהכוונה אליו, ואשר על כן, צירף בסוף ספר נקודות הכסף 'קונטרס אחרון', שהוא תגובה לתגובה. בראש הקונטרס כתב על הט״ז:

> בדף האחרון הוא סובב והולך סובב דברים עלי, רק ירא להזכיר את שמי, אך מובן לכל מבין שכל שכתב בדף האחרון וכל מה שטרח לא טרח אלא בשבילי. ובאמת סהדי במרומים שאחר שקריתי ושניתי ושלשתי היטב בכל מה שכתב בדף הזה נהניתי מאוד ונתתי שמחה בלבי, כי בלי ספק מי שיש לו חיך לטעום יראה ויבין שכל דבריו הם דברי הבאי ולא בא אלא לקנתר ולקפחני בהלכות, ומעתה צריך בדיקה אחריו.

במילים אלו נעלמה האווירה הפייסנית כליל. הש״ך מעלה חשד שביקורתו של הט״ז כלפיו אינה לשם בירור האמת, אלא מקורה ממניעים אחרים.

בעמוד השער של הדפוס הראשון צוין ש'נקודות הכסף' הושלם ביום שלישי כז בטבת תח בווילנה, אולם יש הערות אשר לבטח התווספו לאחר מכן.[160]

ספר זה לא הודפס בחייו של הש״ך מסיבה שטרם הובררה.[161] הדפיס אותו ר' משה בן הש״ך.[162] מסיבות אישיות החליט ר' משה להוסיף לספר הערות פרי עטו,[163] רובן מתייחסות לדברי אביו בשפתי כהן. הערות אלה בדרך כלל פותחות בציון: 'הג״ה', אך לא בכל פעם – לעיתים ניתן להבחין

---

[159] בנספח זה היו התייחסויות רק לסימנים א-קג בחלק יו״ד (**שולחן ערוך יורה דעה**, עמ' 46). כמו כן, ככל הנראה לא הספיק הט״ז לצרף נספח זה לכל העותקים של דפוס ראשון של ספרו (משנת תו, 1648), כיון שהיו מחכמי ישראל שהעידו שראו את הט״ז ד״ר ולא מצאו בסופו נספח זה (שם, עמ' 35).

[160] כגון **נקודות הכסף** סי' שטו ס״ק יג: 'שוב הארכתי בזה בספרי תקפו כהן'. הספר **תקפו כהן** נכתב, באמצע שנת תיא (1651; ראו סע' 2.5), דהיינו שלוש שנים לאחר תאריך 'סיום' כתיבת נקודות הכסף.

[161] כחצי שנה לאחר סיום כתיבת הספר אירעו פרעות תח-תט ואולי הם היו גורם מעכב. אין לתלות את העיכוב ברצון לא לפגוע בכבוד ט״ז, שכן יש שני חיבורים נוספים – **תקפו כהן וגבורת אנשים** – שנכתבו באותם שנים ולא הודפסו גם הם אלא לאחר מות הש״ך, ולהם אין קשר לט״ז (ראו סע' 2.5, 2.6; וראו עוד פרידברג, **כתר כהונה**, עמ' 9).

[162] ראו **נקודות הכסף**, הקדמת ר' משה בן הש״ך.

[163] בהקדמתו לספר הוא מספר כי חידושיו הכתובים עלו באש באופן טרגי, ולכן החליט לשלב בספר **נקודות הכסף** חידושים משלו, כדי להשאיר להם זכר.

שמדובר בדברי ר' משה רק מתוך הקשר הדברים.[164] הערות מסוג זה מצויות מסימן א עד סימן קצ.[165]

הספר הודפס לראשונה בפרנקפורט על האודר בשנת תלז (1677) בבית הדפוס של יוחנן קריסטוף בקמן. ושוב, כמה פעמים נוספות בפני עצמו.[166] בשנת תקג (1743) באמסטרדם, שולב לראשונה בשולי הדף בהדפסת השולחן ערוך, אך בצורה חלקית, לפי המקום הפנוי שנותר בכל דף. שילוב זה לא היה קבוע בכל הדפסות השו"ע עם דברי הש"ך, ולעיתים הושמט החיבור לגמרי. החל מהדפסת השולחן ערוך במהדורת לבוב תרכה (1865) ואילך, שולב הספר כולו על הדף, לצד דברי הש"ך.

2.5 תקפו כהן

חיבור זה עוסק בדיני תפיסת ממון במקרה של ספק.[167] בהקדמה לספר כתב הש"ך שהדרבון לעיסוק בנושא זה, היה מקרה קרוב שקרה בווילנה בחודש טבת תיא (שנת 'טב"ת'; 1651), ומחלוקת שהתעוררה בעקבותיו:

> וכאשר בינותי כבר מתוך הספרים היה פשוט בעיני שיועיל תפיסתו בענין כזה, אך לאשר כי נפלה מחלוקת גדולה לשם שמים בדבר, נתתי אל לבי לדרוש ולתור [...] כי אף שדין זה שנפלה המחלוקת עליו פשוט בעיני יותר מביעתא בכותחא, עם כל זה כאשר ידעתי ומצאתי טעמן של דברים ראיתי הדברים עתיקים ומתוקים ורחבים מני ים.

עוד פרטים על מחלוקת זו, מתבררים מדברי הש"ך בגוף הספר:[168]

---

[164] ראו על כך אצל ויכלדר, **נקודות הכסף לבעל הש"ך**, עמ' סט-עא. דבר זה עלול לגרום לבלבול בין דברי האב ובין דברי הבן. הסיבה לזה היא שבדפוס ראשון הדפיס ר' משה את הערותיו בסוף כל סימן, ולכן גם במקרים המעטים שלא פתח את דבריו במילה 'הג"ה', ברור היה שהוא הכותב. בדפוסים המאוחרים יותר שיבצו את דברי ר' משה על סדר הסימן, ולכן בסימנים מסוימים נוצרה הבעיה הזו (ראו לדוג' בסי' קיא, קיב).

[165] בסי' קפט נמצאת ההערה האחרונה שבראשה הציון 'הג"ה', אך בסי' קצ יש הערה (באות ה) אשר לפי דעתי נכתבה על ידי ר' משה. הערה זו הודפסה בדפוס ראשון בסוף הסימן (ולא במקומה על סדר הסימן), כמו כל ההערות שכתב ר' משה (ראו הערה קודמת), וגם סגנון הדברים מתאים יותר לזה של ר' משה בהערותיו ב**נקודות הכסף**, מאשר לאביו הש"ך.

הערה נוספת שיש ליחס לר' משה ולא לש"ך לפי תוכן הדברים היא ההערה הראשונה בסימן שצא.

[166] **שולחן ערוך יורה דעה**, הקדמה, עמ' 35, ויודלוב, **על שתי הוצאות**, עמ' 451.

[167] ראו טיקוצ'ינסקי, **קונטרס הספקות**, עמ' 1-44. שם החיבור לקוח משמשה של סוגיה העוסקת בנושא זה במסכת בבא מציעא (דף ו ע"ב), וגם רומז לשמו של הש"ך.

והנה נתברר בהרבה ראיות ברורות דמהני תפיסה בפלוגתא דרבוותא, ואף שהדבר פשוט בעיני לא הוצרכתי להאריך אלא להוציא מלב החולק עלי [...] ולכך רצה להורות בנדון השאלה שלפנינו שהתחלנו בה דלא מהני התפיסה שתפס ראובן מחמת עסק השותפות.

כלומר, בשבתו כדיין בווילנה, בא לפני הש"ך מקרה של תפיסה בדין שיש בו מחלוקת הפוסקים. הש"ך צידד לטובת התופס ואילו דיין אחר (שלא נודע מיהו), חלק על הש"ך. מחלוקת זו בין שני הדיינים היא שהניעה את הש"ך לכתוב את החיבור הזה.[169]

לאורך הספר, מעצים הש"ך את זכות התפיסה, המאפשרת מימוש הטענות ללא היזקקות לבית הדין, לעומת הכלל הנגדי – 'המוציא מחברו עליו הראיה'.[170] הש"ך בוחן נסיבות שונות שבהן יכולה התפיסה להועיל, ולדעתו היא יעילה במצבים רבים, כמו: מצבים שבהם אין הכרעה תאורטית, מן הסוג של 'תיקו' ו'בעיא דלא איפשיטא'; במצבים שבהם יש מחלוקת הפוסקים, שבהם יכול התובע לטעון 'קים לי'; במקרים של 'ספק ספקא' ותפיסה על ידי שליח.

כאמור, הש"ך החל לכתוב את הספר בתגובה למקרה שקרה בחודש טבת תיא (1651), וסיים את כתיבתו בסוף חודש שבט באותה שנה.[171] כעבור כמה שנים, הוסיף הש"ך פרק נוסף העוסק בדיני טענת 'קים לי'.[172] על משך הזמן הקצר בו כתב הש"ך חיבור זה העיר החיד"א: 'חיברו הרב ז"ל בחדש אחד... והוא פלא'.[173]

חיבור זה לא נדפס בחייו של הש"ך, והוא נמסר לבנו, שהדפיס אותו, יחד עם החיבור נקודות הכסף, בבית הדפוס של יוחנן קריסטוף בקמן, בפרנקפורט על האודר, בשנת תלז (1677).[174]

---

[168] **תקפו כהן** סי' קה.

[169] ראו עוד טיקוצ'ינסקי, **קונטרס הספקות**, עמ' 11.

[170] משנה מסכת בבא קמא פרק ג משנה יא.

[171] על פי עדות הש"ך בחתימת הספר.

[172] בראש הפרק (לאחר סי' קל) כתב הש"ך: 'אמר שבתי כהן, אחר שחברתי חבורי זה כמה שנים, נתחדש לי עוד איזה ענין נפלא בדיני קים לי בעזרת הש"י, והנני כותבו פה כי יש לו שייכות לחבור זה'.

[173] **שם הגדולים**, מערכת ספרים, עמ' 166.

[174] **תקפו כהן**, הקדמת ר' משה בן הש"ך.

2.6 גבורת אנשים

בחיבור זה עסק בהרחבה דוד בס,[175] ולהלן נביא כמה מעיקרי הדברים: החיבור גבורת אנשים דן בצדדים ההלכתיים השונים של העדר גבורת אנשים, כלומר, העדר יכולת הבעל לקיים חיי אישות. ייחודו בכך שהוא היחיד העוסק בנושא מכל צדדיו באופן מקיף ומפורט - ובשיטתיות. 'הספר דן הן בנושא הפרוצדורלי (נאמנות האשה לטעון שאין לבעלה גבורת אנשים) והן בנושא המהותי (השלכותיו ההלכתיות של חוסר גבורת אנשים, לעניין חיוב וכפיה בגט). כמו כן דן הספר, בדרך אגב, גם בעילות גירושין אחרות, וכן באמצעי אכיפה שונים של גט על הבעל'.[176]

בהקדמה מסביר הש"ך, שהמניע לכתיבת הספר הוא טעויות שמצא בנושא זה בדברי פוסקים קודמים:[177]

> שבת"י וראיתי שערוריה בדברי הפוסקים, ובפרט בדברי הפוסקים האחרונים, בענין אשה שטוענת על בעלה שאין לו גבורת אנשים. וקצת מהם האריכו בתשובותיהם, זה אומר בכה וזה אומר בכה, ולפי קט שכלי לא ישרו בעיני. גם בעלי השלחן ערוך כתבו בזה כמה דינים שונים שאינם נכונים לעניות דעתי. על כן אמרתי עתה באתי במגילת ספר כתוב, הדור הוא לכל אשר יקראה"ו באמת, להעלות רשום בכתב אמת את אשר הורוני מן השמים. ולבאר הכל בארוכה ללבן ולברר כשמלה הדינים המסתעפים היוצאים כענפים מכלל דברי אלה.
>
> ולהיות כי רגילים אנשי דורנו לפסוק תמיד כדברי השלחן ערוך והגהותיו, ולפי דעתי הקלושה לא יצאו בעלי השלחן ערוך ידי חובתן בדברים אלו, ואין בהם מתום מראש ועד סוף; על כן אעתיק מתחילה דברי השלחן ערוך והגהותיו. ועליהם אבנה יסוד ומגדל עוז לערוך מערכה במלחמת ה'. ובו יתגלגלו השגות ותפיסות על שאר הפוסקים האחרונים, ובזה נבוא אל האמת. ומי ששמו אמת, וחותמו אמת, ונתן לנו תורת אמת, ינחנו בדרך אמת.

---

[175] בס, **מבוא לגבורת אנשים**. הרב בס ניאות לתת לי לעיין בעבודתו טרם פרסומה, ועל כך תודתי. סעיף זה לוקט מתוך עבודתו.

[176] בס, **מבוא לגבורת אנשים**, עמ' 24.

[177] למעשה, ארבעה עשר מתוך שבעים ושנים הסימנים שבספר עוסקים בפולמוס עם תשובה שכתב ר' יוסף פורמון בנושא זה. תשובה, שהיא המקיפה ביותר שנכתבה בעניין עד ספרו של הש"ך. ר"י פורמון סבור שהעדר גבורת אנשים היא עילה מוצדקת לכפיית גט ואילו הש"ך מתנגד לכך בחריפות (בס, **מבוא לגבורת אנשים**, עמ' 25).

הש״ך מציין כאן ל׳שערוריה׳ שמצא בדברי הפוסקים. כוונתו לפסיקה הסוברת שהעדר גבורת אנשים היא עילה מספקת לכפית גט. הש״ך תוקף דעה זו בחריפות. כאמור, אגב הדיון הישיר בשאלה זו, דן המחבר גם בעילות אחרות לכפיית גט, ומציג גישה מחמירה יותר מן המקובל באשר לאפשרות להשתמש בכפיה במקרים שונים.[178]

לספר זה היתה השפעה מכרעת על דרך הפסיקה בכל הנוגע לכפית גיטין עד היום. למעשה נדמה כי בתחומו, הספר בעל השפעה רבה יותר מאשר החיבורים ׳שפתי כהן׳ על יורה דעה ועל חושן משפט; חיבורים אלה עמדו מיד לביקורת של פוסקים אחרים, ואילו מעט מאוד פוסקים קמו וחלקו על הכרעותיו של הש״ך בספר ׳גבורת אנשים׳, או אף ניסו להתווכח עמו. יתכן שהסיבה לכך, נעוצה בעיתוי הפרסום של הספר, כשלושים וחמש שנים אחרי מותו של הש״ך, כאשר היה כבר מפורסם כפוסק חשוב ובעל שיעור קומה.

שם הספר – ׳גבורת אנשים׳ – מבטא את הנושא העיקרי שבו הוא עוסק.[179] הספר מחולק לשבעים ושנים סימנים, והם ממוספרים לעיתים באותיות. הספר נפתח בציטוט מהשולחן ערוך,[180] ולאחר מכן, לאורך הספר, מובאים חלקים חלקים ממנו – ואחריהם דיון בכל חלק. על כל פנים, אין הספר מחולק באופן ברור לפי נושאים, ולעיתים יש מעגליות בדיון בנושא מסוים. לאחר גוף הספר, הוסיף הש״ך סיכום של המסקנות ההלכתיות העולות ממנו, כדי להקל על הלומדים.

לפי הכתוב בחתימת הספר, כתיבתו הושלמה בכד בסיון בשנת תי (1650), אך גם ספר זה לא הודפס בימי חייו של הש״ך. הוא הודפס לראשונה על ידי ר׳ יצחק בן ר׳ משה בן הש״ך. לפי עדותו של ר׳ יצחק בהקדמתו לספר, את כתב היד קיבל אביו מהש״ך, והוא – ר׳ משה, הזהיר את בניו לפני מותו: ׳שמעו נא בני היקרים, הזהרו בדברי סופר״ים יהי בידכם שמורים, להוציא לאור לזכות הרבים׳. הספר הודפס בבית הדפוס של משה בן שמחה בונם בדסוי בשנת תנז (1697).

בסוף הספר גבורת אנשים, הוסיף ר׳ יצחק נספח ובו מעין קובץ שו״ת של ר׳ מאיר אשכנזי, אביו של הש״ך ובו ארבעה עשר מכתבים: עשרה משל ר׳ מאיר וארבעה שנשלחו אליו. מסגרתו המצומצמת של ׳גבורת אנשים׳ זימנה הזדמנות לצרף את התכתבויות אבי הש״ך, סבו הגדול של המו״ל, וכך הוצב יד וישם לאדם שהועמד בצל מסוים בגלל גדלות בנו.

---

[178] ראו בס, **מבוא לגבורת אנשים**, עמ׳ 3-11.

[179] ראו **בבא מציעא** דף פד ע״א, ובס, **מבוא לגבורת אנשים**, עמ׳ 24.

[180] **שולחן ערוך אבן העזר** סימן קנד סעיף ו.

2.7 פועל צדק

החיבור 'פועל צדק' הוא רשימה של תרי"ג מצוות (על פי סידורו של הרמב"ם), ערוכים לפי סדר הפרשיות בתורה, ומחולקים בכל פרשה למצוות עשה ומצוות לא תעשה. בכל מצוה ציטט הש"ך כמה מילים מן התורה, המתייחסות למצוה זו, ובמצוות מסוימות נמצאת בתוך סוגריים כותרת המבארת מהי המצוה המדוברת. המצוות ממסופרות פעמיים: מספר המצוה מתוך תרי"ג מצוות, ומספר המצוה מתוך מצוות העשה או מצוות הלא תעשה. בנוסף, מחולקת הרשימה כולה לשבעת ימי השבוע מתוך מגמה שיחזרו על הרשימה הזו מדי שבוע.

את הרשימה הזו מצא ר' דוד בן דן ממוהילוב, חתן בתו של הש"ך, 'בבית גנזיו' של הש"ך, והוא הדפיסו בבית הדפוס של ישראל בן אברהם ביסניץ (Jeßnitz) בשנת תפ (1720). מסיבות מובנות, צירף ר' דוד מכתב הסכמה מר' יצחק נכדו של הש"ך, ובו הוא מעיד על האותנטיות של הרשימה, ועל נכונות ייחוסה לר' שבתי בעל הש"ך: 'ואני נותן עדות נאמנה למחותני מוה"ר דוד הנ"ל שמבטן הגאון אמ"ז בעל ש"ך זצלה"ה יצאו הדברים'.

בראש הרשימה, הובאה הקדמה שכתב הש"ך, ובה הדברים הבאים:

> מפני שראיתי בני עמינו אין משים על לב להיות התרי"ג מצוות שגורות בפיו אף אותן הנוהגות בינינו, ולדעתי שלזה כיוונו חז"ל באומרם עתידה תורה שתשתכח מישראל. על כן סדרתי לי ולבני גילי ולדורותי אותם, רשום בכתב אמת. ואולי ילמדו מזה גם שאר זרע קודש מישראל.
>
> והנה בררתי דרך לעצמי מה שלא עשו שאר מוני מצות, כי קצתם מנו על פי סדר התורה ומקצתם מנו על פי העשין והלאוין, ואני קיימתי את שניהם, וסדרתי אותם על פי סדר התורה וגם העשין והלאוין מסודרים על נכון בדרך קצרה, למען יהא בנקל לכל איש מישראל לקרות אותם פעם אחת בכל יום, ובזה יקיים לא ימוש ספר התורה הזה מפיך, והגית בו יומם. ומי שאי אפשר לו לחזור את כולם בכל יום בפעם אחת, יחזור אותם על כל פנים בשבוע אחד כפי סדרי הימים שרשמתי.

רשימה זו הודפסה שוב למעלה משלושים פעמים עד היום, ונראה שעובדה זו מלמדת על האהדה הרבה שזכתה לה בקרב הציבור. סביר להניח, שתרם לכך השילוב של הפשטות יחד עם המוניטין של מחברה.

2.8 ארוך מש״ך

חיבור זה מורכב מהערות שכתב הש״ך בהתייחס לנכתב בארבעה טורים (חלק יורה דעה) ועל הבית יוסף בחלק זה. לעיתים, ישנן הערות ארוכות שנקודת המוצא שלהן היא הסוגיה התלמודית ולא דברי הטור, אך הן שובצו בסימן המתאים לפי סדר הטור. במקרים רבים מתפלמס הש״ך עם החיבור ׳בית חדש׳ (של ר׳ יואל סירקש). ארוך מש״ך הודפס לראשונה בברלין בשנת תקכז (1767), ומוקדש לו פרק 3 בעבודה זו.

2.9 מכתב לוולנטיני ווידריך

בשנת תקצ (1830) פירסם יעקב שמואל ביק בכתב העת בכורי העתים[181] העתק של מכתב בעברית אותו שלח הש״ך למגיסטר לפילוסופיה וולנטיני ווידריך. לדברי ביק, ׳גוף האגרת ערוכה ושמורה תוך הביבליותיקה של האקדמיה אשר בליפסיא[182] ומראים אותה לכל דורשיה׳.[183] האגרת עצמה נושאת את התאריך ׳יום ג פעברואר 1660׳ והיא נכתבה בהלישוי. תוכן האגרת היא הענותו של הש״ך, לבקשת אותו אדם לא-יהודי נכבד, להשיג לו את ספר הדקדוק של ר׳ אליהו בחור, והיא חתומה על ידי הש״ך.

2.10 פירוש על קטע מהגדה של פסח

בשנת תר (1840), הדפיס בפרסבורג (Bratislava) ר׳ שלמה האס את ספרו ׳כרם שלמה׳. בתוך הספר הוסיף הרב האס ׳דרוש יקר מאוד מכהן גדול בעל שפתי כהן׳.[184] הדרוש מיוסד על הפיוט ׳כמה מעלות טובות למקום עלינו׳ מתוך הגדה של פסח. בהקדמה לספר ׳כרם שלמה׳, כתב הר׳ האס על דרוש זה כך:

---

[181] ביק, **מכתב הש״ך**, עמ׳ 43-44. האגרת הועתקה ע״י פין, **קריה נאמנה**, עמ׳ 82, ופרידברג, **כתר כהונה**, עמ׳ 18.

[182] לייפציג (Leipzig).

[183] טרם עלה בידי לעיין בכתב העת הנזכר, והעתקתי משפט זה מתוך עבודתו של בס, **מבוא לגבורת אנשים**, עמ׳ 239. בס מציין שם, שהוא לא הספיק לגלות האם ניתן לאתר את כתב היד בספריה בלייפציג, והוסיף שידוע ששליש מאוצרות הספריה אבדו במלחמת העולם השניה. למעשה, היום ניתן לערוך חיפוש במאגר המקוון של הספריה בלייפציג, אך גם חיפוש כזה לא העלה תוצאות.

[184] כך בעמוד השער.

אוציא דרוש יקר מפז, ביתר שאת ויתר עז, מכהן הגדול, מעוז ומגדול, בעל שפתי כהן שהיה אב״ד בקהילתינו,[185] גופו הטהור קבור במבחר קברינו, ואם לא הדפסתי רק זאת דיינו. והקונטרס מהחוזה, מזה בן מזה, אנה ד׳ לידי בזה (כתוב משנת תכא) יקר הוא מפנינים, ישמחו בו המבינים.

לספר ׳כרם שלמה׳ צורפה הסכמה מאת ר׳ משה סופר (׳החתם סופר׳), ובה נכתב: ׳הקרה ה׳ לידו דרוש אחד מכתיבת ידו של בעל הש״ך זצ״ל שהיה אב״ד דק״ק העללישויא, מקום שיפול העץ שם יהיה פירותיו פרי קודש הילולים דרוש נחמד ונעים על ט״ו טובות כפולות שבסדר הגדה׳.

לא נמסר לנו מנין הוודאות שמדובר ביצירה אותנטית של הש״ך. מכל מקום, יתכן שמדובר בדרשה שנשא בהיותו רב קהילת הלישוי בשנת תכא (1661), ואופיה הוא הפלגה בפלפול בנושאי הלכה, אותם שוזר הש״ך בפיוט הנזכר.[186]

__2.11 מכתב לר׳ בונם__

לא נותר בידינו ספר שו״ת פרי עטו של הש״ך, אם כי קרוב לוודאי שהוא כתב לא מעט תשובות. תשובה אחת כזו שילב הש״ך בתוך חיבורו שפתי כהן על יורה דעה, וזו פותחת במילים: ׳תשובה אשר השבתי למהר״ר אליעזר יצ״ו׳.[187] את ׳שפתי כהן׳ על יורה דעה הדפיס הש״ך כשהיה בן עשרים וחמש, ומכאן שתשובה זו נכתבה מוקדם יותר.[188]

---

[185] ר׳ שלמה האס היה בעת כתיבת ההקדמה רב בהלישוי, ולאחר מכן רב בעיר דרזניץ.

[186] ראו בס, **מבוא לגבורת אנשים**, עמ׳ 239-238.

[187] בסימן רעה ס״ק ו (אינני יודע מיהו אותו ׳מהר״ר אליעזר׳). תשובה נוספת נמצאת ב**שפתי כהן** על חו״מ (סימן לז ס״ק לח). זו פותחת במילים: ׳ושמעתי שיש מי שהקשו עלי בזה. וגם שאלני משכיל אחד... וזה אשר השבתי לו׳, ומסיימת במילים ׳ע״כ תשובתי׳. אך יותר נראה שהש״ך סיכם כאן בכתב דין-ודברים שהיה לו בעל פה עם אותו חכם. על הפניות קצרות של הש״ך לתשובותיו ראו **שפתי כהן** על יו״ד סי׳ רעו ס״ק יב **ושפתי כהן** על חו״מ סי׳ קצה ס״ק ח.

[188] בשו״ת **עבודת הגרשוני**, מצויות שתי תשובות הממוענות לש״ך (סימנים קטז וקיח). השניה, נכתבה ביוזמת המחבר, כתגובה למכתב למדני ששלח הש״ך לקהילת המבורג (שם ישב חותנו, ר׳ וולף), ובו ביאור לדברי הרמב״ם בעניין מסוים. התשובה הראשונה שם – יתכן שהיא תשובה למכתב ששלח הש״ך לר׳ גרשון. הדבר תלוי בהבנת המשפט הפותח בתשובה זו: ׳ממרא טבא. צפרא טבא. לאהו׳ מחותני הגאון המופלא והמופלג כמהר״ר שבתי הכהן פאר נר״ו אהו׳ ידידי ידיד נפשי באשר שדברי דודי׳ דברי מכ״ת חביבי׳ עלי ביותר לא נחתי ולא שקטתי...׳.

על כל פנים, מלבד תשובה זו, והמכתב לוולנטיני ווידריך,[189] נותר בידינו מכתב נוסף יחיד. מכתב זה הודפס בספר אור צבי (לבוב תרלה, 1875), של ר׳ צבי הירש מז׳ולקייב, שם בחלק התשובות שבסוף הספר כתוב בראש תשובה יב:

> שלא להניח הנייר חלק אמרתי להעתיק תשובה אחת שמצאתי בין כתבי א״א הרב הגאון זצלה״ה והוא בכת״י עצמו של הגאון המחבר ספר ש״ך.

לאחר מכן, הועתקה התשובה, וכותרתה: ׳תשובת רבינו הכהן הגדול הש״ך, על דברי הש״ך ביו״ד סי׳ רמ״ב ס״ק י״ט׳.[190] זהו מכתב תגובה לר׳ בונם הלוי,[191] שכתב לש״ך השגה בהסכמת ׳חבריו ורבותיו׳, על הכרעה אחת של הש״ך בספרו שפתי כהן על יורה דעה. הש״ך דוחה את דבריו, ומאשר את נכונות מה שכתב בספרו. אך יותר מן התוכן, מעניין הרקע לתכתובת זו, כפי שעולה מדברי הש״ך בפתיחת המכתב:

> הנה ראיתי דבריך אשר כתבת אלי בהסכמת חבריך ורבותיך, וחשבתם כי צד צדוני כצפור והרבית להטיח דברים ולהפליא פלאי פלאות, וכל דבריהם כאין נחשבו לי, ואני הנני יוסף להפליא עליכם שאתם משיגים עלי מבלי עיון היטב, הטרם תדעו כי יגעתי עצמי הרבה בעת אשר חברתי שפתי כהן, ולא כתבתי שום תיבה או אות עד שבררתיו תחלה כסולת נקיה במתון בפלפול חברים ולומדים גדולים כאשר ידוע בלי ספק. לכן במטותי מנייכי כי אתי פסקי דיני דידי לקמייכו,[192] לא תדונהו במהירות, רק הדק היטב היטב הדק, והאמת יראה אחרי שידקדק בדברי אלה.
>
> וטרם אחלה לדבר אברך את ה׳ על אשר אתם מודים לי לענין הדין, ואינכם משיגים עלי רק במה שכתבתי שהב״י לא ס״ל הכי ותמהתי עליו, ואתם אומרים שגם הב״י ס״ל הכי ומודה לדברי ותמיהתי אינה תמיה. אבל באמת כל מעיין ישפוט בצדק שיפה כוונתי בהבנות דברי הב״י, ואביא כמה ראיות לדברי...

דברים אלו מנציחים את ההתנגדות שהתעוררה בקרב כמה מן הלומדים כלפי החכם הצעיר, שפירסם זה עתה את ספרו שפתי כהן. לטענת הש״ך, מתנגדיו ניסו להביכו על ידי מציאת טעויות בחיבורו. אולם הש״ך לא נרתע מכך, וכתב תשובה ובה הוא מצדיק את אשר כתב, תוך האשמת מתנגדיו בחוסר עיון בדברים אשר כתב הוא בדקדוק רב.

---

[189] ראו 2.9.

[190] בסוף המכתב כתוב כך: ׳כ״ד אוהבו נפש דמר הטרוד שבתי בלא״א הגאון מו״ה מאיר כ״ץ זלה״ה׳.

[191] עליו ראו דמביצר, **כלילת יופי**, חלק א, עמ׳ סד ופרידברג, **כתר כהונה**, עמ׳ 9.

[192] השוו **בבא בתרא** דף קל ע״ב.

2.12 הגהות בשולי ספר ים של שלמה על מסכת חולין

בספריית האדמו"ר מסטולין-קרלין מצוי עותק של הספר 'ים של שלמה' (שחיבר מהרש"ל) על מסכת חולין (קראקא שצג, 1633), ובשולי הספר הגהות והערות בכתב יד. הגהות אלה זוהו ככתב ידו של הש"ך,[193] רובן תיקוני נוסח קלים, אך יש בהן גם כמה הערות קצרות. סך הכל, קיימות שש הערות בנות שלוש מילים ומעלה, והארוכה שבהן בת שתי שורות (כעשרים ושתים מילים).

2.13 חיבורים אבודים[194]

2.13.1 טופס שולחן ערוך על חלקים אורח חיים אבן העזר ויורה דעה

טופס השולחן ערוך של הש"ך, על חלק חושן משפט, ממנו למד הש"ך וכתב עליו הערות, שרד והוא קיים היום.[195] האם היו קיימים טפסים כאלה גם על חלקים אחרים של השולחן ערוך?

כיון שבוודאי הש"ך למד גם את החלקים האחרים, מן הסתם כתב הערות גם על הטפסים של אותם חלקים, ובמקצת המקרים נותר לזה זכר:

את טופס השו"ע של הש"ך חלק אורח חיים מזכיר במפורש ר' אברהם אבלי, מחבר 'מגן אברהם' על שולחן ערוך חלק אורח חיים, כשלוש עשרה פעמים בחיבורו, כגון: 'וקושיא זו הבנתי מגליון ש"ע של הגאון בעל ש"ך שרשם וע"ל סי' מ"ה ס"ב'.[196] גם הש"ך בעצמו בטופס השו"ע שלו על חושן משפט מפנה פעמיים למה שכתב באורח חיים,[197] וסביר להניח שכוונתו למה שכתב על הגיליון שלו בחלק אורח חיים.

---

[193] שלוש ראיות לכך (ראו בריזל ושוורץ, **הגהות הש"ך על ים של שלמה**, עמ' ו-יב): א. בעמוד השער הפגום, כתובה חתימה קטועה בכתב יד: '...ן מוהר"ר מאיר כ"ץ שליט"א', וזו מתאימה מאוד לחתימתו של הש"ך במקומות אחרים. ב. צורת כתב היד מתאימה לש"ך, כפי שעולה מתוך השוואה למקומות אחרים, כגון חתימתו על ספר 'קיצור מרדכי' (ריווה די טרינטו שיט, 1559) המצוי בידי הר' יוסף בוקסבוים. ג. תוכן אחת ההערות בפרק שמיני מתאימה לכתוב ב**שפתי כהן** על יו"ד בסי' צא ס"ק כא.

[194] על חלקו האבוד של **ארוך מש"ך** ראו להלן בסע' 3.2.1.

[195] ראו סע' 2.3.4.

[196] מגן אברהם סימן מג ס"ק ט. הר' ראובן מרגליות קיבץ את המקומות האלה (**נפש חיה**, סי' מג ס"ק ה), ואלו הם: סימן נו ס"ק ב, סי' קכח ס"ק סד, סי' קלט ס"ק ו, סי' רכא ס"ק א, סי' שח ס"ק עג, סי' שיח ס"ק ז, סי' שלד ס"ק כב, סי' תמז ס"ק יג, סי' תסז ס"ק ק, סי' תסט ס"ק ב, סי' תצח ס"ק ז וסי' תקנא ס"ק לד.

[197] בסי' לה ס"ק ב ובסי' רלד ס"ק י. וראו **שם הגדולים**, מערכת גדולים, עמ' 173, הע' ז (בתוך הגהות 'מנחם ציון' שכתב מ' בריף), והר' ראובן מרגליות, **נפש חיה**, סי' מג ס"ק ה.

הפניות דומות לחלק אבן העזר קיימות גם כן בטופס השו״ע של הש״ך על חושן משפט, והן מעידות על קיומו של טופס כזה על אבן העזר, כגון: ׳עיין בא״ע סי׳ צ״ח ס״ד ומ״ש שם׳.[198]

הפניות אלה על טופס השו״ע חושן משפט מסבירות לדעתי תופעה אחרת בשפתי כהן על יורה דעה וחושן משפט: בשלושה מקומות מפנה הש״ך למה שכתב באורח חיים, כגון: ׳בהלכות פסח - בסי׳ תנ״א ותנ״ב ועמ״ש שם בס״ד׳,[199] ובשלוש עשרה מקומות מפנה למה שכתב באבן העזר, כגון: ׳בא״ע סי׳ פ״ד סי״ד הבאתי בשם הרשב״א והר״ן׳[200]. הפניות אלה טעונות בירור כיון שלא ידוע לנו על חיבור של הש״ך על חלקים אלה של השולחן ערוך. משמעותן תתברר אם נניח שהוא מתייחס בהערות אלה לטופס שלו על חלקים אלה, ולא על חיבור נפרד שאיננו קיים. למעשה, כשמפנה הש״ך לחיבור אחר שלו, דרכו לכתוב את שמו, או אחת מן המילים: ׳חבורי׳, ׳ספרי׳ או ׳באורי׳.[201] ומכאן שההפניות לאורח חיים ולאבן העזר הן להערותיו על טופס השו״ע על חלקים אלה.

על אודות טופס הש״ך לחלק יורה דעה לא נמצאת ראיה, אם כי סביר שהיה לו כזה.[202]

__2.13.2 חידושים על מסכת כתובות__

בשפתי כהן על חושן משפט כתוב: ׳וכמ״ש בחידושי כתובות שלי׳,[203] ומכאן שהיו לש״ך חידושים על מסכת זו. אך מלבד הפניה זו לא ידוע דבר נוסף על חידושים אלה או על חידושים על מסכתות אחרות.[204]

---

[198] גיליון הש״ך, סי׳ עא ס״ק לב. יש ארבע הפניות נוספות בגיליון: בסי׳ קז סע׳ א, שם ס״ק יד, סי׳ קיג סע׳ ג וסי׳ שלח ס״ק ו.

[199] **שפתי כהן** על יו״ד סימן קכא ס״ק ז. וראו גם שם סי׳ טו ס״ק ג, **ובשפתי כהן** על חו״מ סי׳ לה ס״ק א.

[200] **שפתי כהן** על חו״מ סי׳ קכב ס״ק לד. וראו גם **שפתי כהן** על יו״ד סי׳ קפז ס״ק ו, שם סי׳ רסז ס״ק צא, **שפתי כהן** על חו״מ סי׳ פא ס״ק ו, שם סי׳ צה ס״ק יב, שם סי׳ קג ס״ק כ, שם סי׳ קז ס״ק ג, שם סי׳ קיג ס״ק ד, שם סי׳ קכב ס״ק לד, שם סי׳ קכז ס״ק ה, שם סי׳ רעח ס״ק ח, שם סי׳ רפ ס״ק ג, שם סי׳ שלח ס״ק א ושם סי׳ שנג ס״ק ב.

[201] ראו על זה בסע׳ 2.3.4 ובפרק 3.

[202] לא ידוע לנו על טופס הש״ך ליו״ד, אבל ידוע שהש״ך השתמש בשולחן ערוך מהדורת קראקא שסז (1607; ראו **נקודות הכסף** סי׳ של בדפוס ראשון). כמו כן, יש עדות אחת על הערות שכתב הש״ך על טופס **שפתי כהן** על יו״ד המודפס שהיה בידיו (**בנקודות הכסף** בסי׳ קכז אות ד נכתב בסוף הערת הש״ך כך: ׳בכ״י הגאמוז״ל בגליון הש״ך שלו׳).

[203] בסימן פה ס"ק ז. וכבר העיר על זה בס, **מבוא לגבורת אנשים**, עמ' 239.

[204] החיד"א כותב (**שם הגדולים**, מערכת גדולים, עמ' 73): 'ובסוף ש"ך י"ד כתב המגיה שהיה לו להרב חיבור גדול על התלמוד והפוסקים'. כלומר, מלבד החיבורים הידועים, היה קיים חיבור נוסף על התלמוד והפוסקים. אלא, שדברים אלו מתייחסים לדברי המגיה בסוף דפוס ראשון, ושם כתוב: 'והן אלה קצות דרכיו, כי עדיין יש עמו חתום באוצרותיו חבור גדול על ים התלמוד והפוסקים, ובפרט על חושן משפט כאשר ראינו עין בעין'. יתכן שכוונת הדברים לחיבור עצמאי על התלמוד, אך סביר יותר שמכיוון ש**בשפתי כהן** על חו"מ משוקעים דיונים רבים בסוגיות התלמוד, הוא זיהה בהם פירוש תלמודי ולא חיבור על השו"ע (וראו לעיל הע' 121).

פרק 3: ארוך מש״ך

3.1 תעלומת הספר הנעלם

בשנת תקיז (1757), כתשעים וחמש שנים אחרי פטירתו של הש״ך, העביר נינו, ר׳ דב בער מאפטא,[205] כתב-יד לקרובו ר׳ אהרון (גם הוא נין הש״ך).[206] לטענת ר׳ דב בער, המחבר של כתב היד היה הש״ך, אבי המשפחה.[207] כעבור עשור, בשנת תקכז (1767), הוציא לאור ר׳ אהרון כתב יד זה בברלין בשם ׳ארוך מש״ך׳.

מאה ועשר שנים קודם לכן, הדפיס הש״ך בקראקא את ספרו שפתי כהן על חלק יורה דעה. בתוך הספר היו מפוזרות עשרות הפניות מעוררות עניין, כמו: ׳בספרי הוכחתי׳,[208] ׳בספרי העליתי׳,[209] ׳וכבר השגתי עליו בספרי׳,[210] ׳וכבר בארתי כל זה בספרי ואין כאן מקום להאריך׳,[211] ׳ובספרי בררתי כל זה עיין שם׳,[212] ׳ובספרי הארכתי בזה והוכחתי בראיות ברורות׳.[213]

יש להניח, שכל מי שקרא את האמירות האלה, שאל את עצמו: מהו הספר הזה? היכן ניתן להשיג אותו? האם הודפס אי-פעם?[214] קרוב לודאי, שהכינוי הסתמי ׳ספרי׳ – אולי הספר של הש״ך בה״א הידיעה – תרם להעלאת הציפיות מן הספר הזה. גם הרמיזות שבספר זה האריך הש״ך, אולי יצרו רושם שמדובר בחיבור גדול בהרבה משפתי כהן.[215]

---

205 בן ר׳ יצחק בן ר׳ משה, בנו הבכור של הש״ך (ראו פרידברג, **כתר כהונה**, עמ׳ 28).

206 בן ר׳ משה בן ר׳ אהרון ממשפחת ׳גזע צבי׳, חתנו של הש״ך (**ארוך מש״ך**, הקדמה).

207 **ארוך מש״ך**, הקדמה.

208 **שפתי כהן** על יו״ד סימן ב ס״ק ב.

209 שם סימן כה ס״ק ב.

210 שם סימן לו ס״ק כט.

211 שם סימן נז ס״ק ט.

212 שם סימן ע ס״ק מח.

213 שם סימן עז ס״ק ב.

214 ׳ואותו ספר לא שזפתו עין ולא ידע אנוש ערכו ומקומו, איה איפוא הוא ואנה יחופש אמריו... ורבים יתמהו למה לא יראה ולא ימצא בשער בת רבים לטעום מדבריו השלמים והערבים׳ (**ארוך מש״ך**, הסכמת ר׳ יוסף מפירט).

215 השוו שו״ת **שואל ונשאל** (חלק ג חו״מ סימן תפט): ׳אלא דיש לראות בספרו של הש״ך שציין, דכנראה דשם האריך... ולעת עתה שאין ספרו הגדול של הש״ך לפנינו...׳.

כעבור שמונה עשרה שנים, בשנת תכה (1665), הסתיימה הדפסת שפתי כהן על חושן משפט, ובינתיים נפטר הש״ך. אך גם אז, תעלומה זו לא נפתרה אלא הוסיפה להתקיים. גם בחלק חושן משפט היו הפניות רבות לספר עלום זה.

בשנים שלאחר מכן, מספר חכמים התייחסו בכתביהם לספר זה של הש״ך, כחיבור אותו 'לא ראינו עד היום',[216] או 'לא זכינו לאורו'.[217] החיד״א כתב עליו: 'ובש״ך אומר לפעמים כתבתי בספרי, נראה שהיה לו חיבור על הטור והב״י'.[218] החיד״א מוסיף שיש לזה הוכחה מן הכתוב בספר 'פני יהושע' (של ר' יעקב יהושע פלק), שם נכתב: 'וכמדומה לי שראיתי קושיא זו בלשון הש״ך בספר בכתיבת יד בחיבורו על הטור יו״ד שהקשה כן'.[219] כלומר, מדובר בחיבור על הטור, והפני יהושע ראה את כתב היד בעיניו.

ר' יעקב עמדין מעיד על מעין מבחן שערך לו ר' דב בער על ביאור דברי הש״ך, ובדק את תשובתו בהתאם לכתוב בכתב היד הזה:[220]

> שאל התו'[221] ר' בערוש נכד הש״ך ממני לפרש לו כוונת זקנו הרבש״ך בי״ד סימן קפ״ז... וכאשר שמע רב״ע[222] דברי הנ״ל. הודה ואמר שיפה כיוונתי האמת בדעת הרב זקנו. כי יש בידו ספרו על הטור י״ד. שבו ביאר דבריו (המובאים בקצרה בספר ש״ך שעל הש״ע) כדברי ממש. והוא רצה לחקור אותי. אם ירדתי לסוף דעתו של הגדול זצ״ל. ונמצאתי לאשר דרשוני.

אלא שלר' דב בער הנ״ל לא היה די הון כדי לעמוד בהוצאות של הדפסת כתב היד, והוא החליט למסור אותו לר' אהרון קרובו, וגם למכור לו את הזכויות על הספר.[223] על קבלת הספר, מספר ר' אהרון בהקדמתו:

---

[216] **כרתי ופלתי**, ס' לא.

[217] **שואל ומשיב**, מהדורה ראשונה, חלק ב ס' קסז, **פרי האדמה**, הלכות איסורי ביאה, פרק ח.

[218] **שם הגדולים**, מערכת גדולים, עמ' 73. אם כי בערך שפתי כהן (במערכת ספרים) מתייחס החיד״א ל**ארוך מש״ך**, וזו כנראה הוספה שכתב מאוחר יותר מן המובאה שהובאה כאן בשמו.

[219] **פני יהושע** על מסכת ביצה, דף כה ע״ב. קושיה זו אכן מופיעה ב**ארוך מש״ך** בסימן לט.

[220] **שאילת יעב״ץ**, חלק ב, ס' יב.

[221] התורני.

[222] ר' בער.

[223] **ארוך מש״ך**, הסכמת ר' יצחק בנו של ר' דב בער.

אנה לידי הספר הזה ע"י נכד דודי הרב הגאון המפורסם מהור"ר דוב בער זצ"ל מגיד משרים דק"ק אפטא... ואמנם הספר הלז כמוס הי' באוצרותי זה עשר שנים, ובשבתי על כסא הוראה בק"ק דעסא, ולא הייתי מן הזריזין ומקדימין להיות ששנים היו שלא כסדרן מחמת רעש תרועת קול מלחמה כנודע.[224]

3.2 הדפסת הספר 'ארוך מש"ך'

שנים מספר מאוחר יותר, התקבל ר' אהרון לרב בברלין, ושם התפנה להדפיס את הספר בבית הדפוס של ר' איצק שפייאר. בעמוד השער נרשמו הדברים הבאים:

> ספר הארוך מש"ך, חלק ראשון, על טור יורה דעה, שחיבר... מהור"ר שבתי בעל מחבר שפתי כהן... ואופן ביאורו על מה שכתב בחבורו ובספרי הארכתי, בזה הספר האריך למעניתו וחשף זרוע תפארתו.

עוד על הרקע להדפסת הספר כתב ר' אהרון:[225]

> בהגלות נגלות חמדה גנוזה ויקרה, לא שזפתן עין ולא יצא לאורה, זה זמן מאה שנים, הי' צפונים וטמונים, דברים יקרים מזהירים, כזוהר ופנינים, ה"ה חיבור נחמד ומאוד נעלה מהרב הגאון... בעל מחבר שפתי כהן, ואופן ביאורו לפרט תעלומת כללות, ולהיות סתומות נגלות, אשר בחיבורו על ש"ע יורה דעה שם רומז לנו בצחות לשונו 'ובספרי כתבתי', ועיקר חסר מן הספר, כי לא האריך למעניתו, יען שם בטוחות חכמה על ספרו אשר שם באר הטיב כוונתו, ומפאת זה לפעמים מחוסר הבנה להבין אמריו אמרי בינה, ורבים וכן שלמים כמטמונים יחפשנה ולא ימצאנה... ועתה תופע נהרה ותמלא הארץ דעה.

לפי ר' אהרון, בכתבו 'ובספרי כתבתי', סמך הש"ך על כך שבאמת ובתמים, הרוצה להבין דבריו יעיין בחיבור המקביל. אלא שזה לא הודפס במשך מאה שנים, והדבר עורר מבוכה בקרב הלומדים, ולעיתים נותרו דברי הש"ך חסרי פשר. מסיבה זו, לדעתו, היתה להדפסת ספר זה תרומה משמעותית להבנת דברי הש"ך במקומות שונים בחיבורו.

---

[224] מלחמת שבע השנים בין פרוסיה ואוסטריה (תקטז-תקכג, 1756-1763).

[225] **ארוך מש"ך**, הקדמה.

הקדמה מאת המחבר לא הייתה חלק מכתב היד.[226] וכפי שכבר צוין, הש״ך גם לא הותיר שם לספר זה – מה שהניח את הדבר בידי המוציא לאור. ר׳ אהרון בחר בשם ׳הארוך מש״ך׳, ובהקדמתו כתב על סיבת הדבר: ׳וקראתי בשם ׳ספר הארוך׳ יען מה ששם מקצר כאן מאריך׳.[227]

בנוסף לספר עצמו, כתב ר׳ אהרון הגהות בשם ׳מנחת אהרון׳, ולהן הציב שלוש מטרות: א. הבהרת דברי הש״ך ב׳ארוך׳ במקרה שאינם ברורים דיים. ב. יישוב קשיים על דברי הש״ך ממקורות אחרים בספרות חז״ל או מספרות הראשונים. ג. במה לחידושיו שלו, וכדבריו – ׳אמרתי לחוק בעט ברזל ועופרת, לדורות למשמרת לזיכרון׳.[228]

3.2.1 המשך ׳ארוך מש״ך׳

החיבור ׳ארוך מש״ך׳ כפי שהוא לפנינו, מתייחס ליורה דעה מסימן א ועד סימן קי. אך קיימות מספר אינדיקציות לכך שהיה קיים כתב יד של חיבור זה גם על חלקים אחרים של יורה דעה ועל חושן משפט:

א. גם אחרי סימן קי בחלק יורה דעה מצויות עשרות הפניות מ׳שפתי כהן׳ ל׳ספרי׳, וגם במקומות שונים בחלק חושן משפט, ולכן סביר להניח שהיה קיים כתב יד של ׳הארוך מש״ד׳ גם לחלקים אלה.[229]

ב. בעמוד השער של הספר בדפוס ראשון, כתב ר׳ אהרון המו״ל את המילים ׳חלק ראשון׳,[230] ובסופו כתב: ׳והא-ל אשר עליות במים קרה, הוא יהיה לי לעזרה להוציא תעלומות חכמה, מספר הארוך חלק שני לאורה׳. גם החיד״א, כשראה את החיבור, שהודפס בימיו, הניח כך, וכתב: ׳ולפי המשוער אצלי כבר כתבתי ששינו והשמיטו ואפי׳ זה המעט לא נדפס כדחזי׳.[231]

ג. בארוך מש״ך עצמו, בסי׳ א יש הפניה פנימית: ׳ועיין לקמן סימן ס״ג וסימן קי״ח במה שכתבתי שם בס״ד׳. וזאת, על אף שלפנינו לא הספר מסתיים בסימן קי.

---

[226] כך גם ב**שפתי כהן** על חו״מ, שהודפס לאחר מות המחבר ללא דברי הקדמה שלו, אך בשונה מהחיבורים: **נקודות הכסף**, **תקפו כהן** ו**גבורות אנשים**, שגם כן הודפסו לאחר מותו, אך להם הותיר הש״ך הקדמות (ראו למעלה בפרק 2).

[227] **ארוך מש״ך**, הקדמה.

[228] שם.

[229] על סימן קפז ביו״ד יש עדות בשו״ת **שאילת יעבץ** (חלק ב סי׳ יב), ראו למעלה בסע׳ 3.1.

[230] מילים אלו הושמטו בשאר המהדורות.

[231] **שם הגדולים**, מערכת ספרים, עמ׳ 166.

קיימת מסורת בין צאצאי הש״ך, לפיה המשך כתב היד עדיין היה בידי המשפחה עד השואה, אז נעלמו עקבותיו.[232]

3.3 האם כתב הש״ך את 'ארוך מש״ך'

כאמור, יותר ממאה שנים לאחר פטירת הש״ך, יצא לאור ספר חדש המיוחס אליו, לפי המסורת המשפחתית. ספר זה אמור היה להשלים את החסר בשפתי כהן על יורה דעה, במקומות שבהם כתב הש״ך 'בספרי כתבתי'. השאלה היא, האם ניתן לאשש את הזיהוי גם בדרכים אחרות, כמו על פי תוכן הדברים או סגנונם?

להלן נבחן את מידת ההתאמה התוכנית והסגנונית בין הארוך מש״ך ובין שפתי כהן על יורה דעה. כמו כן, בהמשך נבחן האם יש התאמה בין ההפניות – 'בספרי כתבתי' – ובין מה שכתוב בסימן המקביל בארוך מש״ך. למעשה, גם בארוך מש״ך קיימות הפניות רבות לחיבור מקביל, בדרך כלל בלשון: 'עיין בפירושי לש״ע', וגם אותן נבחן.

ראשית, נבחן שלוש דוגמות המצביעות על זיקה תוכנית ברורה, אף ללא הפניה מפורשת לחיבור המקביל:

3.3.1 דוגמה ראשונה

תוכן הדברים הוא דיון בכשרות בעל-חיים שנשחט על ידי אדם שאינו יודע הלכות שחיטה, אבל אומר ש'ברי' לו ששחט כראוי. על כך כתב המחבר:

---

[232] ראו ריש, **מגילת משפחתנו**, עמ' 29, וראו גם אנגלרד, **כתב יחוס**, עמ' תשמב, הע' 146.

הארוך מש"ך סימן א ד"ה פי' כששואלין

פי': כששואלין אותו ומתוך תשובתו נראה לנו ששחט יפה, פשיטא שאינו כלום. אלא אפי' אומר 'ברי לי שעשיתי כל מה שאתם שואלין', מ"מ כיון דבשעת שחיטה לא ידע, לאו אדעתי', וסובר עתה שיודע מה ששואלין אותו.

והב"ח פי', אפילו אחר שלמד הלכות שחיטה. ואין צורך, מיהו דינו דין אמת, כמו שכתב הר"ן בהדיא בשם התוספות, וכ"כ בכסף משנה פרק ד', וכן מצאתי בשם מהר"ל מפראג...

שפתי כהן סימן א ס"ק יב

ואפי' אמר ברי כו' - פי', דכששואלים אותו ומתוך תשובתו נראה לנו ששוחט כראוי, פשיטא שאינו כלום. אלא אפילו אמר 'ברי לי שעשיתי כל מה שאתם שואלים', מ"מ מאחר שבשעת שחיטה לא ידע, לאו אדעתיה, וסובר שעשה מה ששואלים.

ובב"ח פירש דה"ק, אפי' אחר שלמדוהו הלכות שחיטה אמר ברי לי כו'. וא"צ, מיהו דינו אמת, שכ"כ הר"ן בשם התוס', והכ"מ רפ"ד בשם הפוסקים.

בשתי המובאות יש דמיון בתוכן – בהסבר הסיטואציה שבה אדם יכול לומר ששחט כדין אף על פי שאינו יודע הלכות שחיטה. יש גם הנמקה זהה לדין זה – 'בשעת שחיטה לאו אדעתיה', ויש גם התייחסות זהה להסבר שניתן על ידי הב"ח. לצד דמיון בתוכן יש גם דמיון סגנוני בשימוש במילים דומות: 'פירוש כששואלים אותו ומתוך תשובתו נראה לנו', 'בשעת שחיטה לא ידע לאו אדעתיה', על הב"ח: 'הב"ח פירש... ואין צורך מיהו דינו דין אמת'.

3.3.2 דוגמה שניה

הקטעים דנים בשני אנשים שונים שקנו פרה ובנה, בהקשר של איסור שחיטת 'אותו ואת בנו' ביום אחד. מהטור ומהשו"ע משמע שאם קנו את הפרה ובנה משני אנשים שונים, איזה מהקונים שישחוט ראשון 'הרי זה זריז ונשכר', ואילו הקונה השני ייאלץ לחכות למחרת.

הארוך מש"ך סימן טז

משנה שם: שנים שלקחו פרה ובנה, איזה שלקח ראשון ישחוט ראשון, ואם קדם השני זכה. אמר רב זירא: דינא תנן. תנא: אם קדם השני הרי זה זריז ונשכר. ומשמע שהאי אם קדם השני הרי זה זריז ונשכר,

שפתי כהן סימן טז ס"ק יד

וכל מי שישחוט תחלה כו' - בש"ס מוכח, דאף כשלקחו מאדם אחד, אם קדם השני ושחט ה"ז זריז ונשכר. ולכן נתקשה בב"ח, וכתב

אלקחו מאדם א' קאי. והטור שכתב כל מי שישחוט תחילה ה"ז זריז ונשכר, אתא לאשמועינן דבלקחו מב' בני אדם כל מי שישחוט תחילה, כלומר שאפי' לכתחילה יכול לשחוט תחילה, והר"ז זריז ונשכר, משא"כ שלקחו מאדם אחד, אין לשחוט, אלא שאם קדים הוא זריז ונשכר.
והב"ח דחק, דמה שכתב הטור וכל מי שישחוט, מלתא באפי' נפשי' היא, וקאי אלעיל. ומה שכתבתי הוא נכון. מיהו, מה שכתב דבלקחו משניים אין ראוי לעשות לכתחילה, אלא יטילו גורל דלא ליתא לאנצוי, זהו דבר נכון בפני עצמו.

דמ"ש הט"ו וכל מי שישחוט כו', מילתא באפיה נפשיה היא, וקאי אלעיל, אלקחו מאדם אחד. ולחנם דחק, דבש"ס לא קאמר אלא דאם קדם הב' ה"ז זריז ונשכר, אבל לכתחלה אין ראוי לעשות כן. והט"ו אשמועינן דבלקחו מב' בני אדם כל מי שישחוט ה"ז זריז ונשכר.

בשני הקטעים דן המחבר בשאלת הב"ח על הטור והשו"ע, לפיה מן התלמוד עולה שדין זה – 'הרי זה זריז ונשכר', נכון גם במקרה שקנו את הפרה ובנה ממוכר אחד. המחבר דוחה את תירוצו של הב"ח, ומציב הסבר חלופי – זהה בשתי המובאות. כמו כן, המחבר מקבל מקצת דבריו של הב"ח, גם כן באופן זהה בשני החיבורים.

3.3.3 דוגמה שלישית

תוכן הדברים הוא דיון בפירוש המשנה:[233] 'השוחט בהמה חיה ועוף ולא יצא מהן דם כשרים'. מדברי הטור והשו"ע מובן, שהמשנה באה לחדש שהבשר כשר לאכילה, על אף שלא נתקיים בחיה השחוטה דין כיסוי הדם. המחבר מציע הסבר חלופי:

הארוך מש"ך סימן כח

זה לשון המשנה פרק השוחט: 'השוחט בהמה חי' ועוף ולא יצא מהן דם מותרים'. ומדנקי' בהמה, משמע לי דאתי מתניתין

שפתי כהן סימן כח ס"ק ל

השוחט כו' - משמע דאתא לאשמועינן דאע"פ שלא נתקיים בהן מצות כסוי מותרים, וכן משמע בתה"א[234] שער ה', וכן משמע בעט"ז וב"ח. אבל במשנה פרק השוחט (דף ל"ג ע"א), שממנו מקור דין זה, איתא:

---

[233] מסכת חולין פרק ב משנה ה.
[234] תורת הבית הארוך.

לאשמעינן, דלא תימא דיהא אסורים לפי שהדם נתקבץ בשעת שחיטה ולא יצא, כדאמרינן בוורידין, קמ"ל דלא, דמותרים. אבל מדברי הטור משמע דאתא לאשמעינן דלא, כיון שלא קיים מצות כסוי יהא אסורים קמ"ל.

'השוחט בהמה חיה ועוף ולא יצא מהם דם מותרין'. ומדנקט בהמה, משמע דלאו מכסוי מיירי. וכ"כ הרמב"ם פ"ד מהלכות שחיטה דין י"ג בדיני מסוכנת: 'השוחט בהמה חיה ועוף ולא יצא מהן דם, הרי אלו מותרין, ואין אומרים שמא מתים היו' עכ"ל. וכן פירש בספר תורת חיים. ובמשמרת הבית דף כ' פירש הרשב"א, דאתא לאשמועינן דאע"ג דלא יצא מהן דם מותרין, דדם האיברים שלא פירש מותר כו'. וע"ל ס"ס כ"ב.

ההסבר החלופי אותו מציע המחבר, זהה בשני הקטעים: המשנה באה לחדש שאין לאסור את הבשר מחשש שדם נותר בתוך בעלי החיים.[235] גם הראיה להסבר זה זהה, וקרובה גם לשונית: 'ומדנקט בהמה משמע לי...'.

שלוש הדוגמות שהובאו כאן מייצגות תופעה רחבה: במקרים רבים[236] יש זיקה תוכנית וסגנונית בין הכתוב בארוך מש"ך ובין הכתוב בשפתי כהן, והדבר מצביע בלי ספק על נכונות הזיהוי של החיבור ארוך מש"ך עם מחבר השפתי כהן – ר' שבתי כ"ץ.

כעת נבחן כמה הפניות הדדיות מחיבור אחד למשנהו. ראשית נביא שלוש דוגמות להפניות מהארוך מש"ך לשפתי כהן. לאחר מכן נביא שלוש דוגמות להפניות מהשפתי כהן לארוך מש"ך:

3.3.4 דוגמה ראשונה

דין בהמה 'מסוכנת' (עלולה למות) שנשחטה בסכין של עבודה זרה (שאסורה בהנאה):

---

[235] אם כי **בשפתי כהן** יש גם הסבר נוסף בשם הרמב"ם, אך הצד השווה שבהם שלא עסוקים כאן בדיני כיסוי. במקרה זה הדיון **בשפתי כהן** ארוך ומקיף בהרבה מאשר הדיון **בארוך מש"ך**, ועל כך להלן.

[236] מתוך בדיקה מדוקדקת שערכתי בעשרים ואחד הסימנים הראשונים בארוך מש"ך (מתוך שבעים ושבעה סימנים המצויים בידינו) עולה, כי לכשני שליש מן הדיונים בארוך מש"ך יש מקבילות ברמות שונות של זהות בשפתי כהן על יו"ד באותו סימן בשולחן ערוך (ראו להלן סע' 3.5.4).

ארוך מש"ך סימן י ד"ה כן

ועיין פירושי לש"ע, שהבאתי שם שדעת הש"ע דכל הבהמה אסורה, ולא מהני הולכת הנאה לים המלח, ולא כהב"ח, שהבין שהש"ע פוסק כהאשר"י.

ש"ך יורה דעה סימן י ס"ק ה

והמחבר לא איירי כאן אלא לענין אזהרת איסור לשחוט בה לכתחלה, אבל לענין איסור הבהמה, נסמך אמ"ש בסי' קמ"ב, ששם עיקרי דינים אלו. וז"ל: 'סכין של עבודת כוכבים ששחט בה כו' בהמה מסוכנת ה"ז אסורה' ע"כ. והוא לשון הרמב"ם. ור"ל, שכל הבהמה אסורה, וכמ"ש שם בס"ק ו'. ותימה על הב"ח, שכ' משמע ממ"ש בש"ע בסתם, ולא כתב שיוליך הנאה לים המלח, דפסק כהרא"ש.

מחבר הארוך מפנה לפירושו על השולחן ערוך, שם הוא מסביר שבמקרה הנידון דעת השולחן ערוך לאסור את כל הבהמה – ואכן טיעון כזה מופיע כאן בשפתי כהן על הסעיף המתאים בשולחן ערוך.

3.3.5 דוגמה שניה

דין טרפה בבהמה שנחתך רגלה בין פרקי הרגל במקום שנקרא 'ערקום':

ארוך מש"ך סי' נה ד"ה משמע

משמע דעת הטור, דאפילו לא נחתך באמצע הפרק הקטן שבין תחתון לאמצעי, דהיינו בתוך הערקום, טריפה. וכן משמע דעת הרא"ש... וכן משמע מדברי רבינו ירוחם, וכמו שכתבתי בפירושי לש"ע, עיין שם.

ש"ך יורה דעה סימן נה ס"ק א

מוכח מדברי הרא"ש פרק בהמה המקשה, שבנחתך בתוך הערקום טריפה, וכן משמעות ל' הטור, וכ"כ בס' לחם חמודות דף קפ"ה ע"א, וכ"כ הב"ח, וכן משמע ברבינו ירוחם, שכ' בנתיב ט"ו אות י"ח: 'ואם נחתך הרגל בארכובה התחתונה ממש בין הפרקי' התוס' אסרוה. וצומת הגידי' כתבתי שיעורן ממעל לערקום, והוא עצם קטן המחבר הפרקים כו'.

מחבר הארוך טוען שלדעת ר' ירוחם חיתוך בתוך 'הערקום' מטריף את הבהמה, ומוסיף שכתב כך בפירושו לשולחן ערוך. ואכן, בשפתי כהן על הסעיף המתאים בשולחן ערוך, מצטט הש"ך את דברי ר' ירוחם המוכיחים טיעון זה.

3.3.6 דוגמה שלישית

בארוך מש״ך בסימן פח מתייחס המחבר לאיסור שכתב השו״ע, לפיו אסור להניח בשר על שולחן שאוכל עליו גבינה, ומסביר שאיסור זה הוא ייחודי דוקא לאיסור בשר בחלב. לדבריו הטעם לכך הוא כיון ׳דלא בדילי אינשי מיניה מפני שכל אחד היתר בפני עצמו, אבל מותר להעלות בשר נבילה על השולחן שאוכל בשר כשירה וזה פשוט... אבל הרשב״א כתב... דגוי הבא עם חמצו לבית ישראל אסור להעלותו עמו על השולחן ועיין פירושי לש״ע מה שכתבתי בזה׳. ואכן בשו״ע בסי׳ פח (בס״ק ב) דן הש״ך בשאלה זו, ומסביר מדוע לפי הרשב״א גם המקרה של חמץ הוא ייחודי:

> והא דכתב הרשב״א... דעובד כוכבים הבא עם חמצו לבית ישראל אסור להעלותו עמו על השלחן כו׳ ופסק כך בש״ע שם נראה דהתם משום חומרא דחמץ שאני דכיון דחמץ במשהו רחוק הוא שלא יתערב פירור א׳ משל עובד כוכבים בשל ישראל.

בדברים אלו מסביר הש״ך מדוע לדעת הרשב״א אסור להעלות חמץ גוי על שולחן ישראל, בהתאמה למה שציין בארוך מש״ך.

<u>הפניות משפתי כהן לארוך מש״ך</u>:

3.3.7 דוגמה ראשונה

בשפתי כהן בסימן ב ס״ק ב, דן בשיטת הרמב״ם לגבי אדם נכרי שאינו עובד עבודה זרה, ששחט בהמה – האם הבהמה השחוטה אסורה באכילה מדין תורה או מדברי חכמים. הש״ך מוכיח מדברי הרמב״ם שלדעתו הבהמה אסורה מדין תורה. אמנם היו שקבעו אחרת בדעת הרמב״ם, ועליהם כתב בשפתי כהן:

> ובאמת כתבו כן לפי ספרי הרמב״ם שנדפסו בויניצאה שנת ש״י, והועתקה נוסחא זו בכל-בו. אבל בספרי הוכחתי בכמה הוכחו׳, שנוסחא מוטעת היא, והנוסחא האמתית היא הנוסחא הנזכרת. וכן נמצא בנוסחאות ספרי הרמב״ם הישינים.

ואכן, בארוך מש״ך בסימן ב, דן המחבר בנוסחת הרמב״ם בשאלה זו, בהתאמה מלאה למה שכתוב בשפתי כהן.

3.3.8 דוגמה שניה

בשפתי כהן בסימן סט ס״ק יג דן בבשר שלא הודח במים לפני שנמלח (כדין הכשרת בשר). לדעת הרמ״א (שם בסעיף ב) נהוג לאסור את הבשר, אפילו עבר רק זמן מועט מאז תחילת המליחה, אלא אם כן מדובר בהפסד מרובה. על זה כתב שם בשפתי כהן:

> כתב בד״מ, דהיינו לקדרה, אבל לצלי שרי, אם לא שהה שיעור מליחה, כמ״ש הר״ב בסימן ע״ז ס״ב, ע״ש. ומהרש״ל פ׳ השוחט שם פסק, דאפי׳ לא שהה שיעור מליחה אסור ג״כ לצלי, וכ״פ הב״ח. ובספרי העליתי כדברי הר״ב[237] ודחיתי ראיותיהם ע״ש. גם מה שפסק הב״ח, דבשהה אסור אף במקום הפסד מרובה, אף ע״י הדחה ומליחה שנית, לא מחוור, כמ״ש שם באריכות, ע״ש.

ואכן, המעיין בארוך מש״ך בסימן סט ימצא דיון בדיוק בשתי השאלות האלה: בהיתר אכילת בשר כזה על ידי צלייתו (שלא כדעת מהרש״ל וב״ח), ובהיתר הבשר במקום הפסד מרובה.

3.3.9 דוגמה שלישית

בשפתי כהן בסימן צט ס״ק יז דן הש״ך בגדרי ׳ביטול איסורים׳ בדבר ׳שיש לו עיקר מן התורה׳. על אודות ביאור מושג זה כתב בשפתי כהן כך:

> בספרי הארכתי בביאור הדברים, דאיסור של דבריהם שיש לו עיקר בדאורייתא, ובפירוש דברי הרשב״א והטור, וביארתי הכל על נכון, ע״ש, ואין להאריך כאן, לפי שנ״ל עיקר לדינא דאפי׳ איסורים של דבריהם שאין להם עיקר כלל בתורה, אין לבטלו או להוסיף עליו, וכדעת הרב, וכמו שכתבתי שם, ע״ש.

ואכן, בארוך מש״ך בסימן צט נמצא בדיוק הדיון הזה על פירוש דברי הרשב״א והטור בהסבר המושג הנ״ל.[238]

לסיכום הדברים, הבאנו כאן שש דוגמות של הפניות הדדיות מהארוך מש״ך לשפתי כהן וכן להיפך, ובכולן נמצאה התאמה מלאה. מדובר בתופעה החוזרת ברוב ככל ההפניות, למעט מקרים

---

[237] הרמ״א.

[238] הש״ך כתב כאן שאין טעם להאריך בזה בשפתי כהן, כיון שהלכה למעשה אינו פוסק כשיטת הרשב״א אלא כשיטה אחרת. על ניתוח טעם זה ראו להלן בסע׳ 3.5.4.

בודדים הטעונים הסבר מקומי. לאור זאת, ניתן לקבוע ללא ספק גם ללא עדות המו״ל, שהחיבור 'ארוך מש״ך' נכתב קרוב לוודאי על ידי ר' שבתי כ״ץ.

3.4 תוכנו של הספר 'ארוך מש״ך'

3.4.1 מבנה כללי

הספר ארוך מש״ך מחולק לסימנים, לפי סימני הטור על חלק יורה דעה, מסימן א ועד סימן קי. אלא שבתווך, קיימים סימנים רבים ללא כל התייחסות.[239] בסך הכל, נמצאים בספר זה הערות של הש״ך על שבעים ושבעה סימנים. במקצת מן המקומות, לפני הדילוג בין סימנים, כתב המו״ל: 'כאן חסר וחבל על דאבדין'.[240] כלומר, להערכתו, או לפי ידיעתו, אבדו הערותיו של הש״ך על סימנים מסוימים אלה. בשאר הדילוגים, לא העיר המו״ל דבר ולעיתים נדמה שהסיבה היא היות הסימן קצר בתוכן, ופשוט לא היה לש״ך מה לחדש על אודותיו.

בתוך כל סימן, אין חלוקה לסעיפים, אלא לפסקות. בזה דומה החיבור יותר לטור מאשר לשולחן ערוך או לשפתי כהן. בכל סימן מספר דיונים בנושאים שונים, כאשר כל דיון עשוי להכיל פסקה אחת או כמה פסקות לפי טבעו ואופיו. לעיתים, לפני תחילתו של דיון, יופיע ציטוט מהטור, כמו 'דיבור המתחיל' שאליו מתייחסים דברי הארוך, ובראשם המילה 'טור'. פעמים, דברי הטור משמשים רק מוצא לדיון, כשעיקר הדברים מכוונים לנושא הקשור לדברים.[241]

הארוך מש״ך מתאפיין במספר דיונים מועט יחסית לכל סימן, אך בדרך כלל ארוכים יותר מן המוכר לנו בשפתי כהן. כלומר, יש נושאים רבים הנידונים בשפתי כהן, שאינם נידונים כלל בארוך, אך אלה שנידונים בארוך הם ארוכים יותר.

מחיבורים אחרים עולה שהש״ך השתמש בכמה דפוסים של הטור.[242] הוא מזכיר בייחוד את דפוס קראקא וגם את דפוס סביונטה (Sabbioneta) – לו נותן הש״ך משקל רב יותר מדפוסים אחרים

---

[239] סימנים: ג, ז, יא-טו, ל, לב, לג, מ, מה, מט, נג, נד, ס, סב, סז, עד, עה, עח-פ, פה, צ, צו, צז, קא, קג, קו-קט (סך הכל שלושים ושלושה סימנים).

[240] סימנים חסרים: יא-טו, לב, לג, קג, קו-קט (סך הכל שנים עשר סימנים).

[241] ראו לדוגמה בסימן א ד״ה 'ובעל העיטור כתב'.

[242] ראו **שפתי כהן** על חו״מ סי' לז ס״ק כא ושם סי' שיא ס״ק א.

כמכריע בענייני נוסח. בנוסף, לעיתים עיין הש״ך גם בטור ׳כתוב על קלף ישן׳ לשם העמדת נוסח.[243]

3.4.2 פוסקים עיקריים שארוך מש״ך מתייחס עליהם

מבין הפוסקים השונים, ראשונים ואחרונים, זוכים כמה מהם (מלבד הטור) לתשומת לב מיוחדת בארוך מש״ך:

א. ר׳ יוסף קארו בספריו בית יוסף, כסף משנה ושולחן ערוך.

ב. ר׳ משה איסרליש (הרמ״א) בספריו תורת חטאת, דרכי משה (הקצר),[244] הגהות על שולחן ערוך, שאלות ותשובות וכן הערות בכתב יד שכתב על ספר איסור והיתר של ר׳ יונה אשכנזי.[245]

ג. ר׳ שלמה לוריא (מהרש״ל) בספריו ים של שלמה, הגהות על ספר שערי דורא (אותו מכנה הש״ך ׳איסור והיתר שלו׳) וספר שו״ת שלו.

ד. ר׳ ולק כ״ץ (הדרישה) בספר דרישה על הטור.

ה. ר׳ יואל סירקש (הב״ח) בספרו בית חדש.[246]

3.4.3 אופי הדיונים בארוך מש״ך

חזותית, נראה שהארוך מש״ך משמש כנושא כלים לטור. הראיה לכך היא השימוש בדברי הטור כ׳דיבור המתחיל׳ – שהם לכאורה נקודת המוצא של הדיונים ההלכתיים בארוך מש״ך. אבל המעיין בתוכן הדיונים יבחין שבמקרים רבים הארוך מש״ך אינו נוהג כנושא כלים של הטור: א.

---

243 ראו **שפתי כהן** על חו״מ סי׳ קכא ס״ק יז, שם סי׳ קלד ס״ק ג ושם סי׳ שלג ס״ק יט.

244 הש״ך מתייחס ל**דרכי משה**, כשכוונתו ל**דרכי משה** הקצר, המכיל ציטוטים נבחרים מתוך החיבור המקורי שהודפס לראשונה רק בשנת תנב (1692) בזולצבך, שנים רבות לאחר פטירת הש״ך. מסתבר שמסיבה זו, הדיונים בארוך מש״ך המתייחסים לרמ״א הם מעוטים יחסית למצופה, כיוון שמראש הטקסטים שעמדו לפני הש״ך היו קצרים יחסית.

245 ראו הערה 31.

246 **דרישה** ו**בית חדש** הודפסו לראשונה בשנת שצה (1635), סמוך לכתיבת הארוך מש״ך. על יחסו המיוחד של הש״ך כלפי הב״ח בארוך מש״ך ראו להלן בסע׳ 3.7.

כמעט אינו עוסק בפרשנות לשון הטור או בדקדוק בה. ב. כפי שכבר ציינו, הארוך מש״ך משתמש בלשון הטור כנקודת מוצא לדיון הלכתי בנושא המוזכר בה, וממעט לנתח את שיטת הטור עצמה. ג. לעיתים, אין כלל ׳דיבור המתחיל׳ מהטור בראש הדיון, ובמקרים כאלה הטור אינו משמש בשום תפקיד משמעותי בדיון, למעט השימוש של המחבר בחלוקה של טור לסימנים.

על כל פנים, אופי כזה של כתיבה מעמיד בסימן שאלה את האיפיון של הארוך מש״ך כ׳נושא כלים׳ של הטור,[247] ועשוי להסביר מדוע כינה אותו הש״ך ׳ספרי׳. הש״ך השתמש בחיבור הזה כפלטפורמה לכתיבת חידושיו שלו, ולכן זהו ׳ספרו׳. להלן אביא לכך כמה דוגמות:

1. בסימן סו הובא דיון ארוך יחסית שמוצאו בסוגית התלמוד (חולין סד ע״ב), שזכה לכותרת: ׳בענין דם הנמצא בביצים׳. אמנם יש בתוכו התייחסות לשיטת הטור, אך רק כחלק מהשתלשלות ההלכה מהתלמוד ועד הפוסקים בני זמנו של הש״ך.

2. בסימן עז מובא דיון ארוך על כשרות ה׳מולייתא׳ (בשר מוכשר ממולא בבשר שאינו מוכשר). בסימן זה אין שום התייחסות ישירה אחרת לנאמר בטור או בנושאי כליו. ברור, איפוא, שהדיון שובץ במקום זה רק משום שנושא זה הוזכר בטור בסימן זה.

3. דוגמה מעניינת נוספת לשיבוץ של קטע בסימן המתאים, הוא הדיון הכפול שנמצא בסימן נז: בראש הדיון הובאו דברי הטור המתייחסים למחלוקת הראשונים האם ׳יש בדיקה לוודאי דרוסה׳. כלומר, בהמה שננעצו בו טפרים של בעל חיים טורף, ונחלקו הפוסקים האם ניתן להתירה לשחיטה לאחר בדיקה גופנית שלא ניזוקה מכך, או שהיא טרפה בכל מקרה. לאחר מכן יש דיון ארוך של המחבר בשיטות הראשונים בשאלה זו. בסוף דיון זה מופיעים דברי הסיכום: ׳והנה לך מבוארים דברי רש״י ע״פ הגמרא בלי שום פקפוק וגמגום רק השקט ובטח׳, ולאחריהם פסיקת ההלכה: ׳ונהגינן להטריף כל דבר שצריך בדיקה ואין לשנות׳.

למרבה הפליאה, המשך דברי הארוך בפסקה הבאה הם אלה: ׳בסימן נ״ז (כך!) הארכתי בענין אם יש בדיקה לוודאי דרוסה והארכתי בישוב דברי התוספות והרא״ש ורש״י ור״ן. ואחרי כל זה העיר ה׳ את רוחי...׳, וכאן ממשיך המחבר בדיון שני וארוך בשיטת רש״י והחולקים עליו בסוגיה זו.

[247] השוו שם הגדולים, **מערכת גדולים**, עמ׳ 73: ׳חיבור על הטור והב״י׳; פין, **קריה נאמנה**, עמ׳ 82: ׳הארוך מש״ך, באורים על טור וב״י יו״ד׳; טל, **גדולי ישראל**, עמ׳ 1246: ׳הארוך, פירוש על טור יו״ד׳; וכך כתבו גם ריינר, **אנציקלופדיה עברית**, עמ׳ 435, בס, **מבוא לגבורת אנשים**, עמ׳ 238 (׳נושא כלים לטור על יורה דעה׳).

כלומר, יש כאן שני דיונים באותו נושא בזה אחר זה, והשני פותח בהפניה לדיון הראשון, תוך שימוש במספר הסימן האמור. במקרה זה, אפילו נאמר שהדיון הראשון מקורו כאן בסימן נז, הגם שאינו נוגע בדברי הטור כאן, ברור שהדיון השני נכתב בנפרד – וההפניה הפנימית 'בסימן נ"ז הארכתי' תוכיח. מאוחר יותר, החליט הש"ך או מי מיורשיו לשבץ קטע זה בצמוד לדיון הראשון, לתועלת הלומדים.

במקרים רבים אנו פוגשים בארוך מש"ך בדיונים עצמאיים. מדוע, אפוא, בחר הש"ך לחבר ולשלב דיונים מסוג זה בתוך חיבור בעל חזות חיצונית של 'נושא כלים לטור'?

בפני הש"ך עמדו שתי אלטרנטיבות נוספות: האחת, לסדר את חידושיו ההלכתיים לפי סדר המסכתות בתלמוד, כפי שנהג מהרש"ל בספרו 'ים של שלמה'. השניה, לסדר את חידושיו בסידור חדש, כמו בספר 'תורת חטאת' של הרמ"א, שעוסק בדינים הקשורים לכשרות הבשר, אך בסידור מחודש משלו. נראה, שהבחירה של הש"ך באפשרות של חלוקת הסימנים לפי סימני הטור (כפי שנהגו לפניו הבית יוסף, הרמ"א בספרו דרכי משה, הב"ח והדרישה) היא לטובת נוחיות הלומד – באופן הזה קל יותר למצוא חידוש הלכתי של הש"ך לפי החלוקה המפורסמת והמקובלת, ובכך יש סיכוי רב יותר ללומדים רבים יותר להכיר את תורתו של הש"ך.

<u>3.5 שאלת היחס והזיקה בין ארוך מש"ך ובין שפתי כהן</u>

מעניינת ביותר היא שאלת היחס והזיקה שבין ארוך מש"ך ובין השפתי כהן: כיון שיש חפיפה בין הנושאים הנידונים בשני החיבורים, ושניהם חיבורים הלכתיים, מעניין לעמוד על השווה והשונה ביניהם, ועל מידת ההשפעה של חיבור אחד על משנהו. לצורך כך אנסה לתחום את מסגרת הזמן של כתיבת שני החיבורים ולאחר מכן אערוך שוב השוואה בין קטעים מקבילים בארוך מש"ך ובשפתי כהן.

3.5.1 זמן כתיבת שפתי כהן על יורה דעה

מועד סיום כתיבת שפתי כהן על יו״ד הוא לא יאוחר מתחילת שנת תו (1646), כיוון שהדפסתו החלה באמצע אותה שנה. לעומת זאת מועד תחילת הכתיבה ידוע רק בהערכה מקורבת, שהרי המחבר מעיד שהשקיע בכתיבתו ובניסוחו מאמץ רב ו'שנים רבות',[248] ואף ביקש את חוות דעתם של כמה מחבריו ותלמידיו על הדברים שכתב. אך עדיין לא ניתן להצביע על שנה מסוימת שבה החל בכתיבת הש״ך על יורה דעה. ועל כל פנים, כיוון שיש בשפתי כהן התייחסויות רבות לספר בית חדש (של ר' יואל סירקש) על חלק יורה דעה, וזה נדפס בסוף שנת שצו (1636)[249] – ניתן להעריך שהש״ך עסק בכתיבת השפתי כהן לאחר תאריך זה.

3.5.2 זמן כתיבת ארוך מש״ך

לספר ארוך מש״ך לא ניתן לסמן בוודאות תאריך סיום כיוון שהוא לא הודפס בחייו של הש״ך – יתכן שהש״ך עסק בכתיבתו עד אחרית ימיו. אשר לתחילת כתיבתו – כבר ציינו למעלה, שהש״ך מפנה לחיבור זה בתוך חיבוריו שפתי כהן על יורה דעה ועל חושן משפט, ולפי זה וודאי שחלקים ממנו היו קיימים לפני הדפסת החיבורים האלה. מלבד זאת יש בתוך החיבור עצמו שתי אינדיקציות ברורות לזמן הכתיבה:

א. בסי' א (עמ' ד) כתוב כך: 'אחר כתבי זה נדפסו תשובת מהרמא״י'. כוונתו בזה להדפסת הספר 'שו״ת הרמ״א', וזה נדפס בקראקא בשנת ת (1640).[250] כלומר, בדיון שם יש שתי שכבות: שכבה ראשונה אותה כתב הש״ך קודם שראה את הספר 'שו״ת הרמ״א', ושכבה שניה שכתב לאחר שראה ספר זה. יש לציין, שהש״ך ממעט להזכיר את הספר שו״ת הרמ״א בארוך מש״ך, ומכאן מסתבר שחלקים ניכרים ממנו נכתבו קודם לשנת ת (1640).

ב. בסי' לו (עמ' מ) כתוב כך: 'שוב בא אלי ביום ו' י״ד אייר ת״ז לפ״ק החכם מהר״ר ליב חתן הגאון ר' משה ר' מענדלש[251] ואמר... ויפה כיוון'.

---

[248] **שפתי כהן** על יו״ד, הקדמת הש״ך.

[249] בעמוד השער של **בית חדש** חלק יו״ד דפוס ראשון נכתב שהדפסתו החלה בראש חודש אייר בשנת שצה (1635), ואילו בהקדמת המחבר נאמר שהדפסת הספר התעכבה כשנה.

[250] ראו פרידברג, **תולדות הדפוס העברי**, עמ' 29.

[251] ר' משה בן ר' ישעיה מנחם, רב בפוזן בשנים שצז-תא (1637-1641); ראו אברון, **פנקס הכשרים**, עמ' 72.

לפי זה, הש״ך עדיין עסק בכתיבת הארוך מש״ך יותר מעשר שנים לאחר סיום הדפסת שפתי כהן על יורה דעה (וכחמש שנים לפני פטירתו). השאלה היא, האם ציון זה יכול להעיד על זמן כתיבתם של חלקים אחרים בספר?[252]

למעשה, ציון כזה של יום בשבוע והתאריך שחל בו הוא כה נדיר בכתבי הש״ך, עד כי למיטב ידיעתי זה המקום היחיד שבו מתנסח הש״ך באופן הזה. לכן, זהו יוצא מן הכלל שאינו מעיד על הכלל. סביר להניח שלש״ך היה מניע מקומי לציין כאן את היום והתאריך, ואין בזה כדי ללמד על זמן כתיבת שאר הספר.

לפי השערתי, הסיבה שהש״ך טרח לציין כאן את התאריך קשורה למשמעות ההלכתית של הקטע: בקטע זה, חזר בו הש״ך מפסק דין אחר, אותו פרסם עשר שנים קודם לכן בשפתי כהן. לכן, כדי להסביר ללומד שאין כאן סתירה, ציין הש״ך שהשיחה עם ר׳ ליב התקיימה שנים אחרי פרסום פסקו האחר.

סיכומו של דבר, יש עדות לכך שהש״ך עסק בכתיבת הארוך מש״ך לפני שנת ת (1640), וגם לכך שעדיין הוסיף הש״ך לעדכנו בשנת תיז (1657).

<u>3.5.3 בחינת קטעים מקבילים בארוך מש״ך ובשפתי כהן</u>

להלן נראה, שבחינת כמה וכמה קטעים מקבילים בארוך מש״ך ובשפתי כהן, מבחינת תוכנם, מובילה למסקנה שכתיבת הארוך קדמה לכתיבת השפתי כהן.

<u>א.</u> בסימן ב דן המחבר בארוך מש״ך בסתירה בין סימן א, שם כתוב שהחשוד על הגנבה כשר לשחוט, ובין סימן ב שם מובאת דעת הרמב״ם שכל המשומד לאחת משאר עבירות פסול לשחוט. בתוך כדי הדיון, מתייחס המחבר לדברי הב״ח בסימן ב, וגם בשפתי כהן, בס״ק יח מתייחס לאותם דברים:

<u>ארוך מש״ך סימן ב</u>	**<u>שפתי כהן סימן ב ס״ק יח</u>**
אבל בב״ח כתב דברים בלא טעם, ומחלק בין עבירה	ומ״ש הב״ח בזה בקונ׳ אחרון, כבר

[252] ראו פרידברג, **כתר כהונה**, עמ׳ 16.

לעבירה, עיין שם. ומה שכתב: 'ותדע שאמרו רוב גנבים ישראל וכו', כאן טעות נזדקר לפניו, אפילו בר דבי רב לא יטעו בזה. דמה שכתב רוב גנבים ישראל, הוא דלא אמרינן דמותר אלא כשיש גנבים בעיר ורוב מהגנבים הם ישראל, אבל שיהיה רוב ישראל גנבים, חלילה לא תהא כזאת בישראל, ועתה ישראל אשר בך אתפאר תקיצנה בבית זה שלא כדעת דברו.

צוה הוא ז"ל בעצמו למחקו. והגאון אמ"ו ז"ל הכ"מ תירץ, דשאני בסימן א' דלא ידעינן בודאי ששחט, ואפשר דאף על גב שחשוד על הגנבה נתן לאחר לשחוט.

השוואת שני הקטעים מראה על שתי אינדיקציות לכך שהקטע בארוך מש"ך קדם לזה שבשפתי כהן: ראשית, בשני הקטעים מתייחס המחבר לטיעון שכתב הב"ח בקונטרס אחרון שלו. אלא שבארוך מש"ך הוא מבקר אותו בחריפות, ואילו בשפתי כהן רק ציין ששמע שהב"ח ציוה למחוק טיעון זה. ברור, איפוא, שהביקורת נכתבה קודם בזמן. שנית, בשפתי כהן כתב תירוץ נוסף לסתירה בשם אביו,[253] וסביר שזו תוספת מאוחרת, שכן וודאי לא היה נמנע מלכתוב אותה בארוך מש"ך, אילו שמע אותה קודם לכן.

<u>ב.</u> בסימן טז, בנוגע לאיסור שחיטת 'אותו ואת בנו' ביום אחד, נפסק שאם האחד 'נתנבל' (מת שלא על ידי שחיטה), אין איסור לשחוט את האחר בו ביום. בהתייחס לזה מביא הש"ך בשני החיבורים את דברי הב"ח, על מקרה שבו החיה נתנבלה בדבר שיש בו משום חומרה בעלמא ולא מן הדין:

<u>ארוך מש"ך סימן טז</u>

וכתב הב"ח... אם נתנבלה בידו באחד מן הדברים שאנו מחמירים בו, כגון שהיה במיעוט בתרא וכיוצא בזה בפלוגתא דרבוותא, אין לשחוט

<u>ש"ך יורה דעה סימן טז ס"ק יט</u>

כתב הב"ח: 'מיהו אם נתנבל בידו בא' מהדברים שאנו מחמירים בו, כגון שהייה במיעוט בתרא, וכה"ג בפלוגתא דרבוותא, אין לשחוט הבן או האם אחריו, נ"ל' ע"כ. וכ"כ הסמ"ק סי' קס"ז, דאם שהה או

---

[253] עליו כתב הש"ך כאן את הביטוי 'הכ"מ' – 'הריני כפרת משכבו'. משמעותו היא שהקטע נכתב פחות משנה מאז פטירת אביו של הש"ך (ראו **שולחן ערוך** יו"ד סימן רמ סע' ט). אך לא ידוע בדיוק מתי נפטר (ראו בסע' 1.1).

הבן או האם אחריו עכ"ל... ר"ל, דאסור לכתחילה, אבל אין לוקין ופשוט הוא.

החליד במעוט של סימנים, או בצרוף שהיות, או שנמצא סכין פגומה לאחר ששחט דאסרי' להו מספיקא, וכן כל כי הני, נראה דאסור לשחוט השני, ואם שחט אינו לוקה ע"כ.

במקרה הזה, הקטע בשפתי כהן ארוך יותר, אך הסיבה לכך היא, שמה שכתב המחבר בארוך מש"ך מדעת עצמו – כתב בשפתי כהן בהסתמך על מה שכתב הסמ"ק (ר' יצחק מקורביל). כאן ניתן לומר כמעט בוודאות שהקטע בארוך מש"ך נכתב לפני הקטע בשפתי כהן. בזמן שבתווך איתר הש"ך מקור לדבריו אצל אחד מבעלי התוספות, ובכתבו את הס"ק בשפתי כהן כתב אותו הדבר, אך הפעם בשם אחד מן הראשונים ולא בשם עצמו. גם תופעה זו חוזרת במקומות אחרים, בהם ניכר שהש"ך בחר להוסיף תוכן נוסף בס"ק בשפתי כהן המקביל לדיון בארוך מש"ך.

__ג.__ בסימן ו בארוך מש"ך דן בכשרות השחיטה בסכין העשויה מקנה ש'קסמין נבדלים ממנה' (חתיכות קטנות נפרדות מהקנה) לכתחילה ובדיעבד. באותו עניין דן הש"ך בשפתי כהן בסי' ו (ס"ק ג). העמדת הדברים אלה מול אלה, תלמד אותנו על השוני בין החיבורים:

__ארוך מש"ך סימן ו__

ומ"מ, לטעמא דרש"י, אם שחט ואינו ברור לו אם ניתזין הקסמין ממנו – אסור, דשמא הוי ניתזין והוה קורעין, כמ"ש מהרש"ל ז"ל: 'אבל בדיעבד כשר, אם ברור לו שלא ניתזין קסמין ממנה' עכ"ל. ורצונו כמו שפירש רש"י, דבאינו ברור לו אם ניתזין ממנה.

ובב"ח כתב וז"ל: 'מה שכתב העיטור לטעמא דניתזין דקסמין נבדלין ממנו אף בדיעבד אסור, לא ידעתי למה, שהרי צריך הוא לבדוק אחרי שחיטה. ואם נמצא יפה, א"כ לא היה הקסמין נבדלין. וכך מבואר מדברי הרבינו ירוחם, שכתב אבל שאר

__שפתי כהן יורה דעה סימן ו ס"ק ג__

כתב ב"י וד"מ בשם בעל העיטור דלפ"ז בדיעבד נמי פסול ור"ל כשנאבד לאחר שחיטה ולא בדקו אבל אם בדקו וברור לו שלא נתזו קסמין הימנו כשר בדיעבד וכמ"ש רבינו ירוחם ומהרש"ל פרק קמא דחולין סימן ל"ד והוא דלא כהב"ח שהבין שבעל העיטור חולק עם רבינו ירוחם.

קנים לא ישחוט בהם לכתחילה כי נבדלין מהם קסמין. אלמא דבדיעבד שרי, וכן עיקר' עכ"ל. והפריז על המדה להשיג על רב הגדול כמו בעל העיטור בחנם, דודאי מיירי היכא דאינו ברור לו, כגון שנאבד אחר שחיטה, אז אסור, שמא היה ניתזין. משא"כ לטעם הירושלמי, דודאי לא יאמר העיטור היכא דברור לו שאינו ניתזין דשחיטתו פסולה. וה"ר ירוחם, דעתו לומר דלכתחילה לא ישחוט, אבל בדיעבד אם ברור לו שלא היה ניתזין מותר, וזה פשוט.

מסקנת שני הקטעים היא זהה: מי ששחט בקנה שקסמים עלולים להינתז ממנו, צריך לבדוק לאחר השחיטה האם כך קרה. אם ברור לו שלא ניתזו קסמים השחיטה כשרה, ואם לא ברור לו – השחיטה פסולה. אלא שהקטע שבארוך מש"ך הוא ארוך יותר בצורה ניכרת.

הגורם הראשון לכך הבולט לעין, הם הציטטות אותן מביא המחבר בארוך מש"ך, אך משמיט בשפתי כהן. בארוך מצטט המחבר את מהרש"ל וב"ח בלשונם, ואילו בשפתי כהן רק מסכם את דעתם בקצרה בלשונו.

הגורם השני, הוא גם כאן השמטת דברי הביקורת על הב"ח. בארוך כתב: 'והפריז על המדה להשיג על רב הגדול כמו בעל העיטור בחנם', ואילו בשפתי כהן כתב רק: 'והוא דלא כהב"ח'.

להלן נראה, שהשמטת מילות ביקורת היא תופעה חוזרת מהארוך לשפתי כהן. או במילים אחרות, בשני החיבורים נמצא כתיבת תוכן זהה, אך בשפתי כהן במילים מעטות יותר ומעודנות יותר.

<u>**ד.**</u> בקטע הראשון בספר ארוך מש"ך (עמ' א), מאריך המחבר בדיון בשאלה האם עבד שאינו משוחרר כשר לשחוט. המעיין בשפתי כהן בסימן א (ס"ק ב) יגלה על נקלה, שס"ק זה הוא סיכום של האמור בעניין זה בארוך מש"ך, תוך השמטה של ההערות הביקורתיות כלפי הב"ח. בארוך מש"ך שם כתב על הב"ח כך: 'שלא כדין השיג (על הדרישה)... ושלא כדין השיג הב"ח על הש"ע'. לעומת זאת, בשפתי כהן כתוב רק 'והב"ח השיג על המחבר... ולפעד"נ כמ"ש'. בניסוח מרוכך זה דוחה הש"ך את שיטת הב"ח.

ה. פעמיים בארוך מש"ך מביא הש"ך דברים בשם אביו 'שיחיה', ואילו בקטעים המקבילים בשפתי כהן מוזכר אביו בברכת המתים.[254] בשני המקומות האלה נראה שהקטע בארוך מש"ך נכתב קודם לזה שבשפתי כהן, ובינתיים נפטר אביו לבית עולמו. ובדרך אגב יש לציין, שאבי הש"ך מוזכר פעם נוספת בארוך מש"ך (בסי' לט), גם כן בחייו, ואילו בשפתי כהן מוזכר אביו פעמים רבות נוספות, אך תמיד בברכת המתים. אך יש לסייג מאוד הבחנה כזו, כיוון שקיימת אפשרות שברכת המתים בשפתי כהן היא תיקון של המדפיסים.

ו. בסימן יח (סע' יח) פסק הרמ"א שאין חובה לבדוק את סכין השחיטה בין כל שחיטה ושחיטה אבל ראוי לעשות זאת (מדין 'עצה טובה'). הב"ח חולק על הרמ"א, ואילו הש"ך מצדד בדעת הרמ"א:

ארוך מש"ך סימן יח

כתב הב"ח וז"ל: כתב בתרומת הדשן סימן קפ"ד, דיכול השוחט לשחוט הרבה על סמך שיבדוק הסכין לבסוף, ואם ימצא פגום הכל טריפה. ולפענ"ד נראה דאין להקל כלל. חדא, דאף לפי דקדוקו, הרי הרא"ש ורבינו כתבו ואם לא בדק וכו' ונדקדק מדבריהם להיפך, ויש לסמוך אדבריהם שהם אחרונים וראו בלשון הרי"ף והרמב"ם ולא ישר בעיניהם' עכ"ל.

ודעתו לשפוך סוללה על הרב בהגהות ש"ע סוף סי"א, ודבריו אינן אלא כמתמיהין, דהא בלאו הכי מוכרח כן מדברי הרי"ף והרא"ש, שהרי בתר מאי דפסקו הלכתא כרב הונא, כתבו: 'והילכך צריך לבדקה בין כל חדא וחדא'. מדכתבו 'והילכך', משמע דמהאי טעמא דוקא הוא דצריך בדיקה. וכן משמע נמי בגמרא קצת,

שפתי כהן סימן יח ס"ק יח

כן משמע ג"כ מדברי המחבר והרמב"ם והרי"ף, שכתבו שאם לא נעשה כו', משמע דוקא מה"ט צריך לבדוק בין כל א' וא', וכדאיתא בת"ה. וכן הוא הל' בכל בו וסמ"ג ושאר פוסקים, וכ"פ מהרש"ל פ"ק דחולין סי' י"ט, וכן נ"ל מוכח בהדיא מדברי הרי"ף והרא"ש, שכתבו בתר מאי דפסקו הלכתא כרב הונא בשלא שבר בו עצמות הלכך צריך בדיקה בין כל חדא וחדא כו'. וכן מוכח בסה"ת סי' ב' שכתב וז"ל: 'אם שחט בסכין בדוקה, ולאחר שחיטה מצא בה פגימה, כולן פסולות. לכן טוב לבדוק הסכין בין כל אחד ואחד' עכ"ל. וכן מוכח בש"ס במאי דקאמר כמאן כר"ה ולמיפסיל קמייתא. וכ"כ בחדושי הרשב"א דף י"ד סוף ע"ג,

[254] **בארוך מש"ך** בסי' יח וכה, וב**שפתי כהן** על יו"ד בסי' יח ס"ק יג, ושם בסי' כה ס"ק ד.

דקאמר רב כהנא מצריך בדיקה בין כל חדא וחדא. כמאן? כרב הונא, ולמיפסל קמייתא. לא, כרב חסדא, ולאכשורי בתרייתא. והשתא להב"ח, דלא מצריך לכתחילה לבדוק קמייתא אפילו לרב הונא, איכא למיחש לתקלה, דלמא מישתלי ואכל. וכן הביא בתרומת הדשן שם ראיה זו עיין שם, אלא שחזר ודחה וחזר וישבה עיין שם. אבל לפי מה שכתבתי, מנ"ל לתלמודא דילמא כרב הונא נמי לאכשורי קמייתא, אי אפשר כלל לומר הך דחיית דתרומת הדשן שם ודו"ק.

ומה שכתב שהרא"ש והטור הם אחרונים כו', אין זה אלא דבר שפתים אך למותר, מי שיש לו לב להבין, יראה אם כוונת הרא"ש והטור כך, היו רומזין דין כזה כחוט השערה במה שהחליפו ד' בוי"ו, ואדרבה המדקדק בדברי הטור משמע בהגהות מהרמא"י וכמבואר ברא"ש כמו שכתבתי.

דהכי מוכחת סוגיא, כי מה שהיה מצריך רב כהנא בדיקותא בין כל חדא וחדא, דרך עצה טובה ולא מחובה כו', וכן דעת הרבה פוסקים, דלא כהב"ח שהשיג על הר"ב, וכתב שהרא"ש והטור הם אחרונים ראו בל' הרי"ף ולא ישר בעיניהם, לכך שנו הלשון וכתבו ואם בוא"ו, דליתא, דמדברי הטור אין הכרח, ומהרי"ף והרא"ש מוכח כן בהדי', מלבד הלשון. מיהו צריך שלא יקחו מהנשחטים לאכול קודם בדיקת הסכין של אחר השחיטה.

השוואה בין שתי המובאות מעלה את המסקנות הבאות: הצד השווה שבשני הקטעים הוא התמודדות מול הב"ח ודחיית דעתו, אם כי בארוך מש"ך הב"ח נמצא במוקד הדיון ואילו בשפתי כהן דעת הב"ח מופיעה רק לבסוף. הבדל נוסף: מבחינה תוכנית יש בשפתי כהן תוספת משמעותית, והיא הבאת תימוכין מכמה וכמה ראשונים נוספים שלא הוזכרו כלל בארוך מש"ך. כמו כן, בעוד ההתמודדות בארוך מש"ך היא ארוכה בניסוחה ומרובת ראיות, בשפתי כהן – שוב אנו נתקלים בטיעונים קצרים יותר ומעודנים יותר כלפי הב"ח.

ז. לבסוף נבחן שני קטעים מן הדומים ביותר בין שני החיבורים: בסימן כג, מובא דינה של חיה שנשחטה ולמרות שנשחטה נותרה בחיים, שעדיף להכותה על ראשה מאשר להמשיך את מעשה השחיטה, ובלבד שלא תישבר מפרקתה מהמכה על ראשה. על זה כתב הש"ך:

ארוך מש"ך סימן כג

כתב ספר התרומה: 'ולדעת רש"י, אם שוהה למות יכנה על ראשו, ובלבד שלא ישבר המפרקת' עכ"ל. ומהרש"ל מביאו בפרק השוחט סימן ט, וכתב עליו: 'חומרא יתירה היא, דפשיטא אם אינה שובר המפרקת ביד, דלא נראה כשחיטה. ולמה לנו להחמיר כולי האי' עכ"ל.

ובאמת שלא הבין דברי ספר התרומה, דהבין דמאי דכתב ובלבד שלא ישבר המפרקת הוא מטעם שהייה, וליתא, אלא טעמו כדגרסינן בפרק כל הבשר, דבשובר מפרקת של בהמה קודם שתצא נפשה, מבליע דם באברים ואסור. ויתבאר לקמן סימן ס"ז. ולכתחילה אסור לשבור המפרקת, אפילו רוצה לאכול ממנה באומצא, כמו שהביא הב"י שם בשם שבולי לקט, ופסקו מהרש"ל פרק כל הבשר סימן צ"ט.

שפתי כהן סימן כג ס"ק יב

ובספר התרומה מסיים: 'ובלבד שלא ישבר מפרקתה'. וכתב עליו מהרש"ל שם: וחומרא יתירא היא, דפשיטא אם שובר המפרקת בסכין דלא נראה כשחיטה. ולמה לנו להחמיר כולי האי' עכ"ל.

הבין דאסור מטעם שהייה, וליתא. אלא טעמו כדגרסינן בפ' כ"ה: 'השובר מפרקתה של בהמה קודם שתצא נפשה אסור משום מבליע דם באברים'. ויתבאר לקמן סי' ס"ז דלכתחלה אסור לשבור המפרקת אפילו לאכול ממנה באומצא, כמ"ש ב"י שם בשם שבולי הלקט, ופסקו מהרש"ל גופיה פ' כ"ה סי' צ"ט, וכ"כ העט"ז כדפרי' ע"ש.

בדוגמה שלפנינו הדמיון בין שני הקטעים בולט להפליא, עד כי נדמה שכמעט יש כאן העתקה מחיבור אחד למשנהו. אך גם בדוגמה זו, הארוך מש"ך ארוך יותר מהקטע בשפתי כהן בשל ציטטות ארוכות יותר, וגם כאן ביטויי הביקורת מעודנים יותר. במקום המשפט: 'ובאמת שלא הבין דברי ספר התרומה' בארוך מש"ך, מופיע המילים: 'הבין דאסור... וליתא'. והדעת נוטה שהקטע בשפתי כהן הוא עיבוד של הקטע שבארוך מש"ך.

לסיכום, בחנו כאן מובאות שונות בארוך מש״ך ומקבילותיהן בשפתי כהן, וראינו כיצד בארוך מש״ך חוזרות על עצמן הציטטות הארוכות, המשא ומתן ההלכתי ארוך יותר והביטויים החריפים כלפי פוסקים קודמים. למעיין נדמה לא אחת, כי הקטעים המקבילים בשפתי כהן הם מעובדים ומקוצרים, גם מעודנים בלשונם, ולעיתים זוכים לתוספת תוכנית אותה בחר הש״ך להוסיף בכתבו את השפתי כהן.

3.5.4 דיונים ללא מקבילות בחיבור האחר

כדי להשלים את הדיון בהשוואה בין הארוך מש״ך ובין השפתי כהן, חשוב להבהיר כי קיימים דיונים רבים בארוך מש״ך שלהם אין דיון מקביל בשפתי כהן, וגם להיפך. כדי לתקף טיעון זה, בדקתי ביסודיות את עשרים ואחד הסימנים הראשונים בארוך מש״ך (סימנים א-כח),[255] והשוואתי אותם לכתוב בשפתי כהן בסימנים המקבילים.[256] בסימנים הנידונים מניתי כ-129 דיונים בארוך מש״ך, ו-335 סעיפים קטנים בשפתי כהן. ב-84 מקרים מצאתי הקבלה ברמות שונות בין הארוך מש״ך ובין השפתי כהן. כלומר, לכ-65% מהדיונים בארוך מש״ך יש מקבילות בשפתי כהן, ולכרבע מהסעיפים הקטנים בשפתי כהן קיים דיון מקביל בארוך מש״ך.

ממצאים אלה מעוררים את השאלה, מדוע זה כך? מדוע לדיונים רבים בארוך מש״ך אין דיון מקביל בשפתי כהן?[257]

כפי הנראה, המפתח לפתרון שאלה זו, נעוץ בתכלית השונה שבכתיבת שני החיבורים. כמו שהראנו למעלה, הארוך מש״ך הוא במידה מעטה נושא כלים לטור, כלומר, מעיר על הטור והפוסקים המודפסים סביבו – הבית יוסף, הבית חדש, הדרכי משה והדרישה, אך במידה רבה יותר הוא מהווה ספר חידושי-הלכה עצמאי לחלוטין של מחברו – הש״ך. לעומת זאת, השפתי כהן על השולחן ערוך הוא במקרים רבים פרשן לשולחן ערוך, ומתבסס על כך שכל הלומד בו קורא אותו

---

[255] בין הסימנים א-כח יש שבעה סימנים שאין עליהם שום הערה ב**ארוך מש״ך** (ג, ז, יא-טו).

[256] ראו טבלה מפורטת בנספח 1.

[257] דוגמה מעניינת לכך נמצא בסימן סג: בארוך מש״ך שם יש שני דיונים הלכתיים, שהיה ניתן לצפות שהש״ך יעסוק בהם גם בשפתי כהן, אך אין להם זכר שם. מנגד, יש ב**שפתי כהן** שם (בס״ק ח) הערה דווקא על הטור! וזו אינה קיימת כלל בארוך מש״ך, שהוא לכאורה נושא כלים של הטור. היפוך זה אומר דרשני.

תוך קריאה צמודה של דברי השולחן ערוך הסמוכים. זה מסביר את 'הסעיפים-הקטנים' הרבים שכל מגמתם הוא פירוש לשולחן ערוך, ולהם אין לצפות למצוא מקבילה בארוך מש"ך. כמו כן, דיונים רבים הקשורים לפרשנות של הפוסקים שהוזכרו סביב הטור, נדמים כחסרי רלוונטיות ללומד השולחן ערוך, כגון במקרים שלא נפסקו להלכה על ידי השולחן ערוך, ולכן הושמטו בחיבור זה.

נוסף על כך, כיוון שלפי השערתי השפתי כהן נכתב ברובו מאוחר יותר מהארוך מש"ך, נוספו בו דיונים חדשים רבים אותם לא טרח הש"ך להוסיף בארוך מש"ך.

בנוסף, נראה כי במקרים רבים הציר המבחין בין החיבורים הוא הציר שבין פרשנות ובין פסיקת הלכה. כמובן, הלכה נמצא לרוב גם בארוך מש"ך, ופרשנות נמצא גם בשפתי כהן. אבל, דיונים רבים מאוד בארוך מש"ך שהם בעלי אופי פרשני מובהק, לעיתים חסרי כל משמעות הלכתית-מעשית – נשמטו לגמרי בשפתי כהן על השולחן ערוך. כך לדוגמה, ניתן להבין כיצד הערה הלכתית על הטור בסימן סג, תופיע בשפתי כהן (בס"ק ח) ולא בארוך מש"ך, ושני דיונים שאין להם משמעות מעשית באותו סימן בדיוק בארוך מש"ך, לא יועתקו לשפתי כהן.

ביטוי מפורש להבדל זה נמצא בשפתי כהן:[258]

> בספרי הארכתי בביאור הדברים דאיסור של דבריהם שיש לו עיקר בדאורייתא וכפירוש דברי הרשב"א והטור וביארתי הכל על נכון ע"ש ואין להאריך כאן לפי שנ"ל עיקר לדינא דאפי' איסורים של דבריהם שאין להם עיקר כלל בתורה אין לבטלו או להוסיף עליו וכדעת הרב וכמו שכתבתי שם ע"ש.

כלומר, מה שבחר הש"ך להאריך בארוך מש"ך בנושא 'איסור של דבריהם שיש לו עיקר בתורה', החליט להשמיט בשפתי כהן, כיוון שאין לו שום משמעות הלכתית-מעשית, כי הש"ך פוסק הלכה למעשה כדעה אחרת בשאלה זו. נמצא, שבדברים אלו שכתב הש"ך בשפתי כהן, ביטא מפורשות את ההבדל בין הצד הפרשני הקיים והבולט בארוך מש"ך, מול הצד הפסיקתי-מעשי בשפתי כהן.

---

[258] **שפתי כהן** על יו"ד, סימן צט ס"ק יז. הערה דומה יש ב**נקודות הכסף**, סימן לה אות ב: 'ועיין ברש"ל... והבאתיו בספרי, ובש"ך קצרתי לפי שנראה לדינא להקל בכל גווני'.

מאותה סיבה, תתאפיין הכתיבה בארוך מש״ך באריכות רבה יותר מאשר בשפתי כהן, כי הארוך מש״ך משמש ככלי פרשני בידי הש״ך. זאת לעומת כתיבה ממוקדת ועניינית יותר בשפתי כהן – בעל האוריינטציה ההלכתית-מעשית.

מבחין נוסף, המתאים להיותו של הארוך מש״ך חיבור עצמאי, הוא מציאותן של העתקות ארוכות יחסית בתוך הכתיבה של הש״ך, ולעתים אפילו העתקות ארוכות מאוד מתוך חיבורים קודמים לו.[259] העתקות כאלו אופייניות לחיבורים עצמאיים ופחות לנושאי כלים. בחיבור עצמאי שאינו נסמך על חיבור אחר יש חשיבות להביא מובאות ארוכות כדי שיהיו לפני הקורא בטרם ינתח אותן המחבר. לעומת זאת, בנושאי כלים הטקסט אליו מתייחס המחבר בדרך כלל קיים לפני הקורא. כיון שכך, יש העתקות רבות כאלה בארוך מש״ך, ואילו בשפתי כהן הן כלל לא קיימות.

3.5.5 אופי ההפניות מארוך מש״ך לשפתי כהן ולהיפך

ראינו קודם לכן כיצד עיבד הש״ך פסקות שכתב בארוך מש״ך לסעיפים-קטנים בשפתי כהן. תימוכין למגמה זו ניתן למצוא גם בהפניות המרובות מהשפתי כהן לארוך מש״ך, בכל מקום שציין לעיין 'בספרו'.[260] כיוון שהחיבורים הם שונים בתכליתם, לעיתים העדיף הש״ך להפנות את הלומד לעיין בארוך מש״ך, ולא להעתיק את שכתב שם לתוך השפתי כהן.

אלא, שלא כמצופה מן הנאמר כאן, גם בחיבור ארוך מש״ך קיימות הפניות רבות לשפתי כהן, בדרך כלל בלשון 'ועיין בפירושי לשולחן ערוך'. לאורך החיבור נמצאות כשלושים ואחת הפניות כאלה. ובמבט ראשון נראה שלפחות חלקים מסוימים בשפתי כהן היו קיימים לפני מקביליהם בארוך מש״ך.

לפני שננסה לבאר את עניינן של ההפניות, נעמוד על טיבן: בחינה של שלושים ואחת ההפניות מעלה, כי רובן המכריע מצויות בסוף פיסקה בארוך מש״ך;[261] כמעט כולן מנוסחות בלשון עבר

[259] ראו לדוגמה ב**ארוך מש״ך** בסימנים הבאים: לו, מו, נז, עז, פג (שלוש ציטטות ארוכות), צט, ק.

[260] ב**שפתי כהן** על סימנים א-קי ביו״ד (הסימנים המקבילים לחיבור הארוך מש״ך) מצויות 47 הפניות לארוך מש״ך (אחת מהן – בסימן צו ס״ק ה, מפנה לסימן שלא קיים לפנינו בארוך מש״ך).

[261] עשרים וארבע מתוך שלושים ואחת ההפניות.

('כמבואר בפירושי לש"ע'), או מתייחסות לשפתי כהן כאל פירוש קיים בשעת הכתיבה;[262] ברובן המכריע אין הפניה מדויקת לס"ק.[263] לדוגמה, בסימן טז בארוך מש"ך כתוב כך:

> אך מה שכתב מותר למסור הבן לחרש שוטה וקטן לשוחטו בינו לבין עצמו אינו דהא אסור אפילו להשליכו לכלבים דחיישינן דלימא אתי למיטעי ולמיכל משחיטתייהו ועיין בפירושי לש"ע ואפשר דלאו דוקא נקט.

על כל פנים, את מציאותן של הפניות אלה ניתן להסביר בשני אופנים: ניתן לומר, שפיסקה שממנה יש הפניה מהארוך מש"ך לשפתי כהן היא מאוחרת לכתיבת השפתי כהן. כלומר כך:

כתיבת שפתי כהן ⬅ כתיבת הארוך מש"ך ובו הפניה לשפתי כהן

לחילופין, ניתן לומר שכל ההפניות או חלקן הן תוספות מאוחרות יותר לחיבור ארוך מש"ך. כלומר, בטקסט המקורי הן לא היו כלולות, ורק לאחר שהש"ך כתב את שני החיבורים, חזר והוסיף הפניות רלוונטיות מהארוך מש"ך לשפתי כהן. כלומר כך:

כתיבת הארוך מש"ך ⬅ כתיבת שפתי כהן ⬅ הוספת הפניות בארוך מש"ך לשפתי כהן

כאמור, רוב ההפניות מתייחסות לפירוש על השולחן-ערוך כקיים, וזה מחזק את ההשערה שההערות האלה מאוחרות לשפתי כהן. אבל, מצד שני, העובדה שמרבית ההפניות מופיעות בסוף פסקה, מאפשרות את המחשבה שהן נוספו מאוחר יותר, כנראה לאחר כתיבת השפתי כהן. דהיינו, בשלב מאוחר יותר, שתל מחבר הארוך מש"ך הערות בלשון עבר, על אף שבזמן כתיבת עיקר הטקסט בארוך מש"ך, הערות אלה לא היו רלוונטיות.

אפשרות נוספת להיווצרות ההפניות, היא שהמחבר אכן כתב אותן לפני שכתב את השפתי כהן, במקומות שבהם היה בדעתו לדון בעתיד באותו ענין בשפתי כהן (וזו הסיבה שברובן המכריע אין הפניה מדויקת לס"ק בשפתי כהן – כיוון שהוא עדיין לא היה קיים). למעשה, תופעה כזו קיימת בטופס השו"ע של הש"ך על חושן משפט בכמה מקומות בהם מפנה הש"ך לחיבורו על חו"מ, תוך

[262] למעט בסימנים לא ומג (שם כתוב: 'וכמו שיתבאר בפירושי לשלחן ערוך') ובסי' נז (שם כתוב: 'כמו שאפרש דבריהם בחיבורי לש"ע').

[263] למעט שש הפניות בסימנים: א, לז, נה, עב, צט, קה.

שהוא מציין לסי' מסוים ולס"ק, אך משאיר רווח במקום לציין את האות של הס"ק – כאילו תכנן לכתוב על כך, אך טרם עשה זאת.[264]

כלומר, לפי זה יתכן שסדר הדברים היה כך:

כתיבת הארוך מש"ך ובו הפניות בלשון עבר למה שיכתוב בעתיד ⬅ כתיבת שפתי כהן

אחת משתי האפשרויות האחרונות שהוצגו עשויות להסביר את ההערה התמוהה שנמצאת בסימן כז בארוך מש"ך, שם נכתב כך:

> תמה הב"י, למה הוצרך הטור להזכיר, דכל שנפסלה בשחיטה הרי הוא נבילה. ודאי דאין זה קושיא, דכמה נפקותא איכא בינייהו, כמבואר בפירושי לש"ע.

למרבה הפלא, המעיין בשפתי כהן בסימן כז לא ימצא שום זכר לדיון כזה, ורק בהערות נקודות הכסף על הסימן יש התייחסות מסוימת לעניין. אם נניח שהערה זו נכתבה בארוך מש"ך לפני כתיבת השפתי כהן, כפי שהצענו כאן, אפשר יהיה להניח שהש"ך חזר בו מסיבה כל שהיא מכוונתו לעסוק בנושא זה בשפתי כהן, אך שכח למחוק הערה זו מהארוך מש"ך.[265]

לסיכום הדברים, מציאותן של הפניות מהארוך מש"ך לשפתי כהן אינה שוללת את קדימותו של הארוך מש"ך לשפתי כהן.

3.6 קטעים אבודים מארוך מש"ך בתוך נקודות הכסף

למעלה בפרק זה הראנו בצורה ברורה שאת החיבור 'ארוך מש"ך' כפי שהוא לפנינו – חיבר הש"ך, ובכל מקום שכתוב 'בספרי', כוונת הדברים לחיבור זה. אולם, עיון בספר נקודות הכסף מעלה כמה שאלות על כך.

ביחס לארוך מש"ך קיימת בנקודות הכסף תופעה ייחודית – הש"ך העתיק קטעים שלמים מהארוך מש"ך (או ליתר דיוק, 'מספרו') לתוך נקודות הכסף. בדרך כלל פתח הש"ך במילים 'וזה לשוני בספרי', וסיים את ההעתקה במילים 'עד כאן לשוני'. לכאורה, ניתן היה להכריע בצורה חד

[264] ראו בטופס השו"ע של הש"ך על חו"מ בסי' לד ס"ק ע, ומעל סי' סה, ובסי' צ סע' ז, ובסי' צד סע' יז.

[265] דיון בנושא זה נמצא ב**דרישה** וב**בית חדש** בסי' כז. יתכן שמסיבה זו ויתר הש"ך על דיון נוסף בספרו **שפתי כהן**.

משמעית באמצעות קטעים אלה בשאלת הזיקה של השי״ך לחיבור ארוך מש״ך. אלא, שלמרבה הפלא, יש מספר העתקות שלא נמצאות כלל בארוך מש״ך שלפנינו. להלן פירוט ההפניות השונות של השי״ך בנקודות הכסף ל׳ספרו׳ (עד סימן קי[266]) וההתאמות להפניות אלה, אם ישנן:

נקודות הכסף	ארוך מש״ך באותו סימן
סי׳ א אות ד: ׳וכמו שכתבתי בספרי׳	נמצא בד״ה ׳אבל מי שיודעין׳
סי׳ לה אות ב: ׳עיין ברש״ל... והבאתיו בספרי׳	לא נמצא
שם אות ג (העתקה): ׳וזה לשוני בספרי... ע״כ׳	לא נמצא
סי׳ לו אות ז: ׳ובספרי כתבתי׳	נמצא בד״ה ׳פשוט הוא׳
סי׳ לז אות א: ׳וכמו שכתבתי בספרי ע״ש׳	נמצא בד״ה ׳כתב בדרכי משה׳
סי׳ מו אות א (העתקה): ׳ואני בספרי כתבתי וז״ל... עכ״ל׳	לא נמצא
סי׳ נז אות ד (העתקה): ׳כתבתי כן בספרי וז״ל... ע״כ׳	לא נמצא
סי׳ סט אות ז (העתקה): ׳ואני בספרי השגתי על התורת חטאת בזה וזה לשוני... עד כאן לשוני׳	לא נמצא
סי׳ עו אות ג (העתקה): ׳אבל בספרי כתבתי וז״ל... ע״כ׳	לא נמצא
סי׳ פז אות ג (העתקה): ׳כתבתי שבספרי הארכתי... וז״ל בספרי... עד כאן לשוני׳	נמצא בד״ה ׳ומהרש״ל בפרק כל׳
סי׳ צ אות א: ׳גם אני בספרי הקשיתי על התורת חטאת׳	לא קיים סי׳ צ בארוך מש״ך שלפנינו
סי׳ צב אות א: ׳כמו שהבאתי בספרי׳	נמצא בד״ה ׳ומ״מ אין דרכו׳
סי׳ צב אות ז: ׳וכן העליתי גם אני בספרי׳	לא נמצא
סי׳ צג אות ב (העתקה): ׳ובספרי כתבתי תירוצים אחרים יותר מתקבלים... ולפי שהוא דבר חידוש אעתיקנו בכאן... ובספרי כתבתי דלא דקדקו כלל... והבאתי בספרי שם דברי הרא״ש...עד כאן׳	לא נמצא (בד״ה ׳הקשה הב״י׳ יש דיון בנושא זה, אבל תוכן הדברים שכתב בנקודות הכסף לא נמצא בארוך מש״ך)
סי׳ צג אות ג (העתקה): ׳וכן כתבתי בספרי׳	נמצא בד״ה ׳כתב בהגהת ש״ד׳
סי׳ קא אות א (העתקה): ׳וכמ״ש בספרי וז״ל... עד כאן לשוני׳	לא קיים סי׳ קא בארוך מש״ך שלפנינו

[266] כיון ש**ארוך מש״ך** שלפנינו הוא רק עד סימן קי. לגבי הפניות בסימנים שלאחר מכן אתייחס בהמשך.

סי׳ קב אות א: ׳כבר כתבתי בספרי...׳	לא נמצא (בסוף סי׳ קב בארוך מש״ד כתוב: ׳חסר כאן עד סימן ק״ה׳. בסי׳ קב יש דיונים רק על תחילת הסימן ולכן יתכן שסוף הסי׳ אבד)
קה ב: ׳כבר השגתי בש״ך... וכתבתי שם בקצרה וכתבתי שבספרי הארכתי בזה׳	נמצא בד״ה ׳והכי משמע׳
קונטרס אחרון לסי׳ צה: ׳ואף שכתבתי בספרי׳	נמצא בד״ה ׳כתב הרב ב״י׳

סיכום הנתונים: בסימנים א-קי, שעליהם יש ארוך מש״ד, מפנה הש״ך ל׳ספרו׳ 19 פעמים. בשמונה פעמים מתוכן יש התאמה לכתוב בארוך מש״ד, וב-11 פעמים אין התאמה. פעמיים מפנה הש״ך לסימן שאין עליו ארוך מש״ד כלל. תשע פעמים מעתיק הש״ך קטעים שלמים מתוך ׳ספרו׳. שנים מתוכם נמצאים במלואם בארוך מש״ד שלפנינו, אך שבעה אחרים אינם נמצאים כלל!

אילו פתחנו כאן את הדיון בזיהוי מחבר הארוך מש״ד, יתכן שהיינו מטילים ספק בשיוכו לש״ך עקב נתונים אלה. אבל, כיון שכבר הוכחנו בדרכים אחרות את הזיהוי, וכיון שקיימות כאן שתי העתקות של שני קטעים לא קצרים, המופיעים מילה במילה בארוך מש״ד – מסקנתנו הפוכה בתכלית: אין להטיל ספק בזיהוי הש״ך כמחבר הארוך מש״ד, ומזה נובע שההפניות שאין להן התאמה – מלמדות על חלקים אבודים בספר ארוך מש״ד. חלקים אלה אבדו במהלך מאה השנים שעברו מאז מות הש״ך ועד הדפסת הארוך מש״ד. יתרה מזו – הקטעים המצוטטים בנקודות הכסף שאין להם התאמה בספר ארוך מש״ד הם בעצם שרידים של אותם חלקים אבודים.

למעשה, כמו בחיבורים אחרים של הש״ך, גם בנקודות הכסף יש הפניות של הש״ך ל׳ספרו׳ גם אחרי סימן קי. ולא הפניות בלבד, אלא זכינו גם לכמה העתקות נוספות – שמהוות כאמור שרידים נוספים לחלקים אבודים בארוך מש״ד. העתקות כאלה יש בסימנים הבאים: קיז אות ב, קצז אות א, רכו אות א. כמו כן, בסי׳ קכד (אות א) יש עיבוד בקצרה לכתוב בארוך מש״ד באותו מקום.

לסיכום, בנקודות הכסף מצויים עשרה קטעים שניתן לתאר אותם כחלקים אבודים מהארוך מש״ד, ומקומם יכירם גם במקומם המקורי.

3.7 יחסו של הש"ך לבית חדש בארוך מש"ך

המעיין בספר ארוך מש"ך יתקל בתופעה בולטת, והיא – התייחסות חוזרת ונשנית של המחבר לדבריו של הבית החדש, ספרו של ר' יואל סירקש. לא זו בלבד שההתייחסויות הן מרובות, במקרים רבים מאוד מתייחס הש"ך לדבריו של הב"ח בצורה ביקורתית חריפה, ומשתמש בניסוחים מפליאים בחומרתם.

להלן מבחר דוגמות לכך:

'לרוב מהירותו וחריפותו כתב',[267] 'כתב דברים בלא טעם',[268] 'הפריז על המדה',[269] 'ניכר שלא עיין בגמרא',[270] 'האריך בדקדוקי עניות ואשתמיטתיה גמרא ערוכה... ודאי כתב בלי השגחה ועיון',[271] 'השם ימחול לו',[272] 'האריך בדברים שאינם נכונים והרבה מחלוקת בישראל שלא לצורך',[273] 'לא נצטרך לדוחקים שלו',[274] 'לא הבין דברי הטור ולא דברי הב"י... תקפו (=תקפה) עליו משנתו',[275] 'טעה טעות גדולה',[276] 'לא כיון האמת',[277] 'לא עיין מקור הדברים ולא ירד לעומקם',[278] 'משבש הספרים שלא כדין'.[279]

ככלל, ביטויים אלה מפוזרים לאורך כל הספר ארוך מש"ך. אך לצד זה ניתן להבחין בשתי תופעות:

א. קיימת ירידה משמעותית בכמות ההתייחסויות הביקורתיות במחצית השניה של הספר ארוך מש"ך לעומת חציו הראשון (אם כי לא בחומרתן).

---

[267] **ארוך מש"ך** סימן ב.
[268] שם.
[269] שם סימן ו.
[270] שם סימן טז.
[271] שם סימן יח.
[272] שם סימן כב.
[273] שם סימן לא.
[274] שם סימן מג.
[275] שם סימן נז.
[276] שם סימן סד.
[277] שם סימן סט.
[278] שם סימן פג.
[279] שם סימן צט.

ב. בסימנים כג וכד יש כמות יוצאת דופן של הערות כאלה, הן באורכן והן בחריפותן. בסימן כג כתב הש״ך על הב״ח את הדברים הבאים:

הרחיב פה, עשה דברים פשוטים בעיניו, כתב דברים שלא ניתן להכתב ושרא ליה מאריה, ע״כ לא אוכל להתאפק ואערכה אותו משפט ויראה הרואה אם היה ראויים לכתוב כן וחי נפשי כי בתחילת עיוני נתתי בלבי שלא להשיב על דבריו אך באשר ראיתי כי דבר זרות והרחיב עצמו בדבר שפתים אך למותר אמרתי מפני מראית העין הרואה אראה לעיני הבריות ואלבן דברים כשמלה... יצא וילמד לנערים דבר כזה וכל מי שיש לו חיך לטעום יראה כי כל זה דבר בכח וביד חזקה לשפוך סוללה על הגאון מהרו״ך[280] וכמו שזלזל אותו בסוף דבריו... אש קדחה באפי ואורייתא הוא דמרתח בי והשם יהפוך לבנו ולעבדו ביראתו ונהיה עוסקים בתורה לשם שמים ולא לשם קנאה ותחרות וישלח לנו מבשר צדק ומתרץ קושיות ואבעיות.

ובסימן כד כתב הש״ך על הב״ח את הדברים הבאים:

הב״ח עקם הדרך... וחס לומר סברות קלושות וחלושות כאלו ואיזה נביא או חוזה יודע זאת... הילכך אין לדבריו טעם... ולא ידעתי עד מתי יכתוב דברים שאין להם שחר וצחר וישיג על שני עמודי הוראה חנם... מי הוא זה ואיזה הוא אשר מלאו לבו לאסור שום אחת מהן הרי כל הפוסקים שוים בזה... וזה ברור ולא הוצרכתי להאריך אלא להוציא מלב הקורא בספרו שלא יאמר מאחר שהוא אוסר ואני מתיר להחמיר שומעין על כן הארכתי יותר מן הצורך מי שיש לו חיך לטעום יטעום הדברים במטעמן.

היקף ההתייחסויות האלה וסגנונן דורש מענה והסבר. למעשה, הן אפילו מותירות איזה רושם, לפיו יתכן שפרסומו של הספר 'בית חדש' היה אחד המניעים המרכזיים של הש״ך לכתוב חיבור משל עצמו – בכדי להגיב על דבריו. על ייחודיותן של הערות אלה חשוב להעיר, שהן נעדרות כמעט כליל מן החיבור שפתי כהן על יורה דעה, וגם בחיבור שפתי כהן על חושן משפט הן נמצאות במידה פחותה בהרבה.

---

[280] ר׳ יהושע ולק כ״ץ, מחבר הספר **דרישה ופרישה**.

ר׳ יואל סירקש, היה רב העיר קראקא בשנים שעט-ת (1619-1640),[281] ושם הוציא לאור את ספרו ׳בית חדש׳ על ארבעת חלקי הטור. חלק יורה דעה התפרסם בסוף שנת שצו (1636).[282] ככל הנראה, נחשב ר׳ יואל אחד מחשובי הרבנים שבדור, ורבנים חשובים אחרים היו תלמידיו, בהם חתנו ר׳ דוד הלוי (הט״ז), ר׳ שמואל קוידנובר ור׳ גרשון אשכנזי.

יש להניח שמפאת מעמדו של ר׳ יואל, עם צאתו לאור של חיבורו – בית חדש על חלק יורה דעה – נתן עליו ר׳ שבתי הצעיר את דעתו.[283] ומשום שבמקרים רבים לא נחה דעתו, החליט להגיב על הדברים בחיבור משל עצמו – הוא הארוך מש״ך.

הצורך להגיב בכתב על דבריו של פוסק אחר נובע משני מניעים הפוכים: מצד אחד, חוסר הסכמה עם תוכן הדברים, ומצד שני הערכה רבה לאותה הדמות, או למעמדה הרם בציבור. שכן, אילולא מעמדה הנחשב, לא היה צורך להשיב לה. רק מי שדבריו נשמעים ומתקבלים בציבור, ראוי לטרוח ולהתמודד עימו. במקום אחד בארוך מש״ך ניתן לזה ביטוי גלוי: ׳תמהני על רב גדול כמוהו איך כתב זה׳.[284]

מסיבה זו, יש להבין מדוע השקיע הש״ך מאמצים רבים להתמודד עם פסקיו של ר׳ יואל סירקש בספרו בית חדש. ספר זה התפרסם, לפי המוצע במחקר זה, בדיוק בתקופה בה הבשילה אישיותו של הש״ך כיוצר הלכתי צעיר, והיא נפלה לפניו כפרי בשל לעסוק בו ולענות בו. סמיכות הזמנים בין פרסום ספר בית חדש ובין זמן כתיבת הארוך מש״ך מסבירה באופן חלקי את חומרת התגובות של הש״ך. כיון שהדברים בערו בקרבו כתב כפי שכתב, ולכן הדבר ניכר בסגנון כתיבתו בארוך מש״ך – דברים מלאים רגש, החורגים מגבול הביקורת העניינית.

זאת ועוד, את סגנונו של הש״ך ניתן לחלק לשלוש תקופות:

א. בצעירותו, בעת שכתב את מרבית הספר ארוך מש״ך, התאפיינה כתיבתו בלהט רב ובקנאה לאמת בצורה שבאה לידי ביטוי ברור בסגנון הכתיבה ובהתנסחות שלו.

ב. בשלב הביניים, בעת שעסק בעריכה הסופית של שפתי כהן על יורה דעה, התעדן הש״ך בסגנונו, וגם במקומות שחלק על גדולי הדור שקדמו לו, כמו הב״ח ומהרש״ל, עשה זאת בצורה זהירה

---

[281] ראו צונץ, **עיר הצדק** עמ׳ 74 ודמביצר, **מפלת עיר הצדק** עמ׳ 3.

[282] ראו לעיל בהערה 249.

[283] ר׳ שבתי נולד בשנת שפא, ולכן בעת פירסום בית חדש על יו״ד היה כבן חמש עשרה.

[284] **ארוך מש״ך** סימן סא.

ועניינית, וללא ביטויים שעלולים להתפרש כפוגעים בכבודם. ובפרט, לא התבטא בצורה שמביעה את ביטול דעתם.

ג. בשלב השלישי, בגיל מאוחר יותר, בעת הכתיבה של שפתי כהן על חלק חושן משפט, רכש הש״ך ביטחון עצמי רב יותר מאשר בשלב הביניים לחלוק על פוסקים קודמים, ולכן עשה זאת בצורה יותר ברורה ובולטת,[285] אם כי לא שב לכתוב באותה חריפות בה כתב בצעירותו.

3.8 מקומו של 'ארוך מש״ך' בהתפתחותו האינטלקטואלית והספרותית של הש״ך

ראינו בפרק זה כיצד מיקום נכון של 'ארוך מש״ך' על ציר הזמן בחייו של הש״ך, והבנת יחסי הגומלין בינו ובין 'שפתי כהן' – מביאים אותנו להבנת קווים ראשוניים בהתפתחות האינטלקטואלית של הש״ך. ראינו כיצד זה ניכר הן בסגנון הכתיבה והן ברמת היידע, שהתוספה מחיבור לחיבור עם חלוף השנים. העמדת הדברים מול החיבורים המאוחרים יותר, שתוארו בפרק הקודם, הביאה להבנת שלב נוסף ומאוחר יותר בהתפתחותו האינטלקטואלית של הש״ך.

'ארוך מש״ך', שנכתב ברובו בשנים שצז-ת (1640-1637), היה חיבור ביכורים של הש״ך, על אף שלא פורסם, ובו סגנון חריף. לאחר מכן, בשנים ת-תה (1645-1640) נכתב 'שפתי כהן' על יורה דעה והודפס בשנת תו (1646), שבו ניכרים עידון סגנון ותוספת יידע. בחיבורים הקצרים שנכתבו לאחר מכן – 'תקפו כהן' ו'גבורת אנשים' (תי-תיא, 1651-1650), ניכר שינוי ביחסו של הש״ך לפוסקים קודמים, בזה שהעז לחלוק עליהם בדין. תופעה זו התרחבה בחיבור הגדול יותר – 'שפתי כהן' על חושן משפט (תיא-תטו, 1655-1651).

מסקנות אלה מהוות צעדים ראשונים להבנת עולמו של הש״ך ויצירתו הספרותית. וזאת, תוך מבט כולל על השינויים שעבר במהלך שנותיו ובין החיבורים השונים שכתב. אמנם המדובר כאן לפנינו רק בסממנים חיצוניים, אך בכוונתי לברר במחקר עתידי את השאלות הנידונות גם מתוך עיון בשיטת הלימוד של הש״ך ובדרכו בקריאת הלכה, ועוד חזון למועד.

[285] ראו על כך לעיל בסעיף 2.3.1.

ביבליוגרפיה ורשימת קיצורים

1. ספרי הש"ך – ר' שבתי כ"ץ

גבורת אנשים, דסוי תנז

הארוך מש"ד, ברלין תקכז

נקודות הכסף, פרנקפורט על האודר תלז

סליחות וקינות, אמסטרדם תיא

פועל צדק, יסניץ תפ

שפתי כהן על חושן משפט, אמסטרדם תכג-תכה

שפתי כהן על יורה דעה, קראקא תו-תז

תקפו כהן, פרנקפורט על האודר תלז

2. ספרות מקור

שולחן ערוך יורה דעה = ר' יוסף קארו, שלחן ערוך יורה דעה, מהדורת מכון ירושלים, ירושלים תשנו

שולחן ערוך חושן משפט = ר' יוסף קארו, שלחן ערוך חשן המשפט, מהדורת מכון מורשה להנחיל, ירושלים תשנב

דרישה ופרישה = הר' יהושע ולק כ"ץ, דרישה ופרישה, בתוך ארבעה טורים, ירושלים תשן.

בית חדש = הר' יואל סירקש, בית חדש, בתוך ארבעה טורים, ירושלים תשן.

סליחות לכ' בסיון = ר' יום טוב ליפמן הלר, סליחות לכ' בסיון, קראקא תי.

שבט יהודה = הר' שלמה בן וירגא, שבט יהודה, אמסטרדם תטו

שו"ת פני יהושע = ר' יהושע בן יוסף מקראקא, פני יהושע, אמסטרדם תעה.

צוק העיתים = ר׳ מאיר משברשין, צוק העיתים, קראקא תי

יון מצולה = ר׳ נתן נטע הנובר, יון מצולה, ונציה תיג

אמונת שמואל = הר׳ אהרון שמואל קוידנובר, אמונת שמואל, לבוב תרמה

ברכת הזבח = הר׳ אהרון שמואל קוידנובר, ברכת הזבח, אמסטרדם תכט

צמח צדק = הר׳ מנחם מנדל קרוכמל, צמח צדק, אמסטרדם תלה

שער אפרים = ר׳ אפרים הכהן, שער אפרים, זולצבאך תמח

עבודת הגרשוני = הר׳ גרשון בן יצחק אשכנזי, עבודת הגרשוני, פרנקפורט תנט

חבורי לקוטים = הר׳ זליג בן יצחק אייזיק מרגליות, חבורי לקוטים, וונציה תעה

שבות יעקב = הר׳ יעקב ריישר, שבות יעקב, אופנבך תעט

השיב ר׳ אליעזר = הר׳ אליעזר בן שלמה זלמן ליפשיץ, השיב ר׳ אליעזר ושיח השדה, ניאוויט, תקט.

פני יהושע = הר׳ יעקב יהושע פלק, פני יהושע, ירושלים תשנח.

כרתי ופלתי = הר׳ יהונתן אייבשיץ, כרתי ופלתי, אלטונה תקכג

שם הגדולים = הר׳ חיים יוסף דוד אזולאי, שם הגדולים, ניו יורק תשיח

פרי האדמה = הר׳ רפאל מיוחס בן שמואל, פרי האדמה, סלוניקי תקיב

מגלת ספר = הר׳ יעקב עמדין, מגלת ספר, מהדורת דוד כהנא, ורשה תרנז

חתם סופר = הר׳ משה סופר, חתם סופר, ירושלים תשסח

שואל ומשיב = הר׳ יוסף שאול נתנזון, ספר שו״ת שואל ומשיב, לבוב תרכה

בית אפרים = הר׳ אפרים זלמן מרגליות, בית אפרים, וורשה תרסד

כרם שלמה = הר׳ שלמה האס, כרם שלמה, חלק יורה דעה, פרסבורג תר

אור צבי = הר׳ צבי הירש מז׳ולקייב, אור צבי, לבוב תרלה.

שיח יצחק = הר' יצחק ווייס, שיח יצחק, ירושלים תשנה

נפש חיה = הר' ראובן מרגליות, נפש חיה, מהדורת בית מוריה, באר שבע תשסז

3. ספרות מחקר

אברון, **פנקס הכשרים** = דב אברון, פנקס הכשרים של קהילת פוזנא, ירושלים תשכז

אלון, **המשפט העברי** = מנחם אלון, המשפט העברי: תולדותיו, מקורותיו עקרונותיו, כרך ג, ירושלים תשלג, עמ' 1183-1184

אנגלרד, **כתב יחוס** = שלמה אנגלרד, 'כתב יחוס עתיק לצאצאי משפחות הרמ"א והש"ך', ישורון יג, תשסג, עמ' תשיא-תשמג

ארנפלד, **הגהות הש"ך** = יעקב שלום ארנפלד, 'הגהות הש"ך על שו"ע חו"מ בכתי"ק', בתוך צפונות טז, עמ' סה-סז

אשכנזי, **גדולי ישראל** = שמואל אשכנזי, ר' יהושע בן יוסף, בתוך אנציקלופדיה לתולדות גדולי ישראל, עורך: מרדכי מרגליות, תל אביב תשו, עמ' 707-710.

ביק, **מכתב הש"ך** = יעקב שמואל ביק, בתוך בכורי עתים, ווינה תקצ, עמ' 43-44.

בס, **מבוא לגבורת אנשים** = דוד בס, מבוא ל'גבורת אנשים' רקע מגמה והשפעה, עבודת גמר לשם קבלת תואר 'מוסמך במשפטים', האוניברסיטה העברית בירושלים, תשסג.

בריזל ושוורץ, **הגהות הש"ך על ים של שלמה** = יהושע בריזל ושמעון שוורץ, 'כי"ק רבינו שבתי הכהן בעל הש"ך על שולי גליון ספר "ים של שלמה" עמ"ס חולין (קראקא שצ"ג-ה')', בתוך בית אהרן וישראל, כרך יב, עמ' ו-יב.

דובנוב, **פנקס המדינה** = שמעון דובנוב, פנקס המדינה – פנקס ועד הקהילות הראשיות במדינת ליטא, ברלין תרפה.

דמביצר, **כלילת יופי** = חיים נתן דמביצר, כלילת יופי, חלק א, קראקא תרמח.

דמביצר, **מפלת עיר הצדק** = יואל דמביצר, מפלת עיר הצדק, וינה תרלז.

הברמן, **גזירות אשכנז וצרפת** = אברהם מאיר הברמן, גזירות אשכנז וצרפת, ירושלים תשו.

הלפרין, **פנקס ועד ארבע ארצות** = ישראל הלפרין, פנקס ועד ארבע ארצות: לקוטי תקנות, כתבים ורשומות, ירושלים תשן.

הרכבי, **מסביב למאסף** = צבי הרכבי, 'מסביב למאסף שנה בשנה תשכג', בתוך הצפה, יב בחשון תשכג, עמ' 6.

ווייסע, **מצבת הגאון** = יוסף ווייסע, 'מצבת הגאון בעל שפתי כהן ז"ל', בתוך כוכבי יצחק, כרך א, וינה תרה, עמ' 77-81.

וורמן, **מקורות לגזרות תח-תט** = נחום וורמן, מקורות לתולדות גזרות תח ותט, ירושלים תשט.

ויכלדר, **נקודות הכסף לבעל הש"ך** = בצלאל ויכלדר, 'נקודות הכסף לבעל הש"ך', בתוך זכור לאברהם, חולון תשנג, עמ' סח-פד.

ויכלדר, **ציונים מהש"ך** = בצלאל ויכלדר, 'ציונים ומ"מ מהש"ך לב"י ולרמ"א בחלק יו"ד', בתוך זכור לאברהם, חולון תשנג, עמ' מט-סז.

ולר, **ש"ך ליורה דעה** = יחיאל דב ולר, 'ש"ך ליורה דעה דפו"ר קראקא שנת ת"ו', בתוך זכור לאברהם תשסד, עמ' קמא-קמג.

טיקוצ'ינסקי, **קונטרס הספקות** = מיכל טיקוצ'ינסקי, 'קונטרס הספקות מתודה מגמה ומשמעות', שנתון המשפט העברי, כרך כה, תשסח, עמ' 1-44.

טל, **גדולי ישראל** = שלמה טל, ר' שבתי כהן, בתוך אנציקלופדיה לתולדות גדולי ישראל, עורך: מרדכי מרגליות, תל אביב תשו, עמ' 1241-1248.

יודלוב, **על שתי הוצאות** = יצחק יודלוב, 'על שתי הוצאות של נקודות הכסף', בתוך קרית ספר, כרך מה, ירושלים תשל, עמ' 451.

כ"ץ, **בין תתנו לתח תט** = יעקב כץ, 'בין תתנו לתח תט', בתוך ספר יובל ליצחק בער, ירושלים תשכא, עמ' 318-337.

כ"ץ, **רבנות חסידות השכלה** = בן ציון כ"ץ, רבנות חסידות השכלה, תל אביב תשטז.

כ״ץ, **שנת פטירתו של הש״ך** = הר׳ אליהו כ״ץ, ׳לקביעת שנת פטירתו של הש״ך זצ״ל׳, בתוך שנה בשנה, ירושלים תשכג, עמ׳ 511-514.

נדב, **שבועת אמונים** = מרדכי נדב, ׳למשמעותה של שבועת אמונים של יהודים לקוזאקים׳, בתוך ציון מז, ירושלים תשמב, עמ׳ 77-82.

סולובייצ׳יק, **הדפסת ספרים** = חיים סולובייצ׳יק, ׳הדפסת ספרים וההיסטוריה של ההלכה׳, בתוך בר-אילן, ל-לא, עמ׳ 319.

פין, **קריה נאמנה** = שמואל יוסף פין, קריה נאמנה, ווילנה תרעה.

פרידברג, **כתר כהונה** = חיים דב פרידברג, כתר כהונה, דרוהוביץ׳ תרנח.

פרידברג, **תולדות הדפוס העברי** = חיים דב פרידברג, תולדות הדפוס העברי בפולניה מראשית הווסדו בשנת רצ״ד והתפתחותו עד זמננו, תל אביב תשי.

פרשל, **על שנת פטירתו** = טוביה פרשל, ׳על שנת פטירתו של הש״ך׳, בתוך שנה בשנה, ירושלים תשכג, עמ׳ 524-525.

צונץ, **עיר הצדק** = יחיאל מתתיהו צונץ, עיר הצדק, לבוב תרלד.

רבא, **בין זיכרון להכחשה** = יואל רבא, בין זיכרון להכחשה: גזירות ת״ח ות״ט ברשימות בני הזמן ובראי הכתיבה ההיסטורית, תל אביב תשנד.

רבא, **גזרות תח-תט** = יואל רבא, ׳גזרות תח-תט: ההתרחשות ומשמעותה׳, בתוך קיום ושבר, יהודי פולין לדורותיהם, ירושלים תשנז.

רוסקיס, **מול פני הרעה** = דוד רוסקיס, אל מול פני הרעה, תרגם מאנגלית: ידידיה פלס, תל אביב תשנג.

ריינר, **אנציקלופדיה עברית** = אלחנן ריינר, אנציקלופדיה עברית, כרך , עמ׳ .

ריש, **מגילת משפחתינו** = יצחק ריש, מגילת משפחתינו: ליקוטים למגילת היוחסין של המשפחות לוי, ברלינגר, אלינגר, מגזע צבי, חיפה תשלד.

שוורץ, **מבוא** = דניאל שוורץ, ׳מבוא לחידושי ר׳ יעקב ור׳ העשיל׳, בתוך ארבעה טורים השלם, מהדורת מכון ירושלים, כרך ו, ירושלים תשן.

שטרן, **מליצי אש** = אברהם שטרן, מליצי אש על חדשי כסלו טבת, ורנוב תרצג.

תמר, **ספר טהרות** = דוד תמר, 'אימתי נתחבר ספר טהרות הקודש', בתוך ארשת – ספר שנה לחקר הספר העברי, ירושלים תשכא, עמ' 166-172.

Kiaupa, **The History of Lithuania** = Zigmas Kiaupa, The History of Lithuania, Translation into English: Jonathan Smith, Vilnius, 2002.

Magocsi, **A History of Ukraine** = Paul Robert Magocsi, A History of Ukraine, Toronto, 1996.

Reiner, **Epitaph Style** = Avraham (Rami) Reiner, Epitaph Style, Die Grabsteine vom jüdischen Friedhof in Würzburg aus der Zeit vor dem Schwarzen Tod (1147-1346), Würzburg, 2011.

Stampfer, **The Jews of Ukraine in 1648** = Shaul Stampfer, What actually happened to the Jews of Ukraine in 1648? Jewish History, vol. 17, Dordect, 2003, pp. 207-227.

Subtenly, **Ukraine A History** = Orest Subtenly, Ukraine: A History, Toronto, 2000.

נספח 1

דיונים מקבילים בסימנים א-כח בארוך מש״ך ובשפתי כהן על יורה דעה

הערה: הובאו בחשבון רק סימנים שיש עליהם הערות בארוך מש״ך

סימן	דיונים בארוך	ס"ק בש"ך	מקבילות	אחוז בארוך	אחוז בש"ך	הערות
א	16	41	9	56.3	22.0	
ב	11	31	10	90.9	32.3	
ד	2	11	1	50.0	9.1	
ה	2	10	1	50.0	10.0	
ו	4	10	2	50.0	20.0	
ח	2	2	1	50.0	50.0	
ט	2	2	1	50.0	50.0	
י	9	22	7	77.8	31.8	
טז	14	26	9	64.3	34.6	דיון אחד בארוך נמצא בציונים של הש"ך
יז	7	8	6	85.7	75.0	דיון אחד בארוך נמצא בנקודות הכסף
יח	12	34	10	83.3	29.4	
יט	1	13	0	0.0	0.0	הדיון נמצא בנה"כ, נראה שהוסף ע"י בנו
כ	4	8	3	75.0	37.5	הדיון החסר מפורש ברמ"א
כא	2	5	0	0.0	0.0	
כב	11	13	8	72.7	61.5	מקבילה אחת בש"ך מקורה בארוך בסי' כח
כג	9	21	3	33.3	14.3	
כד	6	31	4	66.7	12.9	דיון אחד נמצא בסימן כה
כה	1	6	2	200.0	33.3	מקבילה אחת בש"ך מקורה בארוך בסימן כד
כו	3	2	1	33.3	50.0	דיון אחד נמצא בנה"כ
כז	1	2	0	0.0	0.0	הדיון נמצא בנה"כ (על אף שבארוך כתוב 'כמבואר בפירושי לש"ע')
כח	10	37	6	60.0	16.2	דיון אחד נמצא בסי' טז, ואחד נמצא בסי' כב.
סה"כ	**129**	**335**	**84**	**65.1**	**25.1**	

תמונה 1

המצבה נתחדשה שלישית בשנת הגאון שבתי ז"ל
כי שם
חלקת מחוקק ספון וטמון
צנצנת המן פדגוג ואומן
כל רז לא אניס ליה ולא כמון כמעשי
ידי אומן הרב הגאון המפורסם
מורינו ורבינו רבי שבתי בהגאון
מוהרר מאיר הכהן הגדול הנמשח
בשמן בעל שפתי כהן נזר הזמן
סליק למתיבתא דרקיע בחצי הזמן
יצאה נשמתו באחד דאדר ראשון
וביום החמישי בשני בו נקבר ונטמון
שנת היום בא משיח לגאול עם לא אלמן
והוא לחיי עולם הבא מזומן
ומיתת צדיקים לכפרה

תמונה 2

3.4.3 Nature of the Discussion in *Aroch mi-Sha-Kh*…………………….... 55

3.5 Links and Relationships Between *Aroch mi-Sha-Kh* and *Sifte Kohen* on the *Yoreh De'ah*…………………..……………………………………… 57

3.5.1 *Sifte Kohen* on the *Yoreh De'ah* - Writing Period………………… 58

3.5.2 *Aroch mi-Sha-Kh* - Writing Period…………………………………. 58

3.5.3 Parallel Sections in *Aroch mi-Sha-Kh* and *Sifte Kohen* Analysis…... 59

3.5.4 Discussions Without Parallels in the Two Books……………..…… 66

3.5.5 Nature of Cross-refrences from *Aroch mi-Sha-Kh* to *Sifte Kohen* and Vice Versa……….……………………………………………………… 68

3.6 Lost Sections from *Aroch mi-Sha-Kh* Appear in *Nekuddot ha-Kesef*….... 70

3.7 The Sha-Kh's Attitude Towards the *Bach* in *Aroch mi-Sha-Kh*………..… 73

3.8 *Aroch mi-Sha-Kh* in the Sha-Kh's Halakhic Development……………… 76

Bibliography……………………………………………………………. 77

Appendix...……….………………………………………..……………. 83

Photograph 1…………………..……………………………............... 84

Photograph 2………………..………………………………………. 85

2.3.2 *Sifte Kohen* on the *Choshen Mishpat* - Writing Period…………… 24

2.3.3 Printing of *Sifte Kohen* on the *Choshen Mishpat*………………… 25

2.3.4 The Sha-Kh's Working Copy of the *Shulḥan Arukh* ……………… 26

2.4 *Nekuddot ha-Kesef*……………………………………………………... 29

2.5 *Tkafo Kohen*……………………………………………………………. 32

2.6 *Gevurat Anashim*……………………………………………………….. 34

2.7 *Po'el Zedek*……………………………………………………………… 36

2.8 *Aroch mi-Sha-Kh*………………………………………………………….. 37

2.9 A letter to Valentino Wiedreich……………………..…………………. 37

2.10 Interpretation of a Section in Passover Haggada…………….……….. 37

2.11 A letter to R. Bunem………………………………………………... 38

2.12 Commentary on *Yam Shel Slomo* on Tractate *Hullin*…………………. 40

2.13 Lost Writings………………………………………………………...... 40

2.13.1 The Sha-kh's Working Copy of the *Shulḥan Arukh* on the *Orach Chayim* the *Yoreh De'ah* and *Even ha-Ezer*…...…………….………… 40

2.13.2 Commentary on Tractate *Ketubot*…………………………….… 41

Chapter 3: *Aroch mi-Sha-Kh*…………………………………………….. 43

3.1 The Mystery of the Lost Book………………………..……………… 43

3.2 Printing of *Aroch mi-Sha-Kh*…………………………………………… 45

3.2.1 Second Part of *Aroch mi-Sha-Kh*………………………………….. 46

3.3 Did the Sha-Kh write *Aroch mi-Sha-Kh*……………………………….. 47

3.4 Content of *Aroch mi-Sha-Kh*…………………………………………… 54

3.4.1 General Structure…………………………………………………... 54

3.4.2 Main *Poskim* which *Aroch mi-Sha-Kh* Refers to…………….……. 55

Contents

Preface... 1

Chapter 1: Biography of Rabbi Shabbetai Kats (The Sha-Kh)............. 4

1.1 Birth and Parents of The Sha-Kh.. 4

1.2 The Sha-Kh's Teachers... 5

1.3 The Sha-Kh in Vilna.. 6

1.4 Printing of *Sifte Kohen* on the *Yoreh De'ah*.............................. 8

1.5 Writing of *Nekuddot ha-Kesef*.. 8

1.6 The Sha-Kh and Chmielnicki Riots of 1648.............................. 9

1.7 The Books *Gevurat Anashim* and *Tkafo Kohen*.......................... 10

1.8 The Sha-Kh as a Dayan in the Rabbinical Vilna's Court.................. 11

1.9 Writing of *Sifte Kohen* on the *Choshen Mishpat*......................... 11

1.10 The Sha-Kh's Wandering Period... 12

1.11 The Sha-Kh in Holesov.. 14

1.12 The Date of the Sha-Kh's Birth and Death................................ 14

1.13 Summary: Milestones in the Life of the Sha-Kh.......................... 16

Chapter 2: Writings of the Sha-Kh in order of Publication.............. 17

2.1 *Sifte Kohen* on the *Yoreh De'ah*... 17

2.1.1 Cross References in the *Yoreh De'ah*................................ 19

2.2 *Selihot ve-Kinot*.. 20

2.3 *Sifte Kohen* on the *Choshen Mishpat*...................................... 22

2.3.1 Differences Between *Sifte Kohen* on the *Yoreh De'ah* and *Sifte Kohen* on the *Choshen Mishpat*... 22

Aroch mi-Sha-Kh – In many places in his known works, the Sha-Kh refers in a general way, to “my book”. After about a century, his great grandson, R. Aharon (Berlin, 1767) published sections from the Sha-Kh’s manuscripts, claiming that they were in fact “my book” to which he referred. This composition was named by R. Aharon, *Aroch mi-Sha-Kh* Part 1 but no further part was ever published from the manuscripts. It is thought that they mav have been lost. Examination of the existing material in *Aroch mi-Sha-Kh* points clearly to their being genuine comments of the Sha-Kh Further comparison of the material in *Aroch mi-Sha-Kh* with parallel discussion in *Sifte Kohen*, points to the Sha-Kh’s methodological development in halakhic ruling and the development of his relationship with other halakhic authorities encountered during his youth. It also provides an insight into the manner in which the Sha-Kh went about writing his works. Finally, several lost sections have been located in Nekuddot ha-Kesef.

There are several more compositions by the Sha-Kh: Two letters, one to a Christian named Valentino Wiedreich and a second to a Jew named R. Bunem. There has also been preserved a commentary on a section of the *Haggada of Pesakh* as well as remarks on the book *Yam shel Shlomo.*

Other works by the Sha-Kh known to have been lost, include other annotated sections of the *Shulḥan Arukh* (apart from the two referred to above) as well as glosses *on tractate Ketubot* of the Talmud.

final edit. *Sifte Kohen* on the *Choshen Mishpat* was printed in Amsterdam posthumously in 1663, by the Sha-Kh's son-in-law, R. Manish.

Nekuddot ha-Kesef – In 1646, R. David ha-Levy published *Ture Zahav*, which like *Sifte Kohen* was a commentary on the *Yoreh De'ah* section of the *Shulḥan Arukh*. In 1648, the Sha-Kh completed his critique of the work in *Nekuddot ha-Kesef*. In it, the Sha-Kh added further glosses on *Sifte Kohen* and new remarks about the *Shulḥan Arukh* itself. This book was also published posthumously, by R. Moshe, son of the Sha-Kh in Frankfurt on the Oder in 1677.

Tkafo Kohen – In response to a case that came before the Rabbinical Court (*Bet Din*) in Vilna, the Sha-Kh wrote an essay on the matter of forcible acquisition of a security against a disputed debt. *Tkafo Kohen* was written in 1651 and printed by R. Moshe, son of the Sha-Kh in Frankfurt on the Oder in 1677.

Gevurat Anashim - This book deals with halkhic issues arising from the inability of a man to maintain conjugal relations with his wife and the consequent possibility of enforcing a *Gett* (Bill of divorcement). At the same time, the Sha-Kh considered other situations of enforcing a *Gett*. This book was written in Vilna during 1650 and published by his grandson, R. Yitzhak b. Moshe in Dessau in 1697. R. Yitzhak added an appendix to the book containing ten halakhic determinations by R. Meir Ashkenazi, father of the Sha-Kh along with four letters that were sent to R. Meir.

Po'el Zedek – The Sha-Kh prepared a list of the 613 commandments, to review once a week. It was printed by R. David b. Dan of Mogilev, who was married to a granddaughter of the Sha-Kh (Jesenice, 1720).

south to Bohemia, stopping in Prague and settling in Dresnitzin Moravia. Sometime later he was appointed Rabbi of Holesov, where he died in February of 1662.

Sifte Kohen on the *Yoreh De'ah* includes commentary on the *Shulḥan Arukh* and the *RaMa* as well as halakhic discussion on the same Halakha in the *Shulḥan Arukh*. The book was printed in Cracow, 1646 with the Sha-Kh's commentary alongside the text of the *Shulḥan Arukh* alone. In subsequent editions, the Sha-Kh's commentary was printed alongside the *Ture Zahav* of R. David ha-Levy, a format that has been preserved to the present day. In his first edition, the Sha-Kh included cross references to rulings of the *Shulḥan Arukh* and the *RaMa*. They were later superseded by those of the book *Be'er ha-Golah*.

Selihot ve-Kinot – The Sha-Kh composed a booklet of lamentations over the massacres, which took place during the Chmielnicki Riots of 1648. It was printed in 1651. The Sha-Kh prefaced the booklet with an historical introduction portraying the events of the period. The introduction was later published as a separate document named, *Megillat Efah*.

Sifte Kohen on the *Choshen Mishpat* – This a composition similar in purpose to *Sifte Kohen* on the *Yoreh De'ah*, but with noticeable differences between them, deriving from both the development and maturity in the Sha-Kh's method of halakhic jurisprudence as well as the fact that de did not complete it within his lifetime, thus leaving it unedited for final publication. In recent times, a copy of the *Choshen Mishpat* section of the *Shulḥan Arukh* used by the Sha-Kh, has been found with his hand-written annotations. Most of them were included in his draft of *Sifte Kohen* on the *Choshen Mishpat* from which we can learn something of his method towards a

Abstract

R. Shabbetai Katz is best known as the Sha-Kh from the initials of his major work, *Sifte Kohen*, on the *Shulḥan Arukh*. This work was widely circulated and rapidly acquired for its author the status of a primary commentator of the *Yoreh De'ah* and *Choshen Mishpat* sections of the *Shulḥan Arukh*. The work was frequently reprinted, and often quoted in later halakhic works. Despite that, the persona of R. Shabbetai Katz and his books have attracted sparse attention in academic research. This thesis is specifically directed to the life and works of R. Shabbetai Katz – the Sha-Kh.

The Sha-Kh was born in Lithuania in 1621. His father was R. Meir b. Moshe Ashkenazi, a Rabbi in Amstivov and subsequently Mogilev in Lithuania. The Sha-Kh studied initially under the tutelage of his father and later under R. Joshua b. Joseph (author of *Q & A: Pnei Yehoshua*) from Cracow and R. Heschel of Lublin. The Sha-Kh moved to Vilna where he married the daughter of R. Wolf, a prominent member of the community and a great-grandson of R. Moshe Isserles. In Vilna, he was employed as a teacher and completed preparation on his book, *Sifte Kohen* on the *Yoreh De'ah*. It was printed in 1646 when the Sha-Kh was 25 years old. During the years 1648-1655, the Sha-Kh functioned as a *Dayan* in Vilna in the Court of *R.* Moshe Lima (author of *Khelkat MeKhokek* on *Even ha-Ezer*), who was also the Chief Rabbi of the City. Subsequently, he was occupied with writing his books *Nekuddot ha-Kesef* (printed in 1648) and *Gevurat Anashim* (1650), *Tkafo Kohen* (1651), *Selihot for the Chmielnicki Riots of 1648-1649* (printed in 1651) and *Sifte Kohen* on the *Choshen Mishpat*. During 1655 the Sha-Kh escaped from Vilna in face of the impending Russian conquest of the city. The Sha-Kh turned first to Lublin, and then

BEN-GURION UNIVERSITY OF THE NEGEV

THE FACULTY OF HUMANITIES AND SOCIAL SCIENCES

DEPARTMENT OF JEWISH THOUGHT

RABBI SHABBETAI KATZ – BIO-BIBLIOGRAPHY

THESIS SUBMITTED IN PARTIAL FULFILLMENT OF THE REQUIRMENTS FOR THE MASTER OF ARTS DEGREE (M.A)

YEHEZKEL FEIGLIN

UNDER THE SUPERVISION OF PROFESSOR AVRAHAM (RAMI) REINER

Signature of student:______________ Date:_________

Signature of supervisor:_____________ Date:_________

Signature of chairperson of the committee

for graduate studies:____________________ Date:_________

MARCH - 2015

BEN-GURION UNIVERSITY OF THE NEGEV
THE FACULTY OF HUMANITIES AND SOCIAL SCIENCES
DEPARTMENT OF JEWISH THOUGHT

RABBI SHABBETAI KATZ – BIO-BIBLIOGRAPHY

THESIS SUBMITTED IN PARTIAL FULFILLMENT OF THE REQUIRMENTS FOR THE MASTER OF ARTS DEGREE (M.A)

YEHEZKEL FEIGLIN
UNDER THE SUPERVISION OF PROFESSOR AVRAHAM (RAMI) REINER

MARCH – 2015